

ქართველთ კათოლიკენი

და

საქართველოს

დაკარგული სოფლები

ზ. ჭიჭინაძისა

თბილისი

ელექტრონის საბეჭდავი თ. გრ. ნ. დიასამიძისა, სასახლის ქ.

1904.

კარგა ხანია მას შემდეგ გასული, რაც სამცხე-საათაბაგო-ში მცხოვრებ ქართველ ქრისტიანებთან ცნობებს ვაგროვებ. არა მცირედი მასალები შევკრიბე მათზე და უეჭველია კიდევაც შეიკრიბება, თუკი ეს ვინმემ მოინდომა და ხელი მოჰკიდა. ამის შესრულება და გაცნობა კი ჩვენთვის აუცილებელი საჭიროებაა, რადგანაც სამცხე-საათაბაგოს შესახებ ჩვენ ერთობ მცირე ცნობები გვაქვს. აქეთ არის ისეთი კუთხეები და ხალხი, რომელნიც ქართულს ძველსა და ახალს წიგნებში სახსენებლათაც არ მოიპოვება. თვით ვახუშტისაც კი ერთობ მცირე ცნობები აქვს ამ კუთხეზე და ხალხზე. არის ისეთი ვრცელი კუთხეები, რომელნიც ძველს რუკაზე და სახსენებლათაც არ არის, ასეთია ვრცელი არჯევანიძიანთ ხეობა, მირატის კუთხე, შატბერდი და ვინ იცის რამდენი კიდევ ენით დაუთვლელნი, აქ ჩვენ ყველას ვერ მოვსთვლით, დავასახელებთ მხოლოდ შემდეგს.

ბევრჯერ ვიმგზავრე ჭანეთს (ლაზისტანს), მეხსეთს, კლარჯეთს, მაგრამ ცნობების შეკრება კი ძრიელ გამიძნელდა. აქეთ არის ისეთი მიუვალი, ბნელი ქაჯეთის კუთხეები, სადაც ქართველ მაჰმადიანებს ქრისტიანეთ სახე 1630 წლის შემდეგიდან აღარ უნახავსთ. ასეთი კუთხეების ნახვა ქართველ განაცვიფრებს, მას თვალთ წინ წარმოუდგება ერთი დიდი ვრცელის კუთხე საქართველოსი, ხოლო აფრიკის მსგავსად უცხო, უცნობი და მეტად მიუვალი, მიუხვედრი, ოსმალეთის წყალობით თითქმის ვერანად ქცეული, გაველურებული. ასეთს დიდს კუთხეში, სადაც ოდესმე ქართველთ რიცხვი მილიონობით შესდგებოდა, სადაც ხმა კაცისა ძლიერის სამეურნეო მუშაკობით განისმოდან, იქ დღეს მხოლოდ გაველურება მყუდროებს, ყოველივეს სახე წაშლია, ყოველივე მოსპობილა ქართულ სახელ-

წოდებით, ყოველივე დაკარგულა ჩვენთვის, აღგვიღა დედამიწის პირიდან შეუმცნევლად. მნახველი ამ გვარის სურათებისა ცხადათ დარწმუნდება მასზედ, თუ ხშირად ერთი ტომა როგორ აქრობს და არბევს მეორეს, მაგრამ თავისზედ ცოტა პატარა ერს, როგორ მუსრავს მის ყოველ აკვარგიანობას. ამის მოწამეა და ჩვენი ნიშან წყალი ოსმალეთის მახვილი და დასავლეთ საქართველოს ქართველთაგან დაკარგვა, თვით ქართველობის გადაგვარება. დღეს ჩვენთვის ოსმალეთის საქართველოს უმეტეს ადგილებთა არსებობა დაკარგულ რუკას წარმოადგენს.

ვიარეთ ჩვენის ფეხით, აქა იქ ვნახეთ ჩვენგან დაკარგულ საქართველოს კუთხეები, გავიცანით გათათრებულ და გადაგვარებულ ქართველთ ვითარება, ვნახეთ მათში ბევრი სულის შემხუთავი მხარეები და მასთანვე, მუსულმან ქართველთ გვერდით აქა იქ ვპოვეთ თითო ოროლა ისეთი სოფლებიც, სადაც მის მცხოვრებ ქართველთ შორის თითო ოროლას ქრისტიანობაც შეუნახავსთ. მათ დიდის ტანჯვით და სისხლის ღვრით მოუღწევიათ ჩვენ დრომდის და ქრისტიანობასთან დაკავშირებულთ არას დროსაც არ უღალატნიათ თავიანთის ტომის და თანმემამულეთა პატივისცემისთვის, ესენი ყოველთვის ფარი და ხმალნი ყოფილან თავიანთის სულის ძლიერების და არსად და არასდროს, მათ ოსმალთა წინაშე წარბიც არ შეუხრიათ, ქედი არ მოუდრეკიათ დანარჩენ ქართველებივით. ამიტომ ვალად ვსთვლით, რომ ასეთ ქართველთ შემოკლებული აღწერა ჩვენს ქართველობასაც გარდავსცეთ. გარდავსცეთ მით უფრო, რადგანაც აქეთ ყოველივე ქართველობის წაშლას ეძლევა და მოსპობას.

ქართველი კათოლიკენი მესხეთსა და ჯავახეთში *).

ჯავახეთში ქართველთ გვარის კათოლიკენი შემდეგ სოფლებში სცხოვრობენ:

*) 1901 წ. „ცნობის ფურცელი“ № 1495.

ხიზაბავრს – 180 კომლი, ორივე სქესის 1800 სული, სულ ქართულად მოლაპარაკენი.

სოფ. ხიზაბავრას (ახალქალაქის მაზრა) მამა მიხეილ ვარძელაშვილის თაოსნობით აშენდა ქართველთ კათოლიკეთავის მშვენიერი თლილი ქვის ტაძარი. იგი შემკობილია ქართულის წარწერებით და მას ნამდვილი საგვარტომო სული ჰმოსია გარს; ასეთი ტაძრის აგება ამისთანა მიყრუებულს კუთხეში დიდ შრომას და ღვაწლს მოითხოვს ადამიანისაგან.

ვარგავს – 23 კომლი, სულ 200 სული, ქართულად ლა-

პარაკობენ. აქ მცირედ ქართველ მართლმადიდებელნიც ცხოვრობენ. აქაური იყო „მტარვალის“ დამწერი იაკობ ლაზარეშვილი.

ბნელა - 5 კომლი, 40 სული. ქართულად ლაპარაკობენ.

ტურცხა - სულ 600 კომლია. ქართული ენა დაკარგეს, სომხურსა და თათრულს ლაპარაკობენ, ეკკლესიაში წირვა-ლოცვა აქვთ.

კარტიკამი - 1200 სული, ქართული ენა დაკარგეს, მთლად სომხურ-თათრულად ლაპარაკობენ, ეკკლესიაში სომხურად სწარმოებს წირვა-ლოცვა, აქვთ სამინისტრო სკოლა და იქაც რუსულ და სომხურ ენაზე სწარმოებს პატარა ქართველთ მე-სხების და ჯავახების სწავლა.

ხულგუმო - 500 სული, ქართული ენა დაკარგეს, სომხურსა და თათრულს ენაზე საუბრობენ, წირვა-ლოცვაც ამ ენაზე სწარმოებს. ქადაგებას ხან თათრულადაც წარმოსთქვამენ, რადგანაც მრევლს თათრულიც ემარჯვება.

ბავრა - 400 სული. ქართული ენა დაკარგეს, სომხურსა და თათრულს ლაპარაკობენ. ორი სოფელი ძვეს არტაანის ხეობისაკენ, სახელდობრ ჰური, სადაც ქართველთ ტომის ძენი სცხოვრობენ, ხოლო თათრულ-სომხურად საუბრობენ. მეორე სოფელი ალექსანდრეპოლის მაზრაში ძვეს, ტიტოხარება, სადაც სულ ქართველ ტომის კათოლიკენი სცხოვრობენ, მაგრამ ქართული ენა დაკარგული აქვთ, სომხურ-თათრულ ენებზე ლაპარაკობენ.

- 6 -

ამ სოფლებს გარდა სხვა სოფლებიც არის, სადაც სომეხთა გვარის კათოლიკეებთან ქართველ გვარის კათოლიკენიც სცხოვრობენ, მაგრამ მათ ჩვენ აქ არ ავნიუსხავთ. მათაც დაკარგეს ქართული ენა. ასეთია ეს სოფლები: ვარევანი, ეშტია, უჯმანა, ალასტანი, ტორია და სხვ.

ახალციხის მაზრაში სცხოვრობენ შემდეგ ადგილებში ქართველთა გვარის კათოლიკენი:

უდე - 1600 სული ქართულად მოლაპარაკენი. აქ არსებობს სამინისტრო სკოლა და „ქ. შ. წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ სახალხო სამკითხველო. სამკითხველო ენაზე და მის სარგებლობის ნიშან-წყალს ცხადლივ შევატყე, მესხები მშვენივრად შესჩვევიან ქართულ გაზეთების კითხვას. სანატრელია ასეთ მხარეში ამისთანა საქმე.

არალი - 700 სული, სულ ქართულად ლაპარაკობენ.

ვალე - 800 სული, ქართულად ლაპარაკობენ.

ბალაჯირი - 40 სული, მთლად ქართულად ლაპარაკობენ.

ივლიტას - 5 კომლი, ქართულად მოლაპარაკენი.

ზოგნიც სცხოვრობენ სომხის გვარის კათოლიკეებთან ერთად, მაგალითად, სოფლებს ჯულგას, კულალის, წინაუბანს, სუფლისს, აბდახევს, წყალთფილას, მუსხს და სხ. მაგრამ ამათ ჩვენ სიმცირის გამო არ მოვიხსენებთ. ახალციხის სამი ეკკლესიის მრევლი ლაპარაკობს ქართულ ენაზე და ს.

ივლიტას, ახალციხის გვერდით.

ზოგს ეკვლესიებში ქადაგება და ლოცვები ქართულად სწარმოებს.

ერი შეწუხებულია იმაზე, რომ მათ ქართულს ენაზე წირვა-ლოცვა მოშლილი აქვთ, ამიტომ განიზრახეს მათ, რომ უმაღლეს მთავრობას კვალად მიმართონ თხოვნით, რათა მათ მიეცეს ნება ქართულენაზე წირვა-ლოცვის შესრულებისა. ვნახოთ!

— 7 —

ქვაბლიანის კათოლიკენი *).

ს. უდე სძევს ახალციხის მაზრაში, ანუ ქვაბლიანში. ქვაბლიანიდგან ერთი გზა ფოცხოვით არტაანს გადადის, მეორე აჭარას, მესამე ადუგინის მხრით იმერეთს და მეოთხე ბორჯომისკენ მოდის. ძველად ეს მხარე მთლად დასახლებული იყო ქართველის ტომით. აქ ქართველთ შორის ქართული ენაც ისრევე მეფობდა, როგორც დღეს ეს ქართლსა, კახეთსა და იმერეთშია.

ჩვენდა საუბედუროდ, 1627 წ. მთელი სამცხე-საათაბაგო ოსმალეთს დაუკავშირდა, მინამდის-კი მხოლოდ ხარჯს უხდოდა. აქაური წეს-წყობილება, გამგეობა, სამხედრო და სამოქალაქო უფლება ათაბეგებს ეკავათ და სამღვდელოებასაც თავისი საკუთარი წარმომადგენელი ჰყავდა, კუმურდოელი. სამხედრო და საერო კანონმდებლობას თავ-თავისი საკუთარი ადგილობრივი ბეჭედი ესვა, ბექამ და აღბულმა მესხთათვის სამართლის წიგნიც შეადგინეს, (იხ. ნ. ხიზანაშვილის გამოკვლევა „ბექა და აღბულა ათაბაგნი). მესხთა საქმენი ამათის წიგნებით განიჭობოდნენ. ასრევე სასულიერო წოდებას აქვდა თავის სასულიერო კანონთა კრება, რომლის ძალითაც არჩევდნენ სასულიერო საქმეებს. ახალციხეში მათი კონსისტორიაც არსებობდა და სხ.

1625 წ. ბექა-ათაბაგი გათათრდა, ოსმალთა სამცხეში ათაბაგობა მოშალეს და ფაშობა განაწესეს; პირველ ფაშათ ეს ბექა დანიშნეს და სახელად საფარ ფაშა უწოდეს. ამათ გვარისა, ანუ ჯაყელების შთამომავალი ფაშები 1625 წ. 1740 წ. განაგებდნენ; ამათის გვარის დაუძლურების შემდეგ სამცხის ფაშათ მცირე ხანს გათათრებული ფაშა, ნიბაძე განაგებდა, რომელსაც თავი მოსჭრეს 1770 წ. ამათ შემდეგ სამცხეში ხიმშიაშვილები გაბატონდნენ. 1829 წ. ვიდრე რუსები ახალციხეს დაიმორჩილებდნენ, მინამდის აქ ხიმშიაშვილის გვარის ფაშები ისხდნენ: აბდული, სელიმი, ახმედ ფაშა და სხვანი.

*) 1901 წ. „ივერია“ № 125.

დასავლეთ საქართველოში, ოსმალთ ყველაზე ადრე ქვა-ბლიანს, ოცხეს, ოძრხეს და ჯავახეთის ქართველთ დაუწყეს გათათრება. XVII საუკუნის გასვლამდე აქაურს ქართველებში მუსულმანობა ისე წავიდა წინ, რომ მის მეოხებით 1700 წლებში მოიშალა ვარძია, საფარა, ზარზმა, ჭულეების ტამარი და სხვანი. რადგანაც ოსმალის ფაშების შუაგულ ცენტრათ ახალციხე ითვლებოდა. ამიტომ ოსმალეთის სასულიერო წოდებამ ძველადვე იმეცადინა და ამ კუთხის ქართველს მუსულმანებში სრული ფანატიზმი და ქართველთა სიძულვილი დაამკვიდრა, ქართული ენა დაავიწყა. უკანასკნელად მათ მიაღწიეს თავიანთს საწადელსა და XIX საუკუნის ნახევრამდე ქართველ მაჰმადიანთა შორის ქართული ენა ძირეულად შეარყიეს, მოსპეს. დღეს ამ კუთხის მცხოვრებ ქართველ მაჰმადიანთა შორის ქართულის ენის ხმა აღარ გაისმის; თუ სადმე მცირედლა შენახულა, იქაც დავიწყებას ეძლევა, რადგანაც ოსმალეთის სასულიერო წოდება აქ სოხტებსა ჰნიშნავს; სოხტები მოდიან აქ და ქართულის ენის დავიწყებასა ჰქადაგებენ. ამათის მეოხებითვე ამოვარდა ქართული ენა შავშეთსა, არტანსა, ჭანეთსა, კოლასა, ერუშეთსა, თორთომსა, ოლთისსა, ყარსში და სხვ. ესევე უბედურება აჭარასა და სხვა ადგილებსაც ეწვეოდა, რომ ეს ადგილები 1878 წ. რუსეთის საქართველოს არ დაკავშირებოდა. თვით აჭარის ქართველთ მაჰმადიანთ ბეგებიც კი ასე ამბობდნენ, რომ უკანასკნელ ეს დაკავშირება არ ყოფილიყოს, უამისოდ 30 წლის განმავლობაში აჭარას, ლივანას, მურღულუს და ყველა იმ ადგილებში, სადაც კი ქართული ენა არსებობს, სადღეისოდ აღარა დარჩებოდარა, ქართული ენა მოისპობოდაო. მოისპობოდა მით უფრო, რადგანაც ოსმალეთმა კარგად იცოდა ქართული ენის მოსპობის ოსტატობაო. მათ ქართული ენა ამოაგდეს საქართველოს დიდს ნაწილში და მამასადამე აქაც აღარ გაუჭირდებოდათო. ამ ოსტატობით ქართული ენის მოსპობის საქმეს ხსენებულს ადგილებში ოსმალეთის იმპერია 1851 წ. დაადგა და მან რამდენიმე ალაგას ეს შეარყია კიდევ.

ქვაბლიანში სძევს შემდეგი სოფლები: ზაზალო, წყინსი, მარელი, ხონა, წარბასტუმანი, ორჯიშინა, ხურო, ღორძე, სამურე, კასარეთი, ავხერი, ლელოვანი, ყარათუბანი, გორგული, არალი, ჩორჩანი, სამოდა, წირვა, ოსიეთი, ნაქურდოვანი, ნამიაური, გუგუნაური, ღორთუბანი, ციხის უბანი, ჭკლა, ჭეჭელა, უტყის უბანი, ზარზმა, მლაშე, მოსე, საირმია, შოყო, დესესელი, ფლატე, კიკიბო, კეხოვანი, გოდერძი, აფიეთი, ზანავი, ქაცარაული, გომარო, ღადვი, არძნე, ვახნისი, ბოლაცური, ბენარი, ხევამენი, წირე, წახანა, აბასთუმანი, ხარჯამი, წახნისი, წარო, უნწო, ფარეხი ნაქურდვეი (2) საღრიძე, ქიქინეთი, ჩუჩუტო, ჭაიხელი, წყალთბილა, უღელა, აბატ-ხევი,

წინაუბანი, ნიოხსები, არალი, უდე, სხვილისი, პამაჯი, მეორე პამაჯი, ჯვარსის ციხე, არალი, სამელი, თხაკი, ობი, ბენარა, ფერება, უნცა, ვარხანა, უნცა, ხევაშენი, წყურთა, მიქელ წმინდა, ფხერო, ენთელი, შოყა, სარჯანი, წახნისი, წყარო, ჭიხელი და სხვანი.

დღეს ყველა ამ სოფლებში ქართული ენა ძირეულად არის ამოვარდნილი, ქართველთ მართო გვარები შერჩენიან ქართულისა, ბევრს ესეც აღარ აქვთ; ქართული გვარები თათრულზედ შეუცვლიან; ყველა გვარი ოდლით თავდება. ქართული სახელები მხოლოდ სოფლებს შერჩენიან, მთებს, ხევებსა და ტყეებს. გარდა ამისა, თქვენ აქ ქართველთ შორის ისე ქართველს ვეღარა ნახავთ, რომ ყველა თათრულს ენაზედ არა ლაპარაკობდეს. ამ 40 წლის წინედ აქეთ იცოდნენ ქართული, დღეს-კი მათში ეს აღარ არის და ვინც იცის რამ, იმასაც სოხტები ნებას არ აძლევენ ქართულს ენაზედ ლაპარაკისას; ასე რომ ქართველმა თუ ძირეულს საქართველოს კუთხე ქვაბლიანში თუ თათრული არ იცის, უიმისოდ თავისს თანამემამულე გამაჰმადიანებულ ქართველთა წინაშე თარჯიმანი დასჭირდება.

ასე დაიკარგა, ასე ამოვარდა ქვაბლიანის ქართველ მაჰმადიანთა შორის ქართული ენა. დიდად სანატრელია, ამ კითხვებს ქართველი საზოგადოება ყურადღებას მოაქცევდეს, თორემ თუ დღეს ამ მშვიდობიან დროს, ქართველთა შორის ქართული ენა ისპობა, მალე მოიძულეებენ მასთან ერთად მთელს ხალხოსნობასა და მის ხსოვნასაც.

– 10 –

დღეს მთელს ქვაბლიანში მხოლოდ ოთხს სოფელში ლაპარაკობენ ქართულს: უდეში, სადაც 200 კომლი ქართველთა გვარის კათოლიკენი სცხოვრობენ, მთლად ქართულად მოსაუბრენი აქეთ ძველი ეკლესია, მაგრამ დიდად შერყეული და სამიშს მდგომარეობაში მოსული, მღვდლად ჰყავთ სომეხთა კათოლიკეთ ტიბიკონზედ მდგომი მღვდელი სიმონ ჭილაშვილი, ქართულის ენის მოტრფიალე და დიდი პატივის მცემელი დედა ენისა. ამავე სოფელში არსებობს წერა-კითხვის საზოგადოების სამმართველოს მიერ გახსნილი საერო სამკითხველო, რომლის ნაყოფიც მე ჩემის თვალით ვნახე აქაურს ხალხში: მდაბიო ხალხი ქართულ წერა-კითხვას კარგად შესჩვევია, ქართულს გაზეთებსა და ჟურნალებს სიამოვნებით კითხულობს. ამ სოფელში მთლად ორივე სქესისა 1600 სული ირიცხება. ხალხი მეტად ღარიბია, კაცთა სამოსი მესხურია, ქალთა-კი ოსმალური. ამ სოფელში 40 კომლი ქართველ მაჰმადიანი სცხოვრობს. მართალია, ესენი ქართულს ენაზედ მოსაუბრე კათოლიკეთა გვერდით სცხოვრობენ და მოლაც ქართველი გვარისა ჰყავთ, მაგრამ ქართულს ენაზედ მაინც ხმას არ იღებენ და ყმაწვილებსაც თათრულად აჩვევენ ლაპარაკს, ქართული არავინ იცის. ამავე სოფელში არსებობს სამინისტრო სკოლა, რომელშიაც 80 მოწაფე სწავლობს. ამათში მხოლოდ ერთი ყმაწვილი დადის მაჰმადიანისა – გვარად ბარათაშვილი.

მეორე სოფ. ვალე, რომელშიაც 200 კ. სცხოვრობს; ამათგან 40 კომლი ქართველი მართლ-მადიდებელნი არიან, 100 კომლი ქართველი კათოლიკენი და 50 კ. ქართველი მაჰმადიანები. ქართველ მაჰმადიანებს გარდა, კათოლიკენი და ქართველნი თავიანთს სამშობლო ქართულს ენაზედ ლაპარაკობენ; ქართველი მაჰმადიანები-კი მათთან საუბარში ქართულს ენაზედ ხმასაც არ იღებენ. მთელს სოფელში 1700 სულზედ მეტია ორივე სქესისა. სოფელს აქვს მართლმადიდებელთა ეკკლესია. კათოლიკეთა ეკკლესიაში მღვდლად იმყოფება მოხუცი მღვდელი სტეფანე ზაქრიანი, რომელიც უმეტეს ნაწილს საღმრთო მსახურებისას ქართულად ასრულებს. სოფელში არსე-

- 11 -

ბობს სამინისტროს სკოლა, რომელსაც მოსწავლენი ბლომათა ჰყავს და კარგადაც სწავლობენ პატარა მესხები.

მესამე სოფელია არალი, რომელშიაც 60 კომლი კათოლიკე (700 სულია ორივე სქესისა) სცხოვრობს, ყველა ქართულს ენაზედ მოსაუბრენი. ამათ აქვთ ეკკლესია და მღვდლათ ჰყავთ სომხის შთამომავალი მღვდელი, სომეხს კათოლიკეთა ტიბიკონზედ მდგომი. ეკკლესიაში მღვდლის-მსახურება სომხურად სრულდება. სოფლის გლეხნი დიდს სიღატაკეში არიან, რადგანაც სოფლის მამულები ფეხულა ბეგ ათაბეგოვმა წაართვა და აგერ ეს 15 წელიწადია დავა აქვთ, მაგრამ ამ საწყლებმა არ იციან რა ჰქმნან და თავი როგორ გაიტანონ.

მეოთხე სოფ. ბალაჯორი; აქ სახლობს 6 კომლი ქართველი გვარის კათოლიკე, მთლად ქართულად მოსაუბრენი. ამათ თავიანთი არც მღვდელი ჰყავთ და არც ეკკლესია, თუმცა სოფელში ორი ძველი დაქცეული ეკკლესიაა დღემდე დარჩენილი. ადრე ამ სოფლის ქართველთ კათოლიკეთაგან ოსმალებს 10 კომლი ქართველ კათოლიკებისა ძალით გაუთათრებიათ. დღეს ეს გათათრებული ქართველნიც ამ სოფელში სცხოვრობენ.

აი, სულ ეს სოფლებია, სადაც მცხოვრებნი ქართულს ენაზედ საუბრობენ. სხვა სოფლებში, რომლებიც-კი ზემოდ ჩამოვთვალეთ, ყველგან ქართული ენა დავიწყებულია და ამოვარდნილი. ზემოდ ჩამოთვლილს სოფლებს შორის რამდენსამე სოფელში სცხოვრობენ სხვა გვარის კათოლიკეთ შორის სომეხი კათოლიკენიც, სომხურ ენაზედ მოსაუბრენი. ესენი აქ 11830 წ. გადმოსახლებულან არზრუმიდგან.

ადუგენის ხეობაში ორ-სამს სოფელში-და ლაპარაკობენ ქართულს, მაგრამ ისიც ვაი-ვაგლახითა და გაჭირვებით. რაც უნდა გაუჭირდეს ქართველ მაჰმადიანს, იგი 100 სიტყვაზედ მეტს ქართულს ენაზედ არ დახარჯავს, რადგანაც სოხტების წინაშე ფიცი აქვთ მიცემული, რომ თუ არ გაჭირვებით, ქართულს ენაზედ ხმას არ ამოიღებენ და თუნდაც ამოიღონ 100 სიტყვაზედ მეტს არას იტყვიან, არ ილაპარაკებენ.

31 მაისს არტაანის ხეობიდგან სოფ. უდეში ქართველი

- 12 -

კათოლიკენი ჩამოვიდნენ და ამათ ამბავი მოიტანეს, რომ არტანის ხეობის სოფ. ერუშეთის ძველი ეკკლესია ქართველმა მაჰმადიანებმა მთლად დააქციესო. ასრევე დაუქცევიათ სხვა სოფლებშიაც და ქვეები საჭიროებისათვის აქა-იქ გაუზიდნიათ.

ართვინის კათოლიკენი *) .

ართვინი ბათუმიდგან 90 ვერსის მანძილზედა სძევს. ფოსტა კვირაში ერთხელ მოდის; ართვინის ხიდამდე ეტლით მოაქვთ და მერე ცხენებით ააქვთ, რადგანაც გზები არ არის, აღმართებია. გ. ყაზიბეგის ცნობით, ართვინი 10 ათასი ფუტის სიმაღლეზედა სძევს; მცხოვრებთა რიცხვი 2000 კომლამდეა, უმეტესად კათოლიკენი, გრიგორიანები და ქართველი მაჰმადიანები მცირეა. კათოლიკეებში დიდი ძალი ქართველი კათოლიკენი მოიპოვებია, მაგრამ ამათში ქართული ენა დავიწყებულია ისრევე, როგორც ქართველს მაჰმადიანებში. დღეს ართვინში მცხოვრებმა ქართველმა კათოლიკეებმა და ქართველმა მაჰმადიანებმა სიტყვა, კრინტი აღარ იციან თავიანთის დედა-ენისა.

მაგალითს მოგახსენებთ: ართვინში, სხვათა შორის, არის ერთი ბაზაზის მაღაზია, რომელსაც გარედგან აწერია რუსულად „მაღაზია ალ. ალანდიისა.“ მე ესენი ქართველები მეგონენ; შეველ მაღაზიაში, ქართულად დავეკითხე და მათ-კი მომიგეს, ქართული არ ვიცით, რუსულად ან თათრულად გველაპარაკეთო. მაშინ მაღაზიის გარედ დაწერილი გვარის ამბავი ვკითხე და მითხრეს: დიახ, ადრე ქართველები ვყოფილვართ, მაგრამ ახლა თათრები ვართო. ასეთი მაგალითი ათასია.

ართვინი – ოლქის ქალაქად ირიცხება, არის ოლქის უფროსი ბოქაული და ნაწილის უფროსი. მომრიგებელ მოსამართლის გამგეობა აქ არ არსებობს. მუსულმანთა საქმეებს „მეჯლიში“ არჩევს და ქრისტიანებისას ოლქის სამმართველო და ბოქაული.

*) 1901 წ. „ივერია“ № 198.

ქალაქის მოხელე და მოსამსახურეთა შორის ქართველებიც არიან და ამიტომ ბევრს კათოლიკეს შეუსწავლია ქართული ლაპარაკი. ქართული ენის აღდგენის საქმეს აქეთ ძრიელ ხელს უწყობენ მარადიდელი მენავეები, რომლებიც ლივანიდგან ამოდიან აქ, თან კახაბრიდგან საქონლით დატვირთული ნავეები ამოაქვთ და მერე ართვინიდგანაც ხალხითა და საქონლით დატვირთულები მიდიან ბათუმში. მთელი ამ ქალაქის ვაჭრები, მოხელეები, შავშეთის სოფლის ხალხი და სხვანიც სულ ამ ნავეებით ჩადიან ბათუმში. ნავეები ბათუმის ახლოს კახაბერში ჩერდებიან, რადგანაც ზღვაში ვერ შევლენ; ჭოროხს ნავეები ერთობ შორს მიაქვს თავის ტალღებით და ამიტომ შეიძლება

ნავი ადვილად დაიღუპოს. ლივანელნი და მარადიდელნი ნავოსნობასა და გემოსნობაში მეტად მოხერხებულნი არიან; ამათგან ართვინის ახლო-მახლო მთელს დღეს სულ ქართული ენა გაისმის. ართვინის ახლოს მდებარე სოფ. სინქოთიდან-კი ქართული ენა იწყება ქართველ მაჰმადიანთა შორის და იგი დასავლეთამდე მიემართება.

ართვინში კათოლიკეთ აქვთ ოთხი ეკლესია. ამათგან კორძულის ეკლესია ყველაზედ ძველია. ამ ეკლესიას აქვს ქართული გუჯრებიც, რომლებიც 1501 წ. პაპას სიქსტო მესამესაც დაუმტკიცებია. გუჯრები მამულების შენახვის საქმეს შეეხება. იმ დროს კათოლიკეთ კორძულის ეკლესიისათვის მამულები შეუწირავთ და შეწირვის გუჯრებიც ქართულად უწერიათ.

აქ კათოლიკეთ ბევრმა იციან, რომ ისინი ქართველთა შთამომავალი არიან. ასეთი მოხუცნი მეც ვნახე და აღიარეს, რომ ძველათ „ქართველ კათოლიკენი ვიყავითო“. კორძული ამ ეკლესიას მიტომ დაერქვა, რადგანაც ეკლესიის განახლების დროს კარის ალაგას ძველი კარები ჩაეტანებინათ და მისგან წარმომდგარა კორძულიო, ძველად-კი „კარ-ძველი“ ერქვაო.

დანარჩენი ეკლესიებიც ძველია; მესამე ეკლესიას ებლა აშენებენ ძველის ეკლესიის ალაგას. სომხებს აქვთ ართვინში ერთი ეკლესია, ესეც ძველი ეკლესიაა. საყურადღე-

- 14 -

ბოა ის, რომ ამ ეკლესიაში ინახება ერთი ძვირფასი ქართული ძველი სახარება, ხუცურად ნაწერი ძვირფასს პერგამენტზედა და ძვირფასადვე შემკული. იგი ძვირფასი განძია ჩვენის ლიტერატურის ისტორიისათვის და ნამეტურ პალეოგრაფიის მხრივ. როგორც სახარების ერთი წარწერა ჰმოწმობს, იგი გადაუწერია იშხნელს ეპისკოპოსს მაკარის, დაახლოვებით XI საუკუნის ნახევარში. ამ სახარებამ ადრე მრავალთა ყურადღება მიიპყრო. აქ გახლდათ ამისთვის განსვენებული დ. ბაქრამე. გრიგოლ გურიელმა სყიდვა მოინდომა და 500 მან. აძლია, მაგრამ არ გაყიდეს. შემდეგ მეტიც აძლიეს, მაგრამ არა ჰქნეს, გაყიდვა არ შეიძლებაო.

იშხნის საეპისკოპოზო ტაძარი დღეს საქართველოს იმ კუთხეში სძევს, რომელიც ჯერედ კიდევ ოსმალეთს უჭირავს. დღეს იგი ოსმალეთის საკუთრებას შეადგენს და ჯამეთ არის გადაკეთებული, გათათრებული ქართველები ლოცულობენ.

იშხნის ხეობის ახლოს სძევს ხახულის ხეობა, სადაც დიდებული ტაძარია ხახულისა. რაც გელათში ნივთებია, ხახულის ხატი და სხვანი, გათათრების დროს სულ აქედამ არის გადმოტანილი. ესეც ჯამეთ არის გადაკეთებული.

მესამე პარხლის ეკლესია, უგუმბათო, მშვენიერი; ესეც ჯამეთ არის გადაკეთებული. ამ სამს ეკლესიაზედ ძრიელ ბევრი ამბებია დარჩენილი აქაურს მაჰმადიანებში. მართლაც, შესანიშნავი ტაძრებია, დიდრონი, კარგად ნაშენი, თლილის ფერადის ქვებით, შიგნიდან კენჭებით მორთული; ნამეტურ

შესანიშნავია ხახულის ტაძარი და ხახულის ხეობა. ჩვენებური ხახუტაშვილები აქედან ყოფილან მანდეთ წარსულნი. ამ ეკკლესიების მოხდენილობას კაცი ვერ აგიწერთ, განცვიფრდება. ამ ეკკლესიებში რომ მუსულმანებმა ლოცვა არ მოშალონ, კარგი იქნება, დიდხანს დარჩებიან უვნებლად. ძრიელ დაძველებულან-კი. გარდა ამისა, ბევრი სხვა ნაშთებიც არის, მაგრამ ყველას სად ავწერთ.

მუსულმანებს ართვინში აქვსთ ერთი დიდი ჯამე. სდგას სწორეთ იმ ალაგას, სადაც ძველად ქართველების ართვინის

– 15 –

ტაძარი იდგა; ზედ მისს სამირკველზედა სდგას ეს დიდი ჯამე. მეორე ჯამე კორნძულში აქვთ; მუსულმანების აქ სხვა არაფერია დაშთენილთ, მათი რიცხვიც შემცირდა, რადგანაც 1879 წელს შემდეგ ოსმალეთში მრავალად გარდასახლდნენ.

ვახუშტის გეოგრაფიულის ცნობებით ართვინი ქრისტეს წინედ არის დაარსებული ქართველთა მეფეთაგან. ძველად ამ ქალაქს „ართვანი“ ერქვა თურმე, რადგანაც ძრიელ მაღლა სძევს. „ართვანი“ ხომ ქართული სიტყვა არის.

ქალაქში ვაჭრობა რიგზე სწარმოებს. არის ორი სასტუმრო, ყავახანები, სხვა და სხვა მაღაზიები და სახელოსნოები. აქაური კათოლიკის, სომხისა და ქართველ მაჰმადიანთა ქალები თათრულად იცმენ, შუბლზედ ოქროს ფულები აკრავთ და სიცხებშიაც-კი ხავერდისა და შალის ძვირფასს ტანისამოსში არიან გახვეულნი. ამის გარდა, ზაფხულის მშრალს დღეებშიაც ფეხთსაცმელზედ კალოშები აცვიათ! სანოვაგე ძვირად არ ფასობს. ართვინში ოსმალს ვაჭრები და მუშებიც მოდიან.

ოსმალს საღვარი სულ 10 ვერსზეა. ართვინიდგან ერთი გზა არდანიუჯს მიდის; ამავე გზით მიდიან არტანს (არდაგანი), ყარსს, არზრუმსა და სპარსეთს. მეორე გზა შავშეთს, აჭარისა და ბათუმს გადადის, მესამე ლაზისტანსა და მეოთხე ოსმალეთის სამფლობელო საქართველოს ადგილებში.

ერთი საკვირველობა აქ ის გახლავსთ, რომ ართვინს იქით, ოსმალეთის საქართველოში, ქართველი მაჰმადიანები ქართულს ენაზე ლაპარაკობენ და ართვინს აქეთ-კი, მარცხნივ და მარჯვნივ აღმოსავლეთიდგან დასავლეთამდე, ართვინამდე, მთლად თათრულს ენაზედ საუბრობენ ქართველი მაჰმადიანები. ოსმალეთის მაჰმადიანი ქართველები უფრო კარგა საუბრობენ ქართულს, ვიდრე აქეთა მხრისა, სადაც-კი ქართული ენა შენახულა. ქართული ენა მოსპობილია მთელის ქართლ-კახეთის ტოლა ადგილებში. ბევრს ადგილებს სრულიად არ ვასახელებთ. მთლად-კი ოსმალეთის წინად ყოფილა და დღემდე დაშთენილი ადგილების ზომა ნახევარ საქართველოზედ მეტს შეადგენს და ასევე მის კვალობაზედ ქართველი

– 16 –

ტომის ერიც იქნებოდა. ქართული ენა ბურსამდე და თვით

დიარბეჭირამდესაც ისმის.

ართვინის ოლქი წყლებითა, ხე-ტყით და მცენარეებითაც მდიდარია! ჰვავც კარგია, მოსავალც კარგი იცის, ხილიც განთქმულია, ყურძენი და ღვინოც იციან აქეთ; უმეტესად პურს, სიმინდსა და ქერსა სთესენ. მადნების მხრივაც ძრიელ მდიდარია ეს მხარე. დღეს აქეთ რამდენიმე კამპანიაა ევროპიდგან მოსული და სხვა და სხვა მადნის პატრონებთან მოლაპარაკება აქვთ, მადნის მთებს ყიდულობენ. ერთისაგან კიდევაც იყიდეს მურღულის ხეობაში 700 ათას მანეთად, სოფ. მანცულს.

სამცხე-საათაბაგოს ქართველი კათოლიკენი *).

სამცხე-საათაბაგო – აღმოსავლეთით თრიალეთი საზღვრავდა – ბერდუჯის მდინარემდე, ჩრდილოეთით იმერეთი და ნაწილი ქარულისა, სამხრეთით არმენია. – რზრუმამდე და დასავლეთით საბერძნეთის იმპერიის ძველი მიჯნა ტრაპიზონის მახლობლად – რკინის პალომდე. მთელი სამცხე-საათაბაგო ნახევარ საქართველოს უდრის. აქ ძველად ცამეტი საეპისკოპოსო კათედრა იყო, მაგალითებრ: მაწყვერელისა, ანჩელისა, მტბევერისა, წურწყაბლისა, წყაროს-თაველისა, ერუშნელისა, კუმურდულისა, იმხნელისა, წყაროსთაველისა, ერუშნელის, ვალაშ-კერტელის, ანელის, კარელის, ბანელისა, დადაშნელისა. XI და XII საუკ. ქვაბლიანიდგან დაწყებული, ოცხეს, ახალციხესა და ჯავახეთში ერთ მილიონამდე ქართველს უცხოვრია. მართლაცა და ეს რომ არა ყოფილიყო, უამისიოდ მცირე რიცხვოვანი ერი ვარძიას, კუმურდოს, საფარას, ზარზმასა და სხვა დიდრონს ეკვლესიბს ვერ ააშენებდნენ.

ვახუშტისა და სხვა ისტორიულის ცნობებით, დასავლეთს საქართველოში სულ ირიცხებოდა 1870 სოფელი. ამ

*) 1901 „ივერია“ № 132.

ვრცელს კუთხეს ოსმალებმა ბრძოლა 1515 წლიდგან დაუწყეს, ე. ი. მის შემდეგ, როცა ბიზანტიის ნაწილის ტრაპიზონის იმპერია გააუქმეს, ძველი ბიზანტიის იმპერია სრულიად დასცეს, 1580 წლიდგან სამცხე-საათაბაგოც დაიმორჩილეს, ხოლო ათაბეგობა ვერ მოსპეს, მისი ძველი ავტონომია ხელ-შეუხებლივ დარჩა და ხარჯი დაადეს; ათაბაგნი წლიურად მხოლოდ ხარჯს აძლევდნენ, სხვა არაფერს. 1627 წ. სამცხე-საათაბაგოს ავტონომიაც გააუქმეს, უმთავრეს ქალაქათ ახალციხე გამოაცხადეს.

მთელი სამცხე-საათაბაგო ოსმალეთმა 24 ნაწილად დაჰყო, მაგალითებრ: ჯავახეთის სანჯახი, არტაანისა (არდაგანი), ახალციხისა, ოცხისა, ჩილდირისა, შავშეთისა, ართვინისა, ოლთისისა, ზედა-აჭარისა, ქვედა-აჭარისა, მაჭახლისა, ლივანისა (ლიგვინის ხევი), ლაზისტანისა, კოლისა, ყარსისა, თორთო-

ბისა, პარხლისა, ხახულისა, ერუშეთისა, თრიალეთისა, ფანა-სკერტის, ხოფისა, გონიისა, ბათუმისა და თავოს კარისა. სულ ამ ზემოხსენებულს კუთხეებში ოთხი ფაშა იჯდა: ახალციხისა, კოლისა, მაჭახელ-გონია-ლაზისტანისა და ოლთის-ყარსისა. ყველა ფაშებზედ უფროს ფაშათ ახალციხის ფაშა ითვლებოდა. იგი ექვემდებარებოდა არზრუმის სერესკერს, სამხედრო გუბერნატორს – მთავარ – სარდალ ფაშას.

საქართველოს ამ დამონებულ ადგილთა მცხოვრებ ქართველთა ისლამთან დაკავშირება ოსმალთა მთავრობამ და სასულიერო წოდებამ 1629 წ. დაიწყო, სწორედ იმ წელიწადს, როცა ქართველ ერის გონებითი წარმატებისა და აღორძინების დასაწყისი დამკვიდრდა, როდესაც რომში პაპის ურბან მერვის ბრძანებით ქართული სტამბა დაარსდა; იქ 1629 წ. პირველად გაჰფინეს ქართული დაბეჭდილი წიგნები და პაპის კონგრეგაციამ „პროპაგანდოში“ ქართული ენის კათედრა დააარსა და განწესდა ქართულის ენის მოწესე პროფესორი რომელთა შორისაც, მარიოს მაჯის სიტყვით, ქართულის ენის ცოდნის უალრესობით აღმოჩნდნენ შემდეგი მოძღვარ-მქადაგებელ პროფესორნი მამანი:

– 18 –

პატრი კარავა, რომელსაც საქართველოში დიდხანს უცხოვრია, შეუსწავლია კარგად ქართული ენა და დაუწერია და დაუსტამბავს 1640 წ. ქართული ენის საგრამატიკო კანონები. ესევე ყოფილა „პროპაგანდოში“ ქართული ენის მოწესეთ.

პატრი ანტონ იარდინი, უცხოვრია 1650 წელს. ამას კარგა ხანს უცხოვრია საქართველოში, გაუცვნია ქართული ენა და უკანასკნელად დაუწერია ქართულის ენის კანონები და 1640 წ. რომში დაუსტამბავს.

პატრი იოსტოს ფრატო, უცხოვრია იმავე წლებში, ე. ი. 1650 წ. შეუსწავლია კარგად ქართული ენა და ამ ენის შესახები წერილი დაუსტამბავს 1650 წ.

პატრი ამბროსი ავგუსტიანელი, ყოფილა იმავე დროს, 1960 წ., სცოდნია ქართული ენა და უმეცადნია ამ ენის საგრამატიკო მწერლობის აღორძინებისათვის.

პატრი იარგინი, თათრული ენის მცოდნე და მწერალი, ესევე მცოდნეთ ითვლება საქართველოს ერისა და ისტორიისა.

პატრი ბერნარდო (დოქტორი) სცხოვრებდა მაშინვე, იყო მცოდნე თათრულის ენის და საქართველოს ერის და ისტორიის. ამ ორს პატრს თათრული ენის წიგნებიც უწერიათ. ამათგან უსარგებლნია მაჯის თავის ქართულ-ტალიური გრამატიკის შედგენის დროს.

პატრი იაკობ-სტეფანე, ყოფილა 1670 წ. მცოდნე ქართულის ენისა.

პატრი სტეფანე-პაულინი, ამის მიერ შედგენილი ქართულ-იტალიური ლექსიკონი რომში 1629 წელს დაისტამბა.

ამათ გარდა, იმავე დროს ქართულის ენის მცოდნეთ ითვლება პატრი ბერნარდო, აღმოსავლეთის ერთა ისტორიისა

და ენის დოქტორი და ზემოდ მოხსენებული იარგინი. ყველა ამათ საკმარისად უღვაწიათ რომში ქართულის ენისათვის.

ეს ცნობები მოვიყვანეთ იმიტომ, რომ აღგვენიშნა მხოლოდ შემდეგი უბედურება: როდესაც ახალციხეში ქართველთა შთამომავლის ჯაყელის გვარის საფარ-ფაშისაგან ქართველთა გათათრება დაიწყო. როდესაც ახალციხეში, ქართველთა შუა-

– 19 –

გულს კუთხეში, ქართველთა მტრების მეოხებით თათრის დიდი სასულიერო მედრესე დაარსდა და მათნი მღვთის-მეტყველნი ხაფიზნი და სოხტები განაწესეს, რომლებმაც გამუსულმანებულ ქართველთა აღზრდა იწყეს და ქართველთა შორის ისლამის ფანატიზმის დამკვიდრება, სწორედ იმ დროს, იმავე წელიწადს, ევროპაში კათოლიკეთა ბერებმა ქართულის ენის დასადავება გამოჰფინეს, რომში სტამბა და ქართულის ენის კათედრა დააარსეს, წიგნების ბეჭდვა იწყეს და საქართველოშიაც მრავლად იწყეს მოგზაურობა.

ოსმალეთიდან ქართველთა გათათრება 1629 წლიდან დაიწყო და გასტანა 1798 წ. ჯავახეთში-კი 1800 წლის შემდეგ 1820 წლებამდისაც ათათრებდნენ, მაგრამ ძრიელ მცირედ. 1629-1798 წლებამდის ძირეულ ქართველთა შორის ქრისტიანობა ცამეტს საეპისკოპოსოში აღმოფხვრეს, ცამეტი საეპისკოპოსო მოსპეს, უმეტესი ნაწილი დაანგრიეს; მოსპეს ქართული წიგნები, ქართული ძველი წარწერები და გამაჰმადიანებულთ ქართველთა შორის დაამკვიდრეს სრული სიძულვილი თავიანთ მოძმე ქართველ ქრისტიანებისადმი. ქართველთა გვარის შთამომავალს ისე არავინ სძულს, როგორც თავისივე ტომის ჩამომავალი ქართველი ქრისტიანი. ქართველს იგი ურჯულოს ეძახის, მურდალსა და სხვა. ეს იყო ოსმალთა ძველი პოლიტიკა, ამას ესწრაფოდნენ იგინი და არც თუ შესცდნენ: ამ გვარად გათათრებულ უცხო ტომთა შვილების მეოხებით შეადგინეს და ააღორძინეს თურქის ტომი, თორემ ძველად მთელს დაცემულს ბიზანტიის იმპერიაში და ბალკანეთის კუნძულზედ თურქების ტომის რიცხვი დრეპერის სიტყვით XIV საუკ. ერთს მილიონზეც მეტი არა ყოფილა. დღევანდელი თურქის ტომი ასეთის სხვა და სხვა გათათრებულის ტომის შვილებისაგან შესდგება, მაგალითებრ: ქართველთაგან, ბერძენთა, ბოლგარელთა, სერბიელთა, რუმინელთა, ქალდეველთა და სომეხთაგან, რასაც თვით ამათი ჩამომავლობის ტიპიც ნათლად ამტკიცებს.

მთელს ზემოხსენებულს ცამეტს საეპისკოპოსო მრევლში

– 20 –

ისლამთა ბარბაროსობას გადარჩა მხოლოდ მცირე ქართველობა, რომლებიც მესხეთსა და ჯავახეთში, ანუ ახალციხის და ახალქალაქის მაზრებში სცხოვრებენ. ასე და ამ გვარად 200 წლის განმავლობაში ნახევარ საქართველოს ერმა ისლამი აღიარა,

დაივიწყა თავისი დედა-ენა, ზნე-ჩვეულება, მოსწყდა თავის მამა-პაპათა ტრადიციებს; ეს კიდევ არაფერი, – იგი დაუძინებელ მტრათაც გარდაიქცა. დღეს მას ქრისტიან ქართველთან საერთო აღარა აქვს-რა. იგი სასტიკი მტერია ქართველისა.

ასე, ბატონებო, ჩვენ ჩვენს სამწერლო ასპარეზზე რაღაც თბილ-თბილს, სამღალადებელო მანიფესტებსა ვჩეკავთ, ერთ-მანეთის ქიშპობითა და კამათით თავს ვიმტვრევთ, ტვინს ვიცხელებთ, დემოკრატია-ბურჟუაზიის ძახილით გონებას ვვალავთ, ერთმანეთის სიძულვილით, სოციალიზმისა და სხვათა აზრების ცარიელ რახა-რუხით ხალხს თავ-ბრუს ვასხამთ“. ევროპიულ წიგნების კითხვა ჩვენს უნიადაგობას ვერ შეუთანხმეთ, ცხოვრების აგებულებასთან შეუსაბამოდ ვმოქმედებთ, და თათრები და სომხები-კი იმითი მიდიან წინ, რასაც მათ ცხოვრება და მისი სამერმისო წესები ასწავლის. ისინიც ისე მოქმედებენ, ამას აკეთებენ. ვაი ჩვენს დღესა და ჩვენს გონებრივს ცრუ-განვითარებასა, რომ ჩვენის თვალით ვუმზერთ ჩვენს გაწყალებას, ჩვენის ტომის მოსპობას. მოკლედ ავწუხებთ, თუ 200 წლის განმავლობაში ნახევარ საქართველოს ერი თავისს ავ-კარგიანობით როგორ მოისპო. გული ბოროტებით მეცხება მით უფრო, რომ ჩვენებურ უთავბოლოდ, შეუთანხმებლად და უაზროდ არავინ იქცევა, მთელს დროს დასობასა და ფუჭ და უქმ, ჩვენთვის უნიადაგო მოძვრებათა კამათს ვანდომებთ. აი, თვითონ მე, თქვენი უმორჩილესი მონა, ვკითხულობ „მშაკს“, „ნორდარს“, „მურჰს“, „ტარაზს“, და სხვებიც მიკითხავს, საქართველოშის ნაბეჭდი, კონსტანტინეპოლში თუ სხვა ქალაქებში, მაგრამ იქ მე ისეთი არა შამიმჩნევია-რა, რასაც ჩვენში ჩვენები ჰქადაგებენ და სთესვენ. აბა დამისახელებთ, რომელს გაზეთებში და წრებში აქვთ ისეთი დასური კინკლაობა, როგორც ეს ჩვენშია. მარ-

– 21 –

თალია, მცირე განსხვავება მათშიაც მოიპოვება, ურთიერთ შორის, მაგრამ ისე კი არა, როგორც ეს ჩვენშია, არამედ თავ-თავისს ალაგას, თავისს შესაფერად, პატრიოტობით, სხვათა მამულების შეძენით, ფულის მობოჭვითა და ვაჭრობით. მათში ყველა ერთია: სოციალისტი, კომუნარი, ნიგლისტი, გინდ ანარქისტი, პატრიოტი და კაპიტალისტი, ყველა მაინც სომეხია და წმინდა სომეხი; სხვების წინააღმდეგ ისინი საერთო მიზნით არიან აღჭურვილნი, ყველა ერთს ჯგუფს წარმოადგენს. ყველა „მშაკისტი" თამამად აღიარებს, რომ სომხის ეკკლესია – არის ზედმდგარი, რომელზედაც სდგას, სცხოვრობს და განისვენებს სომხის გვარი. ეს ზედადგარი რომ გამოვაცალიოთ, მაშინათვე დაეცემაო. ასეთს ცნებებს განმარტვენ თვით ისინიც-კი, რომელნიც დემოკრატიულ დასის წევრებათ ითვლებიან, კოსმოპოლიტურ აზროვნების მორევში სცურავენ, სოციალისტობასა და ნიგილისტობაზედ თავსა სდებენ, ყველა ეს აქ იმიტომ მოვიყვანე, რომ ჩვენი უსარგებლო მოძრაობა და ბლლამუნი აღმენიშნა, აღმენიშნა ის, თუ რას ჩავდივართ,

რა ამღვრეულ მორევის ზვირთებში ვცურავთ იმ დროს, როცა მართლაცა და ევროპიელნი ასეთ მეცნიერებათა შესწავლით მიდიან წინ, როცა მეცნიერებას მართლაცა და მეცნიერულად სწავლობენ და მისი ვითარებაც თავ თავის ალაგას ნათლად აქვთ წარმოდგენილი. ჩვენ კი ვინ იცის რას არ ჩავდივართ. ვერც არაფერს ვსწავლობდ. მაგრამ კმარა ამაზედ და ისევ ჩვენს საგანს შევუდგეთ.

დღეს ახალციხის მაზრაში ოფიციალურად 209 სოფელი ითვლება, ახალქალაქის მაზრაში-კი ამაზედ მცირეა. სულ ორსავე მაზრაში ქართველი ქრისტიანები შემდეგს სოფლებში-და სცხოვრობენ:

1. დიდი აგარა, 25 კომლი, მართლმადიდებელნი, ქართულად მოლაპარაკენი.
2. ანდრია წმინდა, 45 კომლი მართლ-მად. ქართულად მოლაპარაკენი.
3. არალი, კათოლიკენი 100 კომ. ქართ. მოლაპარაკენი.

– 22 –

4. ახაშენი, 4 კომლი, მართლ-მადიდ. ქართულ. მოლაპარაკენი.
5. აწყური, 14 კომლი, მართლ-მად. ქართ. მოლაპარაკენი;
6. ბენარა, 8 კომლი, ქართვ. კათოლიკენი, ქართ. მოლაპარაკენი.
7. ბნელა, 8 კომლი, მართლ-მად. და კათოლიკენი, ქართ. მოლაპარაკენი;
8. ბოლაჟური, 5 კომლი, ქართველი კათოლიკ., ქართ. მოლაპარაკენი;
9. ვალე, 200 კომლი, ქართვ. კათოლიკენი, ქართ. მოლაპარაკენი.
10. გობიეთი, 1 კომ., მართლ-მადიდ., ქართულად მოლაპარაკენი;
11. დადეში, 42 კომ, მართლ-მადიდ., ქართულად მოლაპარაკენი;
12. დღვარი, 20 კომ, მართლ-მადიდ., ქართულად მოლაპარაკენი;
13. დვილი, 45 კომ. მართლ-მადიდ., ქართულად მოლაპარაკენი;
15. ზედა თმოგვი, 40 კომ, მართლ-მადიდ., ქართულად მოლაპარაკენი;
16. ზურზელი, 40 კომლი, მართლ-წადიდ. ქართ., მოლაპარაკენი;
17. ქვაბის-ხევი, 29 კომლი მართლ-მადიდ., ქართ. მოლაპ.
17. კუცნა, 15 კოლი, მართლ-მადიდ., ქართ. მოლაპ.
18. მიქელ-წმინდა, 2 კომლი, მართლ-მადიდ., ქართ. მოლაპ.
19. სოკეთი, 16 კომლი, მართლ-მადიდ., ქართ. მოლაპ.
20. საკირეთი, 50 კომლი, მართლ-მადიდ., ქართ. მოლაპ.
21. ტაძრის, 30 კომლი, მართლ-მადიდ., ქართ. მოლაპ.

22. ტატანისი, 11 კომლი მართლ-მადიდ., ქართ. მოლაპ.
23. ტყემლანა 4 კომლი, მართლ-მადიდ, ქართ. მოლაპ.
24. ტობა, 9 კომლი, მართლ-მადიდ., ქართ. მოლაპ.

– 23 –

25. ტოლოში 24 კომლი, მართლ-მადიდ., ქართ. მოლაპ.
26. უდე, 200 კომლი ქართველი კათოლიკენი, ქართ. მოლაპ.
27. წნისი, 2 კომლი, მართლ-მადიდ., ქართ. მოლაპ.
28. ქობარეთი, 36 კომლი, მართლ-მადიდ., ქართ. მოლაპ.
29. ერკოტა, 40 კომლი, მართლ-მადიდ., ქართ. მოლაპ.
ამ სოფლით თავდება ახალციხის სოფლები და დაიწყება
ახალქალაქის მაზრის სოფლები მაგალითებრ:
30. სარო, 65 კომლი, მართლ-მადიდ., ქართ. მოლაპ.
31. ხიზაბავრა, 220 კომლი, ქართველ კათოლიკენი, ქართულად მოლაპარიკენი.
32. ვარგავი 825 კომლი, კათოლიკე და მართლ-მადიდ.,
ქართულად მოლაპარიკენი;
33. თოკი, 41 კომლი, მართლ-მადიდ. ქართ. მოლაპ.
34. ვარევანი 20 კომლი, მართლ-მად., ქართ. მოლაპ.
35. ლოთელია 85 კომ., მართლ-მად., ქართ. მოლაპ.
36. ბარალეთი, 60 კომლი, მართლ-მად., ქართ. მოლაპ.
37. აზავრეთი, 2 კომლი, მართლ-მად., ქართ. მოლაპ.
38. ბალანთა, 3 კომლი, მართლ-მად., ქართ. მოლაპ.
39. ქიხარულა, 4 კომლი, მართლ-მად., ქართ. მოლაპ.
40. ხუმერისი, 4 კომლი, ახალი მონათლულეები, მართლ-
მადიდებელნი. ქართულ მოლაპარაკენი.
41. მურჯახეთი, 14 კომ., მართლ-მად., ქართ. მოლაპ.
42. ახალქალაქში 10 კომლი, მართლ-მად., ქართ. მოლაპ.
43. ბრეტენა, 40 კომლი, მართლ-მად., ქართ. მოლაპ.
44. ჩუნჩხა, 45 კომლი, მართლ-მად., ქართ. მოლაპ.
45. ქილდა, 65 ქუელი, მართლ-მად., ქართ. მოლაპ.
46. გოგაშენი. 60 კომლი, მართლ-მად., ქართ. მოლაპ.
47. აფნია, 25 კომლი, მართლ-მად., ქართ. მოლაპ.
48. მუსხი, 70 კომლი, მართლ-მად., ქართ. მოლაპ.
49. რაბათი, ახალციხის ძველი ნაწილი, 65 კომლი,
მართლ-მად., ქართ- კათ: 400 კომლი.

– 24 –

50. აბასთუმანი, 20 კომ., ქართ. მართლ-მად., და ქართ.
კათოლიკენი, ქართ. მოლაპ.
51. კარტიკანი, 150 კომლი ქართველი კათოლიკენი,
ქართულა ენა დაკარგეს;
52. ხულგუმო, 25 კომლი, ქართ. კათოლიკენი, ქართუ-
ლი ენა დაკარგეს.
53. ბავრა, 20 კომლი, ქართ. კათოლ., ქართული ენა
დაკარგეს;

54. ეშტია, 200 კომლი, ქართვ. კათოლიკენი, ქართული ენა დაჰკარგეს;

55. ტურცხა, 40 კომლი, ქართ. კათ., ქართული ენა დაჰკარგეს, ძლიერ მცირე რიცხვს-კი ისევ ახსოვს ქართული ენა.

ეს კათოლიკენი არტაანის ხეობიდან არიან აქ მოსულნი და დასახლებულნი. ქართული ენა ამათ იქვე დავიწყებით, რადგანაც ოსმალთა მეფობის დროს იქით ქართული ენა დევნილი იყო, ამიტომ დღემდე ამ ქართველ გვარის კათოლიკეებში ქართული ენა არ გავრცელებულა. დღეის შემდეგ თუ გავრცელდა ეს მათში, ამაზედ ჩვენ ვერას ვიტყვით.

აი სულ ეს სოფლები და მასში მცხოვრები ქართველები გახლავან დღეს იმ ქართველთა შთამომავალნი, რომელთა წინაპარნიც ადრე ოსმალეთის მთავრობამ ძალით გაათათრა. ამათში არსებობს ქართული ენა. 350 სოფელში უმეტესად ქართველთა გვარის მაჰმადიანები სცხოვრობდნენ. მათში ქართული ენა დამხოზილია. ქალი, კაცი თუ ბავშვი სულ თათრულად ლაპარაკობენ. ზოგს სოფელში-კი იციან ქართული, მაგრამ იქაც მოსპობის გზაზეა დამდგარი თათრის სოხტებისა, ხაფიზებისა და მოლების მეოხებით,

ზემოდ ჩამომავალი ქართველთა მებატონეებად უცხო კაცნი ირიცხებიან, გვარ-ტომობითი გარჩევა აქვთ. ამის გამო ქართველებს სდევნიან, ერეკებიან, საჩივარს უტეხენ და უფრო იაფ ფასად თავიანთ მონათესავე და მერჯულეებს ასახელებენ. რამდენიმე ქართველი სოფელი ასეთს ბრძოლას უკვე

– 25 –

გადაჰყვა თან და მთლად გალატაკდა. ასეთია სოფ. არალი, ხიზაბავრა და სხვანი.

მოხუცებულთაგან ნაამზობი ამბები.

ქართველი კათოლიკენი არტაანის ხეობაში.

ჟამთა ვითარების მეოხებით ძველად ქართველნი კათოლიკეების შესახებ არაფერს სწერდნენ. ქართველ კათოლიკეთა გვაროვნების შესახებ ჩვენში ძალიან ცოტა ცნობებია დაშთენილი. თუ რამ იკრიბება დღეს და იწერება, უმეტესი ნაწილიც ქართველ კათოლიკეთაგან ნაამზობია, ხალხში ზეპირსიტყვაობად დაშთენილი. რა გაეწყობა, ჩვენც უნდა ვისარგებლოთ იმით, რაც-კი ამ საგნის შესახებ ზეპირ ან მწერლობით დაშთენილა. საუბედუროდ, ამ ნაკლს არც თვით ქართველი კათოლიკენი იჰყრობდნენ ყურადღებას.

ჩვენ, ქართველნი, მარტო ამ სარბიელზედ არ გახლავართ უკან ვრდომილნი, სხვა ასპარესზედაც უფრო დიდი ნაკლი გვაქვს, მაგალითად, აქამომდის ქართველ კათოლიკენი კი არა

და თვით ქართველ მაჰმადიანთ გადაბირების, სჯულისა და გვარ-ტომობიდან განდრეკის ცნობებიც არ ვიცოდით. ნახევარ საქართველოზედ მეტი გამაჰმადიანდა, გამაჰმადიანებულ ქართველთა ოცდა-ორმა ნაწილმა თავისი დედა-ენა დაჰკარგა, იგი თავის მოძმის დაუძინებელ მტრად შეიქმნა! ჩვენმა ძველებმა კი ამ ქართველთ განდრეკის, სჯულიდან განსვლის და გვარ-ტომობის უარის-ყოფის მიზეზები და ცნობებიც კი არ აგვიწერეს. ამდენის ხალხის შესახებ თუ რომ დაიწერა და ითქვა, ისიც მხოლოდ ამ ბოლოს დროს.

დღეს როგორც ქართველ კათოლიკეთა მდგომარეობა ძარის ჩვენთვის საყურადღებო და გამოსარკვევი, ამაზედ მეტად ქართველ მაჰმადიანთა მდგომარეობაც გვაწუხებს. მამ ჩვენ აქედგან დავიწყებთ ქართველ კათოლიკების შესახებ წერას და დრო და დრო ჩვენს მწერლობაში აღვინიშნავთ ყველა იმ ცნობას, რაც კი ამათ შესახებ ზეპირ ან ძველ მწერლობით სადმე რამე მოიპოვება.

– 26 –

დასავლეთ-სამხრეთ საქართველოში არტაანის შესანიშნავს კუთხეს წარმოადგენდა. ძველად მას ერუშეთი ეწოდებოდა. შემდეგ დროებში ოსმალთაგან მთელს ამ ვრცელ კუთხეს „ზარუშეთი“ ეწოდა, თვით ერუშეთის ქალაქ არტაანის-კი არდაგანი. ძველად ერუშეთი ქართველის ტომით იყო დასახლებული, აქ ერთი მტკაველი ალაგიც არ იყო უხალხოდ დატოვებული. იგი ქართველებით ისევე იყო დასახლებული, როგორც იმერეთი, ქართლი და კახეთი. ოსმალთაგან დამორჩილების შემდეგ არტაანის ქართველთ შემცირება იწყეს: ზოგნი ქართველთ მეფეთა სამფლობელოში გადმოდიოდნენ და ზოგნიც სხვაგან. ვინც იქ დაშთნენ, იმათ დევნა დაუწყეს ოსმალებმა სჯულის გამო და უკანასკნელ გამაჰმადიანეს კიდეც. ასე და ამ გვარად მთელს ერუშეთში მოისპო ქართველთ გვარის ხსენება და ქრისტიანობაც.

ვიდრე ქართველნი გამაჰმადიანდებოდნენ, მათ დიდი ტანჯვები გამოიარეს. ზოგმა სოფელმა დიდი საშინელი სისხლისღვრაც ნახა. მაგრამ საბოლოოდ კი მაინც ვერ დარჩნენ. ყველა გამაჰმადიანდა, დარჩა მხოლოდ რამდენიმე სოფლის ხალხი ქართველთა, რომელთაც არ მიიღეს მუსლიმანობა, ყველაფერი ტანჯვა აიტანეს, დასთმეს ყველაფერი და არ გამაჰმადიანდნენ კი. ზოგნი ამათგანნი გაფრანგდნენ და მით გადაირჩინეს თავი, მაგრამ საბოლოოდ არც ეს ქართველი კათოლიკენი დაშთნენ ქართველის გვაროვნობით.

იმ დროს არტაანს ფაშად ვილაც გათათრებული ქართველი მჯდარა.

შავშელთა და იმერხეველთა გარდმოცემით, არტაანის პირველ ფაშად მიქელაძე იყოვო, რადგანაც პირველად აქედ მიქელაძეები გამაჰმადიანდნენო. ერთ დროს ეს ფაშა ავად გამხდარა, სენი ძრიელი „გასძალუანებია“. აქეთ-იქით უვლიათ, მკურნალები უძებნიათ, მაგრამ მკურნალთ განკურნება კი ვერ

მოუხერხებიათ. ამ დროს ბატონთან მოსულა ერთი გამაჰმადიანებული ქართველი და მოუხსენებია ფაშისთვის..

- ფაშავ! ახალციხის ფაშის კარზედ სცხოვრებს ერთი

- 27 -

ექიმი პატრი, რომელიც ხალხს ძრვიელ ადვილად არჩენს. მისწერეთ ფაშას წერილი და სთხოვეთ იმ პატრ ექიმის აქ გამოგზავნა; ის უსათუოდ მოგარჩენსო თქვენ. ფაშას მოხსენება მოუსმენია და მერე ახალციხის ფაშისთვის წერილი გაუგზავნია და იმ ექიმ პატრის გამოგზავნა დაუვალეობა.

ფაშას მალე მიუხმია პატრი და უამბუნია თხოვნა. პატრი ფაშის ბრძანებით წასულა არდაგანში და სწეული ფაშა მოურჩენია ავადმყოფისაგან. მორჩენის შემდეგ პატრს ახალციხეში წასვლა განუზრახავს, მაგრამ ფაშას არ გაუშვია. უთქვამს:

- პატრო, მოიცადე, სრულიად კარგად გავხდე, ფეხზე ამდგე და მერე წადი, რა გეჩქარება?

- მე, ბატონო, ექიმად არ გახლავართ რომიდგან დანიშნული; მე მქადაგებელი ვარ. ექიმობაც ვიცი, რადგანაც ქადაგების დროს ეს ჩვენთვის საჭირო არის. ჩემი საქმე ის გახლავს, რომ ხალხში კათოლიკობა განვაგრძო.

- კეთილი. აი რას გეტყვი, პატრო, მთელი არტაანის ქართველნი გავათათრეთ, მხოლოდ ვერ გავათათრეთ სამი სოფლის ხალხი, დღევანდლამდის იგინი გაუთათრებლად არიან დაშთენილნი. წადი იქ, ისინი გააფრანგე და მე ამისთვის დახმარებასაც მოგცემ, - ესეც ხომ საქმე გახლავს. შორს რაღას მიხვალ, აქვე აგიჩენ ასეთ საქმეებს.

პატრი დასთანხმებია და იქ დარჩენილა. ფაშა კარგად გახდა, ფეხზე ადგა და სიარული დაიწყო. ამ დროს კი პატრი გაემგზავრა აღნიშნული სოფლის ხალხისკენ და მცხოვრებნი გაიცნო კარგად. ქრისტიან ქართველთა პატრი დიდის პატივით მიიღეს და თანაგრძნობაც აღმოუჩინეს.

პატრი დასახლდა იქ და დაიწყო ხალხში მოქმედება, სიტყვების წარმოთქმა და ქადაგება, თუ ქრისტიანი ქართველები როგორ უნდა მოქცეულიყვნენ, რომ მათ ქრისტიანობა არ დაეკარგათ და შეენახათ. ამიტომ პატრი ეუბნებოდა მცხოვრებთ:

- შვილებო და ძმებო, მთელი არტაან-ერუშეთის ქართველნი გათათრდნენ. ოსმალთ სასტიკათ სძულთ ქართველნი.

- 28 -

ესენი თქვენი რჯულით არ დაგტოვებენ; უსათუოდ, როცა იქნება, დღეს თუ ხვალ, თქვენ სჯულს დაჰკარგავთ. ამიტომ მე გირჩევთ, რომ თქვენ წმიდა პეტრეს ბჭეს, კათოლიკობას, რომის ტახტს შეუერთდეთ; მერე თქვენ ვერავინ რას დაგაკლებთ. პაპასა და სულთანს შორის ხელშეკრულება არის დადგენილი, კათოლიკების დევნა და გათათრება ოსმალებს არ შეუძლიანთ. თქვენ ამით ისარგებლეთ და ქრისტიანობა დაი-

ფართო.

ქართველნი დაფიქრდნენ. პატრის რჩევა სიამოვნებით მიიღეს და მალე გაფრანგების სურვილიც განაცხადეს. რამდენიმე ხნის განმავლობაში ეს სოფლის ხალხი პატრმა შეუკავშირა კათოლიკობას და ამის შესახებ მოხსენებაც გაგზავნა რომში. რომში ეს ახლად შეძენილნი კათოლიკენი ქართველის გვარ-ტომობით იქმნენ ცნობილ-მიღებული. სამღვდელ მოქმედო პირად აქ იქმნენ განწესებულ ლათინო წესის რიგის პატრები; რომიდგან მოსული პატრები ყოველთვის ქართულს ენას სწავლობდნენ და ამ ენით ესაუბრებოდნენ მრევლს. მათში ქართულ ენას და გვარ-ტომობას თავის სრული უფლება და პატივისცემა ჰქონდა მინიჭებული.

განვლო დრო-ჟამიან, საქართველოს ერის საქმეებს ცუდი დარები უდგებოდა; ოსმალნი ძლიერდებოდნენ. ამათ აზრად ჰქონდათ, რომ ტასისკარიდგან და გურიიდან მთელს იმერეთს და ქართლს ავიღებთო, დაღისტანს შევუერთებთ და მერე თბილისში ჩვენს ფაშას, ლეკთა ბელადს დავსვამთო. ეს იყო მათი პოლიტიკა, მათი სარწმუნოებრივი ქადილი. ამიტომ ამათ ლეკებს დიდი ძალა და დახმარება მისცეს; ლეკებთან ათასობით გადადიოდნენ ჩუმიად ახალციხეში და იქ დიდს დახმარებას აძლევდნენ ქართველთ დასაღუპად. ლეკებმა და ოსმალთა უსამართლო კაცებმა მთელი დასავლეთი საქართველოს ქართველნი დაარბიეს, საქმე გაუჭირეს ერთის სიტყვით, ყველა შეაწუხეს და ტანჯვას მისცეს.

ამ შავსა და ბნელს დღეებში, ვერც კათოლიკენი გადარჩნენ უღველნი და ვერც ლათინთ პატრები. პატრებს

ხშირად ეცემოდნენ და სცარცვავდნენ. პატრები ყოველთვის შიშში იყვნენ. მთავრობა თუმც მომხრეობას უწევდა, მაგრამ უფრო ცალ მხრივ, თორემ იმავე დროს მათ გამცარცვავ ლეკს და თათრებს კიდევ ჰფარველობდა. ოსმალენი ამას იმიტომ ჩადიოდნენ, რადგანაც, უკანასკნელ, მათ შეიტყეს პატრების ჭკიანი მოქმედება ქრისტიანობის სასარგებლოდ, ქრისტიანებისთვის კეთილად შრომა კი მათთვის დაუძინებელი მტრობა იყო.

უკანასკნელ პატრებს მობეზრდათ წვალება, ოსმალეთის ყაჩაღ მოსულებთან კამათი, ბრძოლა და დავიდარაბა. ამის შესახებ მათ ბევრ-გზის გზავნეს რომში მოხსენება, მაგრამ მათ თხოვნას და გარემოებას არა ეშველა-რა. ამიტომ პატრებმა გადასწყვიტეს თავიანთ სამწყსოს დატოვება და რომში გადასახლება. ეს მალე ასეც იქმნა, მეტი გზა არ ჰქონდათ, პატრების შემდეგ ყველა ეს ქართველ გვარის კათოლიკენი ჩაბარდნენ სომეხთ კათოლიკეთა სამღვდელოების უფროსს ებისკობოხს, რომელიც მაშინ უკვე სტამბოლში იჯდა. იქ საეპისკოპოზო კათედრა უკვე არსებობდა. სომეხთ კათოლიკეთა სამღვდმლოებამ ყურადღება მიაქცია ამ ხალხს და დაუწყეს პატრონობა. იმ დროში რა ენაზე სრულდებოდა ამ კა-

თოლიკეებში წირვა-ლოცვა, ეს ჩვენ არ ვიცით.

რაც დრო მიდიოდა, მითი ქართველთა გვარ-ტომობის ხსოვნა მკვიდრთ შორის მცირდებოდა; ნელ-ნელა საქმე ისე მოეწყო ოსმალთა მეოხებით, რომ აქაურ ქართველ მაჰმადიანებმა დაივიწყეს თავიანთი გვარ ტომობა, დაჰკარგეს ქართული ენა, მთლად გადაგვარდნენ. ამ უძლურებას ვერც ქართველი კათოლიკენი ასცდნენ, ამათაც დაჰკარგეს ქართული ენა და მთლად ოსმალურად იწყეს უბნობა; დროის მეოხებით სრულიად გაოსმალდნენ, ყველაფერი დაჰკარგეს, გარდა ქრისტიანობის-კათოლიკობის...

გავიდა რავდენიმე ხანი, დრონი იცვალნენ. ამ საუკუნეში რუსებმა ახალციხე აიღეს და მერე არზრუმს მიადგნენ. ამ დროს მთავარ-მმართველთან გამოცხადდნენ ზემოხსენებული

- 30 -

სოფლის კათოლიკენი და ითხოვეს მფარველობა, რომ თქვენს საბრძანებელში მიგვიღეთო. თხოვნა შეწყყნარებულ იქმნა. იგინი გადმოსახლდნენ და ახალციხის მაზრაში დასახლდნენ სამს სოფელში. დღევანდლამდე ეს ხალხი ამ სოფლებში სცხოვრობს.

დღესე ეს ქართველ ტომის შთამომავალნი რასაკვირველია თავიანთ თავს ქართველად უნდა სცნობდნენ, რადგანაც იგინი ქართველები არიან, დღეს ესენი სახლში და გარედ დედა-ენად ოსმალურ ენას ხმარობენ, ქართულისა აღარავინ-რა იცის. თუმცა ის კი იციან, რომ იმათი წინაპრები ქართველები ყოფილან. ეს ხალხნი გვარტომობის შთამომავლობით ქართველია, სამშობლო ენად თათრულ ენას ხმარობს და სარწმუნოებით კათოლიკეა. ასე რომ დღეს ამ ხალხთა ძველის გვარტომობის ხსოვნის და ნატამლობის აღარაფერია დაცული. დღეს ეს ხალხი მიწერილია სომეხ კათოლიკეთა სამღვდელთა კონსისტორიაზე; იგინი იგულისხმებიან სომხად „არმიანე კათოლიკად“; მათ ენიშნებათ სომხის რიგის მღვდელნი. ესენი მღვდელ მოქმედებას სომხურს ენაზე ასრულებენ, შემდგომ ამას თათრულის ენით უხსნიან და უთარგმნიან. თან აუწყებენ, რომ იგინი სომხის გვარის შთამომავალნი არიან. მათი დედა-ენა სომხურია. მათ საეკლესიო ენად ეს ენა უნდა მიიღონ. მათმა მომავლებმაც ეს ენა უნდა შეისწავლონ, რადგანაც იგინი შთამომავლობით სომეხები არიანო. საქმე ისეა მოხერხებულ-მოწყობილი, რომ ამ ხალხის ძირეულ გვარებსაც კი ასხვაფერებენ, მაგალითებრ: მიქელაშვილი - მიქელიანცი, ნიკოლაშვილი - ნიკოლოსოვი, მამულაშვილი - მამულოვი, თურმანიძე - თურვანდოვი, ზაქარიაშვილი - ზაქარიანი და ათასი სხვა ამ გვარები.

ეხლა ჩვენ ვიკითხავთ, თუ ეს ხალხი რა ტომის ხალხად უნდა ვიწამოთ ჩვენ, და ან მომავალში რა მოელის ამათ, რანი იქნებიან ესენი, თუ ქართველ კათოლიკეთაგან მათ არაფერი მხარის მიცემა არ აღმოუჩნდათ? - რასაკვირველია, ჩანთქმა, თათრულის ენიდგან სომხურზე გადასვლა და გაქრობა!..

ასეთია ბატონებო, ჩვენი გვარტომობის ვითარება!..

ქართველ კათოლიკენი ლაზისტანის კუთხის ჩხალის ხეობაში.

ჭოროხის ხეობაში, ბორჩხას ახლოს, დასავლეთად მიდის ერთი ხეობა, რომელსაც ჩხალის ხეობა ეწოდება. ეს ხეობა მიემართება ლაზისტანში. ლაზისტანის სოფლების რუსეთს სულ რამდენიმე სოფელი უჭირავს – ერთი სამამასახლისოა, დანარჩენი ადგილები მთლად ოსმალეთს ეკუთვნის. ლაზების რიცხვი დღეს 20,000-დე ირიცხება. ყველა ესენი ადრე ძალით გაუმაჰმადიანებიათ, ზოგნი კი გაფრანგებულან, ნამეტნავად ჩხალის ხეობის ლაა-ქართველნი.

ჩხალის ხეობის შესახებ ჩვენში ბევრნაირი ამბებია დაშთენილი. ლაზისტანის გამაჰმადიანების შემდეგ ოსმალთ ლივანას ჩხალის ხეობიდან დაუწყეს გამაჰმადიანება. მთელმა ხეობამ იუკადრისა გამაჰმადიანება. აქეთ-იქით კაცები დაჰგზავნეს და ოსმალეთს ემუდარებოდნენ, რომ სჯულის გამო დევნისაგან ხელი აეღო. ოსმალთ არ შეისმინეს მოციქულთა მუდარება და ჩხალელებს სასტიკის ბრძოლით აუწყეს ქრისტიანობის დატოვება. მეტი გზა აღარა ჰქონდათ, ქრისტიანობა უნ და ეგმოთ, მაჰმადიანობა მიეღოთ. ზოგმა ადვილათ დასთმო სჯული და ზოგმა არა, – დღეს-ხვალობით ატყუებდნენ მტერს.

ამ დროს ქალაქ ართვინის (ართვანი) ქართველნი უკვე გაფრანგებულნი იყვნენ. იგინი ადრევე იქმნენ მაჰმადიანობიდან გადაყვანილნი კათოლიკობაზედ; იმათ კათოლიკობასთან დაკავშირების მიზეზად რომიდგან მოსულნი ლათინთა მოძღვრები არიან. მაშინდელ ქართველთ გვარის კათოლიკეთა ეკლესიებში წირვა-ლოცვა ლათინურს ენაზედ სრულდება. სახარება, „წმიდაო ღმერთო“, ზოგიერთი ლოცვები და ქადაგება კი ქართულად იცოდნენ. რომიდგან მოსული მოძღვრები დიდს მფარველობას უწევდნენ დევნილ ქართველებს; ქართველ კათოლიკების დევნა ოსმალეთსაც აღკრძალული ჰქონდა, რადგანაც პაპისა და ოსმალთ შორის ამისთვის ხელშეკრულობა იყო დადგენილი და კათოლიკეს დევნა არავის შეეძლო.

ჩვენ კარგათ ვიცით, რომ ართვინს კათოლიკების მოძღვრებმა დიდი გავლენა იქონიეს ჩხალის ხეობის გასამაჰმადიანებელს ქართველებზედ. ქართველნი მალე წავიდნენ ართვინში და ლათინო მოძღვრებს მოახსენეს:

– ქებულის იესო ქრისტესთვის ჩვენ ვიხოცავთ თავებსა და შველა არსაიდგან გვეძლევა. ჩხალის ხეობის უმეტესი სოფლები გამაჰმადიანდა, ქრისტიანობა მოისპო. ახლა მოგმართავთ თქვენ და გთხოვთ, რომ ჩვენ მაინც გვიშველოთ რამე, გამაჰმადიანებისაგან დაგვიხსნათ.

მოდღვართ მოისმინეს დევნილთა მედარი და აუწყეს

შემდეგი:

- აბა, რა გიყოთ, შვილო, ჩვენ კათოლიკენი ვართ, მფარველობას გაგიწევთ; მაგრამ როდემდის? ხომ ხედავთ, რომ ოსმალნი ქართველთა სისხლსა სმენ, იგინი თავიანთ საბრძანებელში ქართველს აღარ სტოვებენ. ოსმალნი ამბობენ, რომ ჩვენს სამეფოში ქართველის ხსენებას არ დავტოვებთო. ბერძნებისაც დიდი ჯავრი სჭირთ და რადგანაც თქვენ იმათი მერჯულნი ხართ, ამიტომ უფრო გდევნიან. ცხადი საქმეა, რომ დღეს თუ ხვალ თქვენც მიგაღებინებენ მაჰმადის სარწმუნოებას.

- კათოლიკობას მივიღებთ, - მოახსენეს ჩხალის ხეობის ზოგიერთ სოფლის ქართველთა.

- კეთილი! თქვენ კათოლიკობა მიიღეთ, ჩვენ ამ საქმეს პაპსაც ვაცნობებთ და მთავრობასაც, მერე თქვენ აღარავინ რას გიზამთა, ქრისტიანობა თქვენში მტკიცედ დაშთება.

ჩხალელებმა მოიწონეს მოძღვართ რჩევა, საჩქაროდ წავიდნენ და ყოველისფერი დარიგება შინაურებს და ჩუმ ქრისტიან ქართველებს აცნობეს. რჩევა ყველას მოეწონა და რამდენისამე ხნის განმავლობაში ყველა ესენი საიდუმლოდ გაფრანგებულ იქმნენ. რამდენსამე ხნის შემდეგ ამათ ოსმალსაც აუწყეს:

- ჩვენ სჯულს არ გამოვიცვლით, ჩვენ ამის ამბავს პაპს ვაცნობებთ და რასაც ის გვიბრძანებს, ჩვენც იმ ბრძანების

- 33 -

კვალად მოვიქცევით, რადგანაც ჩვენ კათოლიკენი ვართ სარწმუნოებითაო.

ოსმალთა ჯავარი მოუვიდათ და ჩხალელებს დევნა დაუწყეს, რადგანაც იცოდნენ, რომ ეს ქართველი წინად სხვა სჯულისანი იყვნენ, ქართულის ეკკლესიის აღმსარებელნი, რასაც თვითონ მალავდნენ. დიდი აურზაური ასტყდა და გაკათოლიკებულ ქართველებსაც სასტიკად დაუწყეს დევნა, სიცოცხლეს უმწარებდნენ და ძალას ატანდნენ კათოლიკობა უარ ეყოთ. ამ სასტიკობის გამო პატრებმა დავა დაიწყეს, მაგრამ ოსმალთა მახვილი მაინც ვერ შეაჩერეს. გაფრანგებულთ ისე გაუჭირდათ საქმე, რომ თავიანთ სოფლებიდგან აიყარნენ, ზოგი ართვინში გადასახლდა, ზოგი სხვა დაშორებულ ქალაქებში, სადაც კი კათოლიკის სარწმუნოების ხალხი ეგულეობდათ. უმეტესი ნაწილი ართვინში წავიდა, ტრაპიზონს, სტამბოლს და არზრუმს, სადაც მათ კათოლიკენიც ეგულეობდათ.

დროის განმავლობის მეოხებით დასავლეთ საქართველოში რომის ლათინთა მოძღვართ გავლენა შესუსტდა შიშისა და უგზო-უკვლობის გამო. ამიტომაც მაშინდელს ქართველ კათოლიკეთ პატრონად სომეხ გვარის კათოლიკე მოძღვარნი აღმოუჩნდნენ, რომელნიც ლათინთ პატრებზედ არა ნაკლებ ჰფარველობდნენ ამ ახალ და ძველ გაფრანგებულ ქართველთ.

ეკკლესიებში ლათინურ ენის მაგიერ სომხურ ენაზედ და-

იწყეს წირვა-ლოცვა. ხალხსაც უხაროდა ეს ცვლილება, რადგანაც ქართველ კაცთან სომხურ ენას უფრო მჭიდრო კავშირი ჰქონდა, ვიდრე ლათინურს. ქართველნი ადვილად სწავლობდნენ სომხურს ენას და ამ ენაზედ ლოცვებიც კარგათ ესმოდათ. დროის განმავლობის მეოხებით ქართველებმა ისე შეისწავლეს სომხური ენა, როგორც თავიანთი ეკკლესიის ენა, როგორც თავიანთ სამშობლო ენა. მაშინ მათგან უამისობა არც შეიძლებოდა. ასეთი მოსავალი საშიში არ იყო, რადგანაც იმ დროის ქართველთა და სომეხთ შორის სადავო და სადავიდარაბო არ იყო რა, ხოლო იმ ცვლილებებმა და წესების

– 34 –

შეტანამ ქართველებში რა გავლენა იქონია და მერმისისათვის რა ცვლილება მოახდინა, ამისას ჩვენ არას ვიტყვი. ამისი დასკვნა იმათთვის მიგვინდვია, ვინც ხსენებულ კუთხეში დასახლებულ კათოლიკეთა აწინდელი ცხოვრება-ვითარები კარგად და მიუფერებლად იცის...

ჩვენი ამბები რომ ყოველივე მართალია, ამას დაასაბუთებს შემდეგი მაგალითიც!

აჭარაში მგზავრობის დროს დაბა ქედაში გავიცანი ერთი ართვინელი სომეხ-კათოლიკეთაგანი – აშტრაკიანცი, ყმაწვილი კაცი. ერთმანეთს ვინაობა ვკითხეთ. მან სთქვა:

– მე აქეტკენ ვმგზავრობ, აქა-იქ მთებში მადნებს ვეძებ, მერე ამ მადნების ცნობებს ევროპის ზოგიერთ მდიდარ მემადნე ვაჭრებს ვატყობინებ, ისინი მომყავს აქ და იჯარით იღებენ. ამის შემდეგ ართვინელ კათოლიკეების შესახებ ჩამოვარდა სიტვა და მან განაგრძნო:

– „უნდა მოგახსენოთ, რომ ჩვენი ძველები ამბობდნენ, რომ ჩვენ გვარ-ტომობით ადრე ქართველნი ვყოფილვართო, ჩვენ თურმე ჩხალის ხეობაზედ ვსცხოვრებდით ერთს სოფელში, იქ გავფრანგულვართ და მერე იქიდგან გადავსახლებულვართ ართვინში. ართვინში დაგვვიწყებია ქართული ენა და ჩვენი გვარიც იქ გამოგცვლია, – დღეს აშტრაკიანცად ვიწოდებით. საკვირველია, ასე როგორ შევიცვალეთ, ასე როგორ გადავსხვაფერდით ყოველივეთი, რომ ქართველობის აღარაფერი შეგვრჩა, არც ენა, ვინაობას გარდა ძველი გვარის გაგებაც არ გვაქვს, ძალიან გვიკვირს ჩვენი ასე დავიწყება და გადაგვარება... ამბობენ რომ სხვა ქართველ კათოლიკებსაც ჩვენსავე დავიწყებიათ ყველაფერი.

ახლა აქ მე ამაზე მეტს არას ვიტყვი, ვიმოწმებ თვით სომეხთ კათოლიკეთა ყოფილს გვამს და მან დააჭემძარიტოს იმის შესახებ ცნობები, რომ ჩხალის ხეობის ქართველთ ძველად კათოლიკობა მიიღეს თუ არა და თუ მიიღეს, მაშინ ეს ქართველთ კათოლიკენი რა იქმნენ, სად წავიდნენ და სად სცხოვრობენ დღეს მათი მომდევარნი? ამიტომ მე ჩვენის სა-

– 35 –

ბუთების დასატმკიცებლად თვით სომეხ კათოლიკებს ვასახელებ, რომელთაც მრავალი რამ ცნობები იციან თავიანთ ვინაობის შესახებ. ამის ცოდნა ართვინელებს კარგათ აქვთ დამთენილი, ხოლო იგინი დღეს ამ ცნობებს აღარ ამკარავებენ, მალავენ, სომხობენ.

ართვინის ქართველ-კათოლიკენი

ნამბობი ართვინის კათოლიკეთ ეპისკოპოსის ზაქარიანის და იოან საფარიანისა. მოხუცებულთაგან გამიგონია, რომ ერთ დროს აჭარაში ქართველ ქრისტიანებს ოსმალთაგან ძლიერ გაუჭირებიათ საქმე, ოსმალები ქართველთ გაუთათრებლად არ სტოვებდნენ. გაჭირდა საქმე, თათრობისათვის დიდი ძალი ქართველობა გამწყდარა. რაღაც შემთხვევით, ერთ დროს, ევროპის კათოლიკის ერთი მოგზაური პატრი ბათუმში მოსულა, იქ კარგა ხანს დარჩენილა, იქ იგი კათოლიკებს ერთ სახლში ალოცებდა, შემდეგ ევროპაში დაბრუნებულა, მაგრამ ზღვითვი არა, არამედ ხმელეთით, ლივანის გზით. მგზავრობა მაჭახლის პირისკენაც მოხდენია; რამდენსამე დღეს აქა-იქ ქართველებში რჩებოდა და ცნობებს სწერდა. სხვათა შორის იგი მაჭახელშიაც დარჩენილა. ამ დროს იქ ქართველთ დიდი დევნა ყოფილა, მაჭახლის ნახევარი გათათრებული ყოფილა, ნახევარსაც ათათრებდნენ. ამ გათათრებულებს პატრმა მიმართა და უთხრა:

– „შვილებო, რა გაწუხებთ, რად თათრდებით, კათოლიკობა მიიღეთ, ქრისტიანებად დაშთებით და ოსმალნიც ვერას გიზამენ. ტანჯულ ქართველთ შეუსმენიათ და ერთ დღეს სამ სოფელს განუცხადებიათ ოსმალთათვის, რომ ჩვენ კათოლიკები ვართ და არა ქართველებიო. ოსმალთ გაუნთავისუფლებიათ ესენი დევნისაგან.

რამდენიმე დღის შემდეგ ხსენებულის პატრისაგან სამ სოფლისაგან ხალხს მიუღია კათოლიკობა. ამ სამ სოფლის ხალხში 90 მეტი კომლი ზაქარიამეები და საფარამეებ ყოფი-

ლან. დღეს ზაქარიამეები სომეხ-კათოლიკეთ ირიცხებიან და ზაქარიანცათ იწოდებიან და საფარაშვილები – საფარიანცებათ. ყველა ესენი და ჩვენც ქართველთ გვარისანი ვართ, მაგრამ დროის და სომეხ-კათოლიკეთ მეოხებით ჩვენ ჩვენი გვარი დაგვიტოვებია და სომხებს მივკედლებივართ, გავსომხებულვართ. დღესაც მაჭახელში რამდენსამე სოფელში სცხოვრებენ ზაქარიამეები და საფარაშვილები. ყველა იგინი მაჰმადიანები არიან. რაც ართვინში და ასეთ დამორებულ კუთხეებში სომეხ კათოლიკენი არიან, მათი რიცხვის ნახევარი ქართველ-გვარისაგან შესდგება. ასეთ კათოლიკებს თავიანთ გვარები ძველადგანვე გადუკეთებიათ სომხურათ, მაგალითებრ, დღევანდელი სომეხთ კათოლიკეთ მოძღვრის – ლაზიანი ძველი გვარი ლაზიშვილია, ქართველი მალხასაშვილი – მალხასიანი, ჭონიშვილი –

ჭონიევი, აჭარელი – აჭარიანცი, ჭანიშვილი – ჭანიევი. ჭანი ხომ ვიცით, რაც არის და მრავალიც სხვანი ამგვარნი.

მე ვკითხე:

– საკვირველია, რომ ეს ქართველნი ისე გადაგვარდნენ, რომ ქართველობის აღარაფერი შერჩათ, ნეტა როგორ მოხდა?

– გადაგვარება ერისა ადვილია, თუ ეს სადმე დაიწყო და მას ხელის შემშველი არავინ გამოუჩნდა! ქართველთ გადაგვარებას ოსმალეთის საქართველოში ვედარაფერი შეაჩერებდა. ოსმალთ დევნა და სომეხთ კათოლიკეთ ოსტატური მოქმედება აძლიერებდა. მაგრამ მაინც ქართველთ გვარის დამკარგავ კათოლიკეებ შორის ცნობები არის დაშთენილი, რომ ისინი ოდესმე ქართველ გვარს ეკუთნოდნენ და ქართულადაც ლაპარაკობდნენ. – განაგრძო კვალად:

– მაგალითებრ: მცენარეებს, პირუტყვებს და ბევრს კიდევ ასეთ არსებათა დღევანდლამდე ართვინის გასომხებულ ქართველ კათოლიკენი ქართულ სახელებს უწოდებდენ. მაგალითებრ, ქართული ქინძი დღესაც ასე იწოდება მათში, ქონდარი, ნიახური, რეჰანი, ბადრიჯანი, ცერცვი, წიწმატი, პილპილი, ბევრიც სხვა, ნამეტურ სახლის ავეჯეულობის; დედა, მამა, ბიძა, დეიდა, მამიდა და სხვა ასეთ სახელწოდე-

– 37 –

ბანიც ხშირია მათში დღევანდლამდე დაშთენილი. საუბრის დროს ზოგჯერ მთელს წინადადებას ამბობენ ქართული სიტყვებით. დღეს რაც ართვინის სომეხ-კათოლიკენი არიან, იგინი მთლად ქართველ გვარის კათოლიკეებისაგან შესდგებიან, ხოლო დროის მეოხებით გასომხებულან, ქართული ენა დაუკარგავთ დ მის მეოხებით გვარ-ტომობაც დაჰვიწყებიათ. თუმცა ამბები ამის შესახებ აქ ბევრმა მოხუც სომეხ კათოლიკემ იცის, რომ ისინი ქართველთ შთამამავალნი არიან. ეს რომ მართალია, ამას ცხადათ ამტკიცებს შემდეგი გარემოებაც: ქართველები ისე სომეხ-კათოლიკებს არ სძულთ და ეჯავრებათ, როგორც სომეხ გრიგორიანებს.

ნეტავი შემატყობინა, თუ ამ მღვდელ-მთავრის ცნობებს როგორ მზერენ დღევანდელი გასომხებული ზაქარიანები და საფარიანები, რომელთაც თავიანთი გვარი ჭირივით სძულთ, ე. ი. ქართველობა და ქართული ენაც დავიწყებული აქვსთ. ერთმა მოხუცმა კათოლიკმა შემდეგი გადმომცა: – „დღევანდელ სომეხ-კათოლიკის მოძღვრის პუჩინიანის ძველი გვარი პუჭუჭუჭაშვილია, რადგანაც იგინი ძველად ქართველნი იყვნენ და ახალ-ციხეს სცხოვრობდნენ, კათოლიკობის შემდეგ ართვინში გადმოსახლდნენ, აქ ენით და გვარ-ტომობით გასომხდნენ, ყოველივე დაივიწყეს თავიანთი, დღეს ამას ვინ სჩივის, მათ ქართველობაც-კი სძულთ სასტიკათ. მაშინ ამათთან ერთად ახალ-ციხიდან რამდენიმე კომლი გადმოსახლებულან. ყველას მათ აქ ართვინში დაუკარგავთ ქართული ენა და გვარ-ტომობაც ისევე, როგორც მთელ ართვინის ქართველ-კათოლიკობამ დაკარგა ქართული ენა და გვარ-ტომობა.“

მთელის ართვინის სომეხ კათოლიკენი შთამომავლობით ქართველნი არიან. მათში ქართული ენა ძირიანად შეირყა 1780 წლებში, შემდეგ 1800 წლებამდე ყველგან ამოვარდა, დიდმა, პატარამ ყველამ დაივიწყეს, მხოლოდ შიგა და შიგ მრავლად მაინც დარჩა ქართული სიტყვები, რომელსაც კათოლიკენი დღევანდლამდე ხმარობენ და არ ივიწყებენ. XVIII საუკ. გასვლამდე ამათში ქართული წერა-კითხვაც არსებობ-

– 38 –

და, სიმღერები, ხატობა, ღამის-თევა, ჭიდაობა, ფერხული, თამაში და მრავალიც სხვა და სხვა წეს-ჩვეულებანი. თამარ მეფის და ერეკლე მეფის ამბებიც მრავლად იცოდნენ.

ასეთი კათოლიკეები ართვინიდან მოყოლებული სტამბოლამდის ძლიერ მრავლად ყოფილან. XVIII საუკ. მარტოდ სტამბოლში 1500 კომლი ქართველი კათოლიკე ყოფილა. დღეს იგინი სულ სომეხ-კათოლიკეთ ირიცხებიან, რადგანაც მათ სომეხთ-კათოლიკეთ სიმძლავრით ქართველობა დაკარგეს, ქართული ენა დაივიწყეს, სომხურად იწყეს საუბარი და გვარებიც სომხურის სიტყვების რიგით გადააკეთეს. ეს რომ ჭეშმარიტია, ამას ასაბუთებს შემდეგი მაგალითი: 1860 წლამდე კოსტანტინეპოლის კათოლიკეთა სასაფლაოზედ მიცვალებულთ ქვების უმეტესს ნაწილზედ ქართული წარწერები იყო. ასეთი ქვების უმეტესი ნაწილი შემდეგ სულ გაქრა. იქ დღესაც შეხვდება კაცი ასეთს ქვებს ხსენებულ სასაფლაოზედ აქა-იქ. შავ-შეთის კათოლიკენიც ქართველ გვარის შთამომავალნი არიან. იქ მათში სომხის გვარის არავინ ურევია. ჩვენ ყველანი ქართველთ შთამომავალნი ვართ დ ძველ საქართველოშიაც ვსცხოვრობთ. ჩვენი ძველებისაგანაც ასე გაგვიგონიაო.

პატრის პეტრე ალუშოვის ნაამბობი.

პ. შაჰყულიანი იტყოდა ხოლმე შემდეგს: „მე როცა რომში წავედი, ართვინზედ მომიხდა გავლა და მაშინ კორძულის ეკკლესიაში ზოგიერთ მოხუცებულებს ქართული ხელთნაწერი ლოცვები ეკავათ და კითხულობდნენო. მაშინდელ კორძულს ართვინელ ქართველ კათოლიკეთ მოხუცებულს უთქვამსთ, რომ XVII საუკ. ნახევრამდე აქაური ქართველ კათოლიკენი სულ ქართულ ლოცვის წიგნებს კითხულობდნენო. მას შემდეგ-კი შემცირება იწყო; რადგანაც წიგნები ცოტავდებოდა, გადაწერას აღარ ასწავლიდნენ სტამბოლიდან მოსული სომეხ-კათოლიკის ხუცები და აბა სხვას საიდან რას იშოვნიდნენ, ისევ ლოცვის წიგნებს ეწყობოდნენ და 1800 წლამდე მთელი ართვინის ქართველ-კათოლიკობა კარგად შეეჩვია სომხურ ლოცვების კი-

– 39 –

თხვას, სომხურ ენის და სომხობის დაჩემებას. შემდეგ ამ ცნობას პატივცემულმა პატრმა ალუშოვმა დაუმატა: შეიძლებაოდა

ეს გარემოება ქართველ კათოლიკეთ არ მოსვლოდათ, რომ მათ ერთგული პატრონი და ქართული წიგნები ჰქონიყთ. მაგრამ საიდან, იმ დროის ქართველთ ამის დრო არ ჰქონდათ XVIII საუკუნეში, სომეხ-კათოლიკეთ მრავლად იწყეს კათოლიკეთათვის საჭირო ლოცვის და საღმთო შინარსის წიგნების ბეჭდვა. ამ წიგნებს ივინი ყველგან ავრცელებდნენ, ქართველ კათოლიკენი სიამოვნებით ეწაფებოდნენ ამ წიგნებს, რადგანაც ოსმალეთის ქართველ კათოლიკეთ ქართულს ენაზედ დაბეჭდილი წიგნები სულ არ ჰქონდათ. მაშ რას იზავდნენ, ლათინურს ხომ ვერ შეისწავლიდნენ, ისევ სომხურს დაუახლოვდნენ. ეს ენა მათთან ახლო იყო და მის შესწავლა სიადვილეს გარდა ესიამოვნებოდათ კიდევ. ესეც ჰემმარიტება გახლავსთ.

სოფ. კორძულის სომეხ კათოლიკეთ ეკკლესიის მოხუცი მნათეს ნამშობი 1901 წ. და სხვათაგან.

ჩვენ ე. ი. კორძულელები ძველად სოფ. სვეტს ვცხოვრობდით. კათოლიკობაც იქ მიგვიღია. იქ კათოლიკები გამრავლებულან. ალაგი არა ჰქონიათ. მაშინ დიდი ვიწროობა ყოფილა. აქ, ამ სოფელს, კორძულს მაშინ ხუთიოდ მოსახლე ყოფილან. ჯერეთ თათრობა არ ყოფილა აქეთ შემოსული. ართვინი, კორძული და სვეტშიკი კათოლიკენი ყოფილან. მაშინ ჩვენც ქართველ კათოლიკენი ვიყავით. ამ სოფელში კათოლიკენი უფრო სვეტიდგან გადმოსულან. კორძულიც მიტომ დარქმევია, რადგანაც როცა აქ კათოლიკენი მოსულან, მათ ეკკლესია არ ჰქონიათ. შემდეგ ერთობ მალე დაუწყვიათ ეკკლესიის შენება და ამ ეკკლესიაში ძველი კარი ჩაუტანებიათ და მიტომ დარქმევია კორძული, ანუ კარძველი. ჩვენც სულ ქართველ გვარის კათოლიკენი ვიყავით და ადრე სულ ქართულად ვლაპარაკობდით.

– 40 –

ბევრნი სრულიად უარს ჰყოფენ, რომ ვითომც ქართველთ შორის კათოლიკობის ხსენება ნატამლათაც არ იყოვო, ვითომც ეს მოგონილი ოცნება არის, თავის დღეში კათოლიკეთ ეკკლესიაშიაც ქართულს ენას ჰაჭანებათაც არ გაუვლიათ. ეს მტკნარი სიცრუეა. ამას ცხადათ ასაბუთებს ის გარემოებაც, რომ ძველად ქართველ გვარის კათოლიკენი თავიანთ ეკკლესიებს ხშირად შესწირავდნენ ქართულს სახარებებს, მხედრულ ნაწერს გარდა ხუცურად დაბეჭდილ-დაწერილიც-კი შეუწირავთ ხოლმე. ასეთია მაგალითებრ 1744 წ. შეწირული ხუცური სახარების ცნობა: – „ეს წმიდა სახარება შესწირა იაკობ საბაოვმა წმ. იოანეს ეკკლესიას 1744 წ. თებერვლის 22-სა.“ სახარებას ქართულად აქვს მიწერილი. ასეთ შეწირულ სახარებებით და სხვა საეკლესიო წიგნებით სავსე ყოფილან ადრინდელი ძველი ეკკლესიები. ქართველ კათოლიკებს რომ თავიანთის გვაროვნობის მიმზიდველობით

ეკლესიის წინაშე არ ჰქონიყოთ ხმა, გავლენა და მის სიყვარული, უმისოდ იგინი ვერც ქართულად წააწერდნენ ზედა და ცხადი საქმეა, რომ ეკლესიაშიაც სახარების კითხვასაც ვერ მოახერხებდნენ, რადგანაც ტერ-პოლოსებისაგან ქართველთ გადაგვარების ტრფობა ადრიდგანვე გავრცელდა ქართველთა წინაშე. ქართულს ენაზე სახარების კითხვა წინასული ყოფილა თვით ისეთ დროსაც როცა მთელი წირვა ლათინურად სრულდებოდა, ხოლო სახარებას-კი ქართულად კითხულობდნენ. სახარების ქართულად კითხვა თვით ოსმალეთის საქართველოშიაც სწარმოებდა, სადაც სომეხთ კათოლიკეთ ძრეილება წინ იყო წასული. იქ ქართველნი გადაგვარებას ეძლეოდნენ.

ქართველთ კათოლიკეთ რიცხვი ძველად იქამდე ყოფილა გამრავლებული, რომ მათს რიცხვს თვით შუა გულს ქართლის ქალაქებს გარდა კავკავს, მოზდოკს და ყიზლარშიაკი უჩენია თავი. ამ ქალაქებში ქართველ გვარის კათოლიკენი ძველადვე გაჩენილან, მაგრამ აქ მათ გვარტომობას ცნობილი ხიფათი მოვლენია და მათ ქართული ენა მთლად და-

- 41 -

ვიწყებიათ. კათოლიკებში მოიპოვებთან რამდენიმე გვარი ქართველთ ძველის აზნაურებისა და თავადებისაც, მაგალითებრ: იმერეთის თავად ჩხეიძეების გვარის წევრნი დღეს მოზდოკში კათოლიკეთ ირიცხებინ, ქართული ენა დავიწყებიათ, სომხურს და რუსულს ენაზედ ლაპარაკობენ. ამ თავადის გვართა წევრთა იმერეთის მეფის დავითისაგან წერილიც აქვსთ მიღებული შესახებ მის, რომ იგინი ნამდვილად თავადი-შვილები არიან, იგინი რუსეთის იმპერატორების მფარველობის ქვეშ სცხოვრობენ რუსეთსაო და ამიტომ ეს თავადის შვილობის მოწმობაც ეძლევათ, რომ იგინი რუსეთშიაც თავადის შვილობის ხარისხით იქმნენ ცნობილნიო; აი თვით ეს წერილიც:

„წყალობითა ღვთისათა ჩვენ მეფე დავით სრულიად იმერეთისა ვაძლევთ ამას სამეფოს ფურცელსა სიმონსა და პეტრესა სამყოფისა ჩვენისა. თავადის შვილთა და ერთგულთ ყრმათა ჩვენთა ჩხეიძეთა და ამით განუცხადებთ, ყოველთა ერთგულთა ყმათა ჩვენთა, რათა ამათ თავადათ სიმონსა და პეტრესა აქვდესთ პატივი მათ და ყოველთა მათგან შთამომავალთა თავადობისა ჩვენისა და რადგან სვიმონ და პეტრე მისის იმპერატორობის დიდებულობის საფარველის ქვეშ ცხოვრობენ იქაც აქვდესთ (იქაც) ღირსება სამეფოსა თავადობისა ჩვენისა, მიეცათ ფურცელი ესე სამეფო, და დამტკიცებული იქმნა სამეფოთა ბეჭდითა ჩვენითა სამეფოსა, ქალაქსა შინა ჩვენსა ქუთაისს“.

წელსა განხორციელებიდაგან სიტყვისა.
ღვთისასა ივნის 13 დღესა მეფეობისა ჩვენისა
მესამესა წელსა 1782 ს.

ეს კოპიო გადმოწერილ იქმნა ნამდვილ ფურცელიდგან დ. გაბ. ასლანიშვილს მიერ 1893 წ. მოზდოკსა. ჩხეიძეებს გარდა სხვებსაც დაიწყოებით ქართული ენა, თუმცა მათ კარგად იციან, რომ იგინი ქართველის ტომის შთამომავალი არიან. ძველად მოზდოკის და ყიზლარის ქართველ კათოლიკენი ქართულად ლაპარაკობდნენ, მაგრამ დროების მეოხებამ და ბედმა მათ ქართული ენა დაავიწყა და სხვა შეათვისა. ასეთია მოზდოკის და ყიზლარის ქართველთ კათოლიკეთ გვაროვნობის საქმე. მაგრამ მათ რა დაემრახებათ, რუსეთში-კი არა და თვით შავშეთშიაც ასევე მოხდა იქ ქართველ კათოლიკეებმა ქართული ენის აღარაფერი იციან.

ჩვენის მაგალითების თანახმა ცნობებს წარმოადგენს პატივცემულის პატრის გაბრიელ ასლანიშვილის ცნობა*) შესახებ მის, როდესაც ერთ ქართულ გაზეთში მოზდოკის კათოლიკენი სომხის გვარის კათოლიკეთ იყვნენ დასახელებულნი, ამაზე აი რას მოგვითხრობს პატივცემული პატრი:

„გთხოვ უმორჩილესად თქვენ პატივცემულ გაზეთში დაუთმობთ რამდენიმე პწკარი შემდეგ განმარტებას. № 358 „ცნობის ფურცლის“ ფელეტონში ყოვლად მშვენიერად აღწერილი იყო უფ. კახაბერისაგან ღვთის მშობლის სასწაულთ მოქმედ ხატის მოსვენება მოზდოკიდან კავკავში; მხოლოდ ავტორს მცირე შეცილება მოსვლია, რომელიც მოკლებულია სინამდვილეს.

კახაბერი ამბობს: „მოზდოკში ყოველ წლობით ჩვეულებისამებრ 15 აგვისტოს დღესასწაულობენ ღვთის მშობლის მიძინებას და მლოცველნი არა მხოლოდ არიან მართლმადიდებელნი, არამედ მათთან ერთად შეერთებულნი სომეხთ კათოლიკენი და სომეხთ გრიგორიანნიო...“

დარწმუნებული ვარ, რომ კახაბერი არ მიიღებს საწყენად ამ ჩემს განმარტებას, ვინაიდან 1893 წელს მე თვითონ გახლდი განწესებული მოძღვრად თვით მოზდოკში შემდეგლად იმ რომის კათოლიკეთა მრევლისა, რომელნიც შესდგებიან ქართველთ ტომთაგან და ლათინის წესის კათოლიკეთაგან და არა სომეხ კათოლიკეთაგან. თვით მათი გვარტომობა დაუმტკიცებენ მოზდოკის კათოლიკეთა, რომ იგინი არიან ნამდვილად გვარით ქართველნი და სარწმუნოებით რომის

*) იხ. „ცნობის ფურცელი“.

კათოლიკენი. მაგალითად ჩხეიძეები, მაისურაძე, მამულიშვილი და საყვარელიძეები და სხ.

თუმც მართალია მოზდოკის კათოლიკეთა მცირედ იციან ქართული ენა, ესეც უნდა მივაწეროთ ჩვენი ქართველ კაცის გულგრილობას, რომ არ ვიქცევით, როგორათაც გვასწავლის მაცხოვარი თვის სახარებაში: „კაცს თუ ვისმე ედგას ასი ცხო-

ვარი და შესცდეს ერთი მათგანი, არამე დაუტევენსა ოთხმოც და ათ ცხრამეტნი იგი მათთ ზედა და წარვიდეს და მოიძიოს შეცთომილი იგი.“

ჩვენ, ქართველნი არა თუ ვცდილობთ ჩვენ გვარ-ტომნი განვამრავლოთ და უკეთუ საითმე კიდეთი ქვეყანისათა ჰგიებენ სამკალობა აღმოუჩინოთ და შევკრიბოთ ერთად, არამედ ჩვენის უზრუნველობით რაიც-კი შუა თვით საქართველოში ქართველ-კათოლიკენი მოიპოვებინან, იმათაც კი სხვა და სხვა გვაროვნობას ვაკუთნებთ. მიკვირს მართლად, რა მიზეზისა გამო ზოგიერთნი ვერ მიმხვდარან ამ სიბრძნის მოყვარეობის ანდაზას: „სახე არ შესცვლის არსებას“. რასაკვირველია ეს ასეც უნდა იყოს. რა დააშავეს ერთ მუჭა ქართველთ კათოლიკეთა, რომ ხან სომხებათ და ხან ფრანგებათ უწოდებენ? დრო არს მერწმუნეთ გამოვიღვიძოთ და პირველად განვარჩიოთ ჩვენ ნათელი ბნელისაგან, რათა შემდეგ სხვათაც შეიძლონ ჩვენი გვარტომობის გარჩევა.“

ჩვენ, აქ ქართველ კათოლიკეთა თავადაზნაურთა გვარების ცნობების მოყვანას რომ გავყვეთ, ეს ერთობ შორს წავა. ეს აქ მხოლოდ მაგალითად მოვიყვანეთ, რომ ქართველ კათოლიკეთ რიცხვი არამც თუ მარტოდ საქართველოში ყოფილა, არამედ ქართველ თავად აზნაურთ რიცხვი საქართველოს გარეშე ისეთ უცხო ადგილებსა და ქალაქებშიაც ყოფილა XVIII საუკუნიდანვე გამრავლებულა, როგორც იმ დროს ქართველთათვის მოზდოკი იყო. საქართველოში ხომ ძველადგანვე მრავლად იყვნენ ქართველ კათოლიკე თავადის შვილის გვარები.

– 44 –

ახალციხის ქართველ კათოლიკენი.

ახალციხის დაარსება მეტად ძველ დროს ეკუთვნის. ძველად მას ლომსია ერქვა. საქართველოს სამ სამეფოდ და 5 სამ. გაყოფის შემდეგ ახალციხე ათაბეგების (ჯაყელი) პორველ ქალაქათ ითვლებოდა. მაშინ ახალციხეს მთლად ქართველნი სცხოვრებდენ. 1629 წ. ახალციხე ოსმალებმა დაიჭირეს იქით მუსულმანობის ვრცელება ადრევე დაიწყეს, ქართველებს ძალათ ათათრებდენ. ამ დროს ქართველთ შორის კათოლიკობაც წინ იყო წასული. XVII საუკუნოდამ უფრო წინ წავიდა. ახალციხის მცხოვრებთ რიცხვი მთლათ ქართველ გვარის კათოლიკეთაგან შესდგებოდა. ოსმალის ხელში მყოფ ქართველ კათოლიკენი ვაჭრობას და აღებ-მიცემას შეეჩვივნენ. მათი სამთავრო ანუ სამეფო აღარ იყო, რომ მის არსებობის მეოხებით ხელში ხმალი და ხანჯალი სჭეროდათ, კულანდებურათ მტერი ეგერებინათ. ამის დრო და საჭიროება აღარ იყო, ამას მათს სამშობლოში ოსმალნი ასრულებდნენ. ამიტომ ქართველთ ხელში არშინი და დავთარი დაიჭირეს, ვაჭრობა დაიწყეს, ამისთვის აქეთ იქით მგზავრობაც. ძველად ახალციხეში ქართველ კათოლიკეთ რიცხვი დიდი იყო. იგი-

ნი ესახლნენ ახალციხიდან ვიდრე ივლიტამდე. მათ სულ სახლები და დუქან ბაზარი ჰქონიათ. ყველა ეს სხვა და სხვა დროის ომებს და თავდასხმას მოუსპია. დღეს ახალციხის და ივლიტის შუა ამისი არაფერი ნიშანია დამთენილი. ძველად ქართველ კათოლიკენი ვაჭრობას გარდა ხვნა თესვასაც მისდევენ. დროის კვალად, მათ კაი შეძლება ეკავათ ოსმალთა დროს. ახალციხეში იგინი უპირველეს ხალხათ ითვლებოდნენ, თათრის ფაშები მათ პატივს უაღრესობით აპყრობდნენ.

დღეს კათოლიკენი ახალციხეს სცხოვრებენ ქალაქის იმ ნაწილში, რომელსაც ძველი ქალაქი ეწოდება. კათოლიკეთ რიცხვი იქ 4000 სულამდე არის. ყველანი ქართველ გვარისანი არიან. მათში კათოლიკეთ სარწმუნოების გავრცე-

- 45 -

ლების დასაწყისი XIII საუკუნიდან იწყება. დღევანდელ კათოლიკეთ მდგომარეობა მეტად უნუგეშოა. იგინი სცხოვრებენ ახალციხის ძველს ნაწილში, მაღლა, აღმართზედ, სადაც მხოლოდ ჰაერია კარგი, თორემ სხვა რამ წარმოება ხელოსნობა და ვაჭრობა იქ სულ დაცემულია, თითქმის არც კი არსებობს. რაც არსებობს, იგიც მხოლოდ მათთვის, ე. ი. ქართველ კათოლიკეთათვის. მათი სამწუხარო ასეთი გარემოება დაბადა იმ პირობებმა, რომ 1829 წ. რუსებმა ახალციხე აიღეს. მას შემდეგ ქალაქი ძირს, ვაკეზედ გააშენეს. გარდა ამისა აქ გადმოსახლეს არზრუმელი სომხები და საუკეთესო ადგილები მათ დაურთვეს.

დღეს მთელი ახალციხის მოძრაობა ამ ახალ მოსულს სომხებს უკავიათ ხელში, მთელი ქალაქის ავი და კარგი მხოლოდ მათ ეკუთვნისთ, ვაჭრობა, ქარხნები, სახელოსნო დუქნები, ეტლები, სახლებ, დუქნის შენობანი, სხვა და სხვა საქმეები, მრეწვალობანი. ერთის სიტყვით დღეს ახალციხის მებატონე წარმომადგენლად მხოლოდ ეს მოსული სომხები გახლავან. საცა რამ ბაღებია, ან სახნავი მიწები, ტყეები და ჭალები, სულ ამათ ეკუთვნისთ. აქაური ძირეული ქართველნი კი ახალციხის მაღლა ძველს ქალაქში არიან შეკუნტული, სადაც ჟამთა ვითარების მეოხებით დამძვლებულ და განიერ დაქვეულ ქოხმახების მეტი სხვა აღარაფერია დამთენილი. ძირს ახალს ნაწილში მშვენიერი შენობებია, რომლებიც სხვებს ეკუთვნისთ და მაღლა კი უბრალო ქოხმახებია.

როგორც ვსთქვით, დღევანდელ ქართველ კათოლიკეთ მდგომარეობა და მათთან ყველა იმათი, ვინც კი ამ ძველს ნაწილში სცხოვრობენ, თითქმის წყალწაღებული კაცის სურათს ჰგავს. ეს გარემოება ქართველ კათოლიკებმა ადრევე შეიგნეს. მათ კარგათ ნახეს თავიანთი დაქვეითება და ამიტომ ახალციხიდან აქეთ იქით სხვა ქალაქებში იწყეს გარდასახლება, მაგალითებრ იმერეთში გადასახლებას იგინი XVIII საუკუნიდანვე იყვნენ შეჩვეულნი, ხოლო 1827 წლის შემდეგიდან უფრო მრავლად დაიწყეს. მას შემდეგ ტფილისშიაც

გადმოდიოდნენ და სხვაგანაც მიდიოდნენ. უკანასკნელ ბათუმშიაც იწყეს გარდასახლება და დღეს ქუთაისს, ბათუმს და სხვა კუთხის ქალაქებშიაც სადმე თუ ქართველ გვარის კათოლიკენი სცხოვრობენ, მათი უმეტესი ნაწილი სულ ახალციხელები არიან. დაქვეითებულმა ცხოვრებამ დაფანტა იგინი და ახალციხეს მოაცილა, თორემ დღეს ახალციხეს მარტოდ ქართველ კათოლიკეთ რიცხვი 10000 სულზედ მეტს თუ არა, ნაკლები არ იქნებოდნენ. ერთის სიტყვით დღესაც კი ვისაც შეძლება აქვსთ მათში, ისინიც კი ამისთვის იღწვიან, რომ ძირეულს მამაპაპეულს კუთხეს მოსცილდენ და იქ გადასახლდნენ, სადაც მათ ალებ-მიცემა და საქმიანობა ექნებათ.

თუმცა ესეთი ზნე და ჩვეულება ქართველის დარგს არ შეადგენს, თუმცა ქართველი ფრთხილია ძრეულ თავის სამშობლოდგან სხვაგან გადასახლებასა და დაფანტვაზედ, მაგრამ ისიც უნდა ითქვას, რომ ქართველ კათოლიკეთ ისეთი ვითარება სულაც არ ეწინააღმდეგება ჩვენს საზოგადო მიზანს. ქართველი კათოლიკე ახალციხიდამ სხვა ტომის ქვეყანაში დროებით მიდის. იგი არას შემთხვევაში სომეხი კაცივით სხვის ქვეყანაში არ დარჩება, ახალციხეს თუ არა საქართველოში მაინც დასახლდება. ამით ისე ფრთხილნი არიან, რომ ქართველთ უცხოეთში არც თუ ცოცხალი რჩება, არამედ მკვდარსაც კი არ სტოვებენ, იქ დროებით მარხავენ და მერე საქართველოში მოაქვთ. ამის ნიშნები ჩვენში ათასია და მასთან ცხადიც, რაც ჩვენი ტომის დარგათ უნდა ჩაითვალოს. რაჭველები, მეგრელები და გურულები თავიანთ მიცვალებულებს საქართველოშიაც კი მძიმეს გრძნობით სტოვებენ. ასევე ქართველ კათოლიკებმა იციან და მათ განსვლა ახალციხიდამ ჩვენ არ მიგვაჩნია ქართველი ტომის დასაღუპათ და დასაქსაქსად, არამედ მათი განსვლა დროებითია. სწორედ ეს დარგია ჩვენს ქვა კუთხე ძალათ და ამან მოგვაღწევინა ჩვენს ქვეყანაში დღემდე ფეხ უცვლელად.

თვით კათოლიკენი არიან მეამიტი ხალხი, უემშაკო, ისე როგორც ქართველ კაცს შეჰფერის. ქალაქური ხრიკები და

შარები და მითქმა მოთქმა მათში სულ არ არსებობს. მთელს ძველს ქალაქში მხოლოდ ერთი ყავხანა არის და ოთხიგ პატარა სასმელების დუქანი. საზოგადოთ კათოლიკეები აქ თავშენახული ხალხია. შედარებით იგინი სიღნაღელებს, თელაველებს და გორელებზედ ათასჯერ მაღლა დგანან ყველაფრით. მთელი თვე რომ იცხოვროთ ამ ძველს ნაწილში, თქვენ ერთხელაც ვერ ნახავთ მთვრალ ხალხს, ჩხუბს, ან გინებას, რამე ცუდი სახლების შენახვა ხომ აქ ჭაჭანებაც არ ყოფილა. ყოველი ოჯახი სიწყნარის და მშვიდობის წარმომადგენია, ურთიერთ შორის მათში არც დავი დარაბა იციან, არც მტრობა

და განხეთქილება ისე, როგორც ეს სხვაგან არის ქართველთ შორის. ნათესავე მამართულების აზროვნებას მათში დიდი ადგილი უკავია. მოკლეთ უნდა ვსთქვათ, რომ ახალციხელ ქართველ კათოლიკეთ ყოფა ქცევა ათასჯერ სჯობია იქვე სწორე ალაგას მცხოვრებ ახალციხის სომხებისას, სადაც მტრობა, კონკურენცია, დავა, დარაბა, მეძავობა, ლოთობა, ქურდობა და ბევრიც სხვა რამ ფართოთ არის გავრცელებული. ვინც კი იცხოვრებს ახალციხეს, ის ამას ორივე ტომის ერს მალე შეამჩნევს.

ასეთი საქებ თვისების არიან ახალციხელი ქართველ კათოლიკენი, სანაქებო მეპურ მარილენი, ჭირსა და ლხინში მოყვრის და მეგობრის გამტანი და ბევრს საქმეში ადამიანობის ღირსებით საკმარისად დაჯილდოებულნი, ხოლო მათდა საუბედუროთ ბევრი კეთილის საქმისთვის ხელმოკლენი და ღარიბ ღატაკნი, რომელსაც არც დასასრული ეძლევა საიდამე და არც შველა, იგინი რჩებიან ჩვეულებრივ ღატაკს მდგომარეობაში და საბრალოთ სწუხან დროსა და გარემოებაზედ, რომ ბევრი დღეს თავის ქონებით ისიც აღარ არის, რაც ამ 100 წლის წინეთ ყოფილა. დრომა და მომავალმა, ჩვენდა საუბედუროდ, მცხოვრებთ შორის ბევრი ძველი წარჩინებული გვარის მოქალაქენი დააუძღურა და გააწყალა. ასეთ დაქვეითებულ შთამომავალთა რიცხვს თითო ოროლა წევრთ კიდევ ნახავთ აქა იქ, მაგრამ ერთობ უღონოს, უსახსროს. ვის ოჯახშიაც ადრე

– 48 –

ღამეში ხუთი სამთელი აინთებოდა, დღეს იმ ოჯახში ერთ, ნავთის ბოლიანი თუნუქა ღა ბუტუტავს. ვინც ადრე მზიანს, კარგს ოთახებში იდგნენ, ისინი დღეს ერთს პატარა მიწურს, ძველს ქონში არიან მოთავსებულნი, რომელთაც ესეც ღამის თავზედ დაექცესთ.

თვით ძველი ქალაქის ნაწილი ისეთის ქონმახებისაგან შესდგება, რომლის სურათიც უფრო ძველებურს სოროებსა ჰგავს, ვიდრე კაცის სადგომს-საცხოვრებელს. ყველას სახლები მიწაშია მოთავსებულნი, კედლები მიწისა, ჭერიც მიწის პირას, სინათლე მეტათ ძვირია, ზოგი მეტად ძველიც არის, ნესტიანი, შმორისა და ზინტლის სულიც უხვათ იცის, სიცივეც შესაფერი აქვს. შუა გულს ზაფხულში ერთ სახლში ნესტიანის მიწის კედლებისაგან ისე ცივოდა, რომ თითო პირმა ორორი საბანი დაიხურა. ქუჩებიც არის ერთობ ვიწრო, ოღრო ჩოღრო, აღმართ-დაღმართი და დაუგველიც. აქ ჰაერი, წვიმა და ქარი თუ გაწმენდს ქუჩებს, თორემ მცხოვრებნი არა დროს არ დაჰგვიან. ერთის სიტყვით სახლებისა და ქუჩების მხრივ ახალციხელნი უბედურნი არიან. ეს კიდევ არაფერი, ამათი უბედურებაზედ უბედურება წყალია-წყალი. მთელს ძველს ნაწილში ერთი კარგი წყაროც არ არის. მართალია ორი წყაროა, მაგრამ ორივე უვარგისნი, რადგანაც იგინი მრავალ უწმინდურ ადგილების გვერდით უბრალო თიხის მილებით არის გამოყვანილი. წყაროებიც მეტათ პატარებია, თითის ტოლაც

არ არის. ზამთარში წყალი აქ ისე ძვირობს, რომ თითო ლიტრას ერთ-მანეთს მუდარებით ესესხებიან. ამის მხრით დიდს უბედურებაშია ჩავარდნილი ეს ძველი ნაწილი ახალციხის მცხოვრებთა.

როგორც კაცები, ისევე ახალციხელი ქართველ დედა-კაცობაც მეტად წყნარის თვისების არიან, კეთილნი, ქმარ-შვილში პატიოსნები, მაღალ სათნოების მექონნი, ჭრა-კერვის მიმდევარნი, მღვთის მოსაყენი, მორიდებულნი, მუშაკნი ყველა საქმეში და ქებულნი ოჯახობაში. მთელს ძველს ნაწილის დედაკაცებთ შორის ერთსაც ვერ ნახავთ, რომ იგი ასეთი

– 49 –

მეჭორე, კაპასი, ან მოურინდალი იყოს, როგორც ჩვენდა საუბედუროთ ეს სხვაგან სჩნდება ეხლა და ფეხსაც იდგამს. რაც შეეხება ამათ ჩაცმა, დახურვას და ჭამა-სმას, ამაშიაც მეტად ზომიერნი არიან და ოჯახის და თავის შემნახავნი. ერთი უძლურება ამათი ის არის, რომ მეტის მეტი ღატაკნი არიან და შემზრალ-დამხმარე არავენა ჰყავთ. ისევე ურთიერთ-შორის თუ დაეხმარებიან რამეს, თორემ სხვებისაგან მათ არა მოელისთ რა. ქალის გათხოვების წესები ისეთივეა, როგორც ჩვენში. ქორწილობა, ლხინი, ნათლობა და სხვაც ისე იცინან, დასაფლავება, მგლოვიარობა და წირვის წესის გარდახდაც ჩვენებურად იცინან, ქართულის სახით, ხოლო მცირედ უფრო იაფად რჩებიან, უფრო ადვილათ. რაც აქ ჩვენ ვსთქვით ახალციხის კათოლიკეებზედ, იგივე ითქმის მთელს მესხეთის და ჯავახეთის ქართველ კათოლიკეებზედაც.

ქართველ კათოლიკეებში როგორც ძველად, ისე შემდეგაც, ქართული წერა-კითხვა მრავალად იყო გავრცელებული. ქალმა თუ კაცმა თითქმის ყველამ იცოდა ქართული წერა-კითხვა, უამისობა მათში ძრეელ ძნელი იყო. კათოლიკე მაშინ უფრო წმინდა კათოლიკედ ითვლებოდა, როცა ის თვით შეიძლებდა ზოგიერთი ლოცვების წაკითხვას. ამ გარემოებას სამღვდელეობაც უწყობდა ხელს და ეხმარებოდა. იგინი დიდის ხალისით და სასოებით მოსაყდენ კათოლიკეთ კაცსა და ქალსა, ყოველთვის დაუზარებლივ ასწავლიდნენ წერა-კითხვას. ამ მოძღვართა მეოხებით მრევლში წერა-კითხვის გარდა მკურნალობაც იფინებოდა და შემდეგ დროებში, მკურნალობასა და წერა-კითხვაში მომზადებულ გლეხთაგან სხვა და სხვა სამკურნალო წიგნებიც გადიწერებოდა და იწერებოდა კიდევაც. ახალციხელები საეკლესიო საქმეთა პატივცემამში პირველნი ყოფილან. მიტომაც იყო ძველადგანვე მარტოდ ახალციხის ძველს ნაწილში სამი ეკლესია ჰქონდათ და მეოთხეც სოფ. ივლიტას, რომელიც დღეს ახალციხეზედვეა მოწერილი და იგიც ახალციხის ნაწილად ითვლება. ძველად ახალციხის კათოლიკეთ შორის ქალებს წერაკითხვას თვით ქალებივე ასწავლიდნენ ოჯახებში და ვაჟებს ეკლესიის მოძღვარნი.

– 50 –

რაც შეეხება ქართველ კათოლიკეთ ვინაობას და მათ გვარის ისტორიას, ესეც როგორც ქართველის ერის სულ ქართული გვარი და სახელებია, ხოლო დრო და დრო უცხო გვარად გადაკეთებულან. ზოგ გვარს ოსმალური წოდება მიუღია, ზოგს თავის ფორმა შესცვლია, ზოგი სომხურათ გადაკეთებულა, მაინც ყოველ შემთხვევაში ზოგიერთ გვარს ქართული სახელწოდების ნიშნები მაინც შერჩენია, ზოგს კი ნახევრადაც ეტყობა, ზოგს არაფერი დასტყობია, როგორც ძველი გვარი ყოფილა, ისევე იხმარება, ზოგს კი მაგალითებრ ისე შესცვლიათ, რომ ძველ სამცხის აზნაურის გვარის ხურსიძეებს XVII საუკუნის შემდეგიდამ ისრალოვი ანუ ისარლი აღასი სწოდებიათ. ისარელი ოსმალური სიტყვა არის, ასევე სხვებსაც გარდაკეთებიათ ძველი გვარები ქართველთა. მათ მაგიერ სულ სხვა ნაირის ფორმით სწოდებიათ. აი ესეც ზოგიერთი გვარები ახალციხის ქართველ კათოლიკეთა, რომელიც გამოვკრიფეთ ერთის ძველის ხელთნაწერის კონდაკიდან.

დოვანანთი, სართალათი, მელიქანთი, თათულათი, ამრეხიანთი, ყანდინათი, ნიჯორელი, კლდიელი, ლაქაანთი, პაპიდათი, ხიზანათი, გულასპათი, კრუხათი, გორელი, ნანუათი, გულხუღანთი, ბერბელათი, ბეროთი, ნარიბეგათი, ნასყიდათი, აწყვერელი, ტრაპიზონელი, ხიზაბარველი, კრუხიჭამიათ, უდეელი, მარჯალათი, ნავროზათი, ტყიხათი, მალხაზათი, ლოკორათი, ჭიჭიკათი, ფარუათი, ქუთათელი, ქათამათი, სხარელი, არლელი, სათლელი, კბიელი, დოდორელათი, ქოცეცათი, მესარკიანთ, სოლომანთი, ბაბუნათი, ოცხელი, ჩიტანთი, კენჭიანთი, ხირინეთი, რუათი, თაყიანთი, მებამბიანთი, ბობელათი. ტეტიათი, ნარუანთი, მალაქათი, ნინიათ, ჭოჭუათი, დედეათი, მეზოხჩიანთი, კანდელაკიანთი, გლახათი, გლოროთი, ჯაქიათი, მეღქიანთი, ბეჭათი, გულიათი, გობერდათი, თუმბელათი, ფისირათი, ბერომელათი, მურვანათი, ჯარჯაფათი. ქვიკენტათი, ნანათი, ტიტინათი, ბაგელათი, კორთამათი, ბემქენათი, ნადირათი, გედათი, ელიოზათი, კოკათი, სრაბოლათი, კიკინათი, სადარათი, ნეზიერათი, ტოლათი, მამაჯანთი,

- 51 -

კოჭოთი, ხოშათი, მადრაბეთი, ფათარათი, ოქრაუთი, ღანჯუათი, ავთანდილათი, გარსევანათი, ჭრელათი, ლიფსიათი, კიჭიათი, აბესალათი, ბაქათი, ჭუჭულათი, ნამლიათი, კაკუათი, კუჭათი, მელარათი, ბოსტიათი, ტლიჭუათი, წვენითი, აბასაძე, მეღჩუნათი, ჩინტათი, ჩაქელათი, პურდათი, კაკანათი, მეყარათი, ყრუათი, გაგინათი, ყაყათი; მოცათი, დარბანათი, ნაზვრეტათი, კენჭიხაშათი, კიკინათი, ხორველათი, ვოცეცათი, ჭოჭუათი, ყვარყვარათი, კოპინათი, შერგილანთი, გელგელჭარათი, მეხრიანთი, ვეცათი, რომანათი, მწარეპანტათი, ფარემუზათი, მახარაბლიანთი, ფახათი, ფუმრუქათი, რატიათი, რამაზათი, ჭიაბურათი, ჩიტირეკათი, პურდათი, პრიათი, ოთარათი.

ქვემო ეკლესის: ოქრობაგეთელი, მანან-ელი, სათლელი, არტანელი, არტანუჯელი, არსიანელი, ხეველი, კოლელი, ირიზელი, შავშელი.

ამ გვარების გარდაკეთების ხანათ ჩვენ მიგვაჩნია XVIII საუკუნე, როცა ახალციხეში კათოლიკენი ლათინის წესრიგს ეკუთვნოდნენ და მათს საეკლესიო საქმეებს პატრები განაგებდნენ. ამ გვარების ასე გადაკეთება მხოლოდ ლათინის პატრებმა იცოდნენ, რომელნიც ევროპიდან მოდიოდნენ საქართველოში. მათვე ასე გადააკეთეს გორის და თბილისის ქართველ კათოლიკეთ გვარებიც. მაგალითებრ თვით დღესაც კი რომში ცნობილი მიხეილ თამარაშვილი – თამარათათ იწოდება. ასე გვარის წოდება ვგონები იტალიის ენის ფორმასაც ძრიელ უახლოვდება, მიტომაც უყვარდათ პატრებს ასე გადაკეთება. შემდეგ დროებშიკი, როცა პატრების გავლენა შესუსტდა და ლათინის ტიბოკონზედ მდგარი ქართველ გვარის კათოლიკენი სომხის კათოლიკის ტიბიკონზედ იქმნენ გადაყვანილი, მაშინ კი ახალციხელთ შორისაც გაჩნდნენ სომხური გვარები, რასაკვირველია იანცების თანადართვით. ასეთ გარდასხვაფერებულ გვარის წევრთა ჩვენ დრომდისაც მრავლად მოაღწიე. აი ესეც სახელები იმ ქართველ კათოლიკეთა, რომელთაც ძველადგანვე სწოდებოდათ:

– 52 –

როსტომი, ზურაბი, საბა, დალა, ელისაბარი, ბეჟანი, შალვა, გურგენი, ქაიხოსრო, ბერუვა, ამირანა, დარჩია, სფლია, ილოვათა, ნანო, ფარსადანი, ქრისტესია, ავთანდილი, მალხაზო, ბატონა, მზა, ჭარო, ვარდო, ზენო, ნაგულა, ბეჟუა, გოდერმა, რევაზი, მაჭა, მაჯა, გლახა, აღდგომელა, მამუჩარა, ბაქარა, ვარძიგულა, მიგიტა, ლამაზა, მამგლა, კაკვი, შაქარა, ბატუ, პაატა, ნონო, ერეკლე, სარარა, სუპ, ხარა, შტოპი, მზეჭაბუკი, ოქროპირა.

ეს სახელები მამაკაცებთ შორის ქართველ კათოლიკებში ძველადგანვე იხმარება, ხოლო XVIII საუკუნის ნახევრიდან კი ისპობა. აი ესეც ქალების სახელები:

რუსუდანა, ასთანდარა, მზისანდარა, მზექალა, გულუხჩა, გულქანა, იაგუნდა, ლალება, თინათითინა, თუთუშა, მანიჟავა, თურვანდა, დულო, დარეჯანა, ხორეშანა, თინა, აფელა, ქეთევანა, ნათელა, ხვარამზე, ანაქალა, თუთა, ლალისხანა, გულახარა, დედაქალა, თამარი, ვარდა, მანია, მარინე, გუგუნა, კაკლო, გუნდო, ფოფალა, და მრავალიც სხვანი. აქ თქვენ შეამცნევთ, რომ ესევე სახელები გორშიაც იხმარებოდა და მესხეთის და ჯავახეთის ყველა ქართველთ კათოლიკებშიაცა, ამიტომ ამ სახელებს სხვაგან აღარ ვახსენებთ, რადგანაც ეს ერთი და იგივეობა გამოვა. ხოლო ისკი უნდა ითქვას, რომ როგორც მამაკაცებთ შორის, ისე დედაკაცებთ შორის ამ სახელებმა XVIII საუკუნის შემდეგიდამ მოსპობა იწყო. დღეს მათში ეს ნატამალობს. ქართველ კათოლიკებს, ახალციხეში მრავალი მტერი ჰყავდა. ერთის მხრით ოსმალეთის მთავრობა

მტრობდა, მეორეს მხრით აჭარელები და მესამეს მხრითა დრო-
თა მიერ მონარუქებული გარემოება. მაინც ახალციხელნი ყვე-
ლა ამ მტრებს წინ უხვდებოდნენ და მათ მუცელს აოკებდნენ,
ხან მკლავით და ხან ფულით აწყნარებდნენ მათ. ასე იყო მა-
შინ ახალციხელთ საქმე. ხომ მოგეხსენებათ, „ხე რომ წაიქ-
ცევა, ცულიანი და უცულო ზედ მიადგებოდაო“. ახალცი-
ხელ ქართველ კათოლიკებსაც ასე მოუვიდათ. მას შემდეგ რაც
სამცხე ოსმალმა დაიკავა, კათოლიკეთ საქმეც ძრიელ ცუდათ

– 53 –

წავიდა, ხალხს ცალკე ცხოვრება უჭირდებოდა მათგან და კა-
თოლიკის მღვდლებსაც ძრიელ გაუჭირდათ საქმე. რაც ახალ-
ციხეს და მთელს სამცხე-საათაბაგოში ქართველი გვარის კათო-
ლიკენი არიან, ყველა იგინი კათოლიკობასთან დაკავშირებულ
იქმნენ მხოლოდ მაშინ, როცა სამცხე საათაბაგო ათაბაგ ჯა-
ყელებს ექვემდებარებოდა. უნდა მოგახსენოთ, რომ ჯაყე-
ლების გვარიდამ კათოლიკობას ყველა უაღრესად სცემდა პა-
ტივს. ახალციხის კათოლიკობას მეტად დიდი ღვაწლი მიუძ-
ღვის ქართველთ წინაშე. იგინი იყვნენ ფარი და ხმალი ყვე-
ლა ქართველთ ტყვეებისა, რომელთაც კი ოსმალნი იტაცავდნენ,
ან ქართველთ მებატონენი ჰყიდნენ თათრებზედ, მერე ამათ
ახალციხელნი იხსნიდნენ. ახალციხელნივე იყვნენ მფარველნი
მთელს მესხეთის კათოლიკობის, ქართველ მართლმადიდებლე-
ბის და მრავალიც სხვების, მათი ძალა და ქონება სულ ქარ-
თველთ ტყვეთა და დევნილთ საჭიროებას ხმარდებოდა, იგინი
ყველას მალამონი იყვნენ. ამას გარდა იგინივე დიდათ ეხმარე-
ბოდნენ ქართველთ მეფეებს და ოსმალთა ფაშების ცნობებს,
რაც კი საქართველოს დაღუპვას შეეხებოდა ყველაფერს სის-
წორით ატყობინებდნენ.

ასეთ უტყუარ ჭეშმარიტების ფაქტს წარმოგვიდგენა
ხურსიძეების (ისარლოვები) ამბავი, რომელნიც ქართველ მეფე-
ებს სულით და გულით ევედრებოდნენ, რომ ამათ ოსმალ-
თათვის ომი დაეწყოთ და ახალციხე და მის კუთხეები წაერ-
თმიათ, რაშიაც თვითაც იღებდნენ მონაწილეებას. ასეთი ღვაწ-
ლი მიუძღვით ახალციხელთ ქართველთ წინაშე და დღეს კი
იმ ღვაწლდებულ შთამომავალთ საქმე ისეა დაქვეითებული,
რომ ახალციხეში კათოლიკებს არა აქვსთ ერთი სახალხო
სკოლა, რასაკვირველია შეუძლებლობის გამო, არა ჰყავთ ერ-
თი მოწაფე თფილისის ალექსანდროვის ინსტიტუტში, ან სხვა-
გან სადმე ასეთ სასწავლებელში, არა აქვსთ სხვა რამ საქველ-
მოქმედო წრეები. ერთის სიტყვით, სიღარიბის მეოხებით ლა-
მის სახლ-კარი თავზედ დაექცეთ, ლამის სულ ახალციხის სომ-
ხების მონებათ გახდენ სიღარიბის გამო. ამ დროს კი, ქართ-

– 54 –

ველთ კათოლიკეთ მდიდრები თფილისის სამოქალაქო გამგე-
ობას ნახევარ მილიონობით სწირვენ. მერე ისიც ვისთვის,

უწყის ღმერთმან, ჩვენ აქ მტრობით არას ვამბობთ, გვენატრება მხოლოდ ის, რომ ვინც უფრო ღარიბია, დახმარებაც იმას უნდა მიეცეს, სომეხია, ქართველი, თუ თათარი ეს ორივე ერთია, ხოლო ჩვენ შორის ჭეშმარიტი შეხედულება და გარჩევა უნდა იქმნეს სახეში მიღებული. რაც შეეხება კათოლიკეთ სამღვდელოებას, მათს შუა გულ ადგილათაც მარტოდ ეს ახალციხე ითვლებოდა. ყველა საეკლესიო კითხვები აქ სწარმოებდა, აქ იყო სამღვდელო უფროსო კრება და მის გამგე, აქ განიბჭებოდა ყველა სასულიერო საქმე და მერე თუ ვერ მორიგდებოდა, კონსტანტინეპოლს კათოლიკეთ ეპისკოპოსის გამგეობას გადაეცემოდა. ახალციხეში ძველადგანვე შესანიშნავი ქართველ კათოლიკეთ მღვდელნი ყოფილან, ბევრს უმწყესია ახალციხის ეკლესიაში ნათლად და კარგათ. ნამეტურ ივანე ნათლის ცემელის ეკლესიაში. აქ იყვნენ დეკანოზებათ ისეთი მოძღვარნი, ისეთი შემძლე პირნი, რომელთაც თავიანთ სახლში სამღვდელო სასწავლებელიც ჰქონდათ და ქართველ კათოლიკეთათვის მღვდლებსაც ამზადებდენ. ასეთ შემძლე მოძღვრათ ითვლებიან პავლე შაჰყულიანი, გრ. მეფისოვი, ანტონ ხუცისშვილი, და მრავალიც სხვანი. ჩვენ ბევრს აღარას ვიტყვით, გავიხსენებთ მხოლოდ იმას, რომ ახალციხის ქართველ კათოლიკეთ მდგომარეობა ძრიელ სამწუხარო პირობებშია მოთავსებული. მათ თუ განათლების, ვაჭრობის და ხელოსნობის მხრით არა ეშველათრა, დროის განმავლობაში სულ ნელნელა წავლენ აქეთ იქით ისე, რომ უკანასკნელ იქ აღარავინ დაშთება. ამის ნიშნები უკვე ჩვენ კარგათ ვიცით და ამიტომ აქ ასე თამამათ ვსჯით.

ქართლის (გორის) ქართველ კათოლიკენი.

ქართლში კათოლიკობა ყველაზედ წინეთ გორში აღორძინდა. გორის ქართველთ კათოლიკეთ რიცხვის გაჩენა თით-

ქმის იმ დროს ეკუთვნის, როცა კათოლიკობამ ქართველთ შორის, სამცხე საათაბაგოშიაც იჩინა თავი და წარმატებას მიეცა. პირველ დროის შემდეგ კათოლიკობამ გორში ისეთი წარმატებითი მსვლელობა არ მიიღო, როგორც სამცხესათაბაგოს. ამას რასაკვირველია თავის განკერძოებული მიზეზი აქვს. თუმცა ისიც კი უნდა ითქვას, რომ მაინცა და მაინც ეს არც გორში იქმნა შეზღუდვილი. დროის და გარემოების კვალად აქაც იდგამდა ფეხს და ნელ-ნელა გორიდან სხვა და სხვა სოფლებშიაც იდგამდა ფეხს. მაგალითებრ გორს გარდა ქართველ კათოლიკეთ რიცხვი არსებობდა ცხინვალს, ატენს, შინდისს, არაშენდას, ხელთუბანს, ხანდაკს, მუხრანს, კარაღეთს, ტყვიავს, რუისს, დუშეთს და სხვაგანაც. მართალია რიცხვით ესენი მრავლად არ ყოფილან, მაგრამ ცხინვალს გარდა ყველა სოფელში ოროლ-სამი კომლი მაინც ყოფილან. ამის უმთავრეს საფუძვლათ ჩვენ მიგვაჩნია გორელ

კათოლიკების ნათესავური, ანუ მეგობრული კავშირი სოფლის ხალხთან, ურომლისობა რაც არც შეიძლებოდა. ვფიქრობთ, რომ იმ დროს კათოლიკებში დიდი სიმტკიცისა ქსელი იქნებოდა გავლებული.

როგორც შევამჩნევთ, გორის კათოლიკეთ გარეშე სხვა და სხვა სოფლებში კათოლიკობა უფრო ისეთ ოჯახობაში იფინებოდა, რომელნიც უფრო წარმატებით იყვნენ შემოსილნი, ანუ შეძლება და ცხოვრების სახსარი უფრო მეტი ჰქონდათ, უმრავლესობასაგანაც თვალთ საჩინოდ განირჩეოდნენ. სწორეთ ამის მიზეზებით და საფუძვლათაც უნდა ჩაითვალოს ის გარემოება, რომ ყველგან, სადაც კი ასეთი ქართველობა სჩნდებოდა და იგინი სარწმუნოებას იცვლიდნენ, ყველა იგინი სჩნდებოდენ უფრო მიხვედრილ ხალხად, მათ სრული წარმოდგენა ჰქონდათ არა მარტო თავიანთ შინაურს საქმეებზედ და ცხოვრებაზედ, არამედ საზოგადო კითხვებზედ, სარწმუნოებრივ კითხვებზედაც და უკეთუ რომ ვსთქვათ საერთოდ ყველაფერზედ. ეს რომ ასე არ ყოფილიყოს, მაშინ უბირი ტექტია კაცი ისეთ ცვლილებას ვერ გაბედავდა, რადგანაც მის გაგებაც არ

– 56 –

ექნებოდა. აქ კი ჩვენ სულ წინაღმდეგს ვხედავთ. კათოლიკენი ახალ სარწმუნოების მიღების შემდეგ სხვებთან ბევრათ მალლა მდგარათ სჩანან. იგინი თავიანთ ცხოვრებას სამაგალითოდ ბრწყინენ და ამ გაბრწყინას, როგორც ეს ჩვენ სხვაგანაც გვითქვამს, მათი მოძღვარნიც უწყობდნენ ხელს და აძლიერებდნენ წარმატების მოძრაობით. ამას ექვი არ უნდა, რადგანაც კარგათ ვიცით, რომ თვით სამღვდელოების მოქმედების წესდების უპირველეს მუხლს ეს შეადგენდა. გორის კათოლიკენი მალლა დადგნენ სხვათა მცხოვრებლებზედ. ესენი სხვების წინაშე სამაგალითოდ გახდენ და მისაბამათ. ამათში ძველადგანვე იჩინა თავი ხელოსნობის და ვაჭრობის აღორძინების დასაწყისმა. მათში გაჩდენ ისეთი ვაჭრებიც, რომელნიც სხვა და სხვა ქვეყნებშიაც მოგზაურობდენ და ვაჭრობდნენ. რაც შეეხება ხვნა თესვას, ანუ მეურნეობას, არც ამაში ყოფილან უკან ჩამორჩენილნი, ამის ნიჭიერება მათი ძველი მემკვიდრეობა ყოფილა, ძველი ნარუქი, შემდეგ-კი, ანუ ევროპის სამღვდელოთა მეოხებით მათში სხვაც ბევრი რამ საქმეთა პატივისცემის მიმდევრობა აღორძინებულა. ამიტომაც გორელებში, ქართველ კათოლიკობაში, ძველადგანვე სჩანან ხარაზი, ჭონი, მემანდლე, მესამთლე, ოქრომჭედელი, ქურქჩი, დალაქი, კალატოზი, დურგალი, მერკინე, მექვაბე. ვაჭრებთ შორის მეჩითე, მეწვრიმალე, ალაფი, მებამბე და სხვანი. რომელთ ვაჭართათვის საჭირო ყოფილა ზარაფნიც და თვით XVIII საუკუნის ნახევარს გორში ორი ზარაფი ყოფილა. ორი ზარაფი, ჩვენ უნდა მოგახსენოთ რომ მეტად დიდ საქმეთ მიგვაჩნია და მასთან საყურადღებოა ზარაფთა არსებობის ვითარების გაცნობა. უნდა ვსთქვათ, რომ გორს გარდა, კათოლიკენი სხვაგანაც სადაც-კი ყოფილან ქართულს სოფ-

ლებში, ყველგან იგინი ვაჭრობის, ხელოსნობის, მეურნეობის გზაზედ დამდგარან და ამ საქმეთა ასპარეზედ ფეხიც კარგათ გაუმაგრებიათ.

ძველად გორში თუ რამოდოლად ყოფილა კათოლიკეთ რიცხვი გამრავლებული, ეს სჩანს შემდეგის გვარებიდამაც,

– 57 –

რომელ გვარის ქართველ კათოლიკენი გორში XVIII საუკუნის დამლევამდისაც-კი სცხოვრებდენ. შემდეგ-კი, სხვა და სხვა პირობების მეოხებით აქ ბევრმა იწყო მოსპობა და უკანასკნელ სულაც მოისპენ ქ. გორს. მიზეზი ამის მრავალნაირია. აქ ჩვენ ამას არ შევხებით, მარტოდ გვარებს დავასახელებთ. სამაგალითოდ აი ესეც ძველი გვარები ქართველ კათოლიკეთა:

ხოსრუაშვილი (დღეს ხოსროევი), ანდრონიკაშვილი, ჯულაბაშვილი, ბეზირგანისშვილი, ყანდინაშვილი, დავრისაშვილი, მეზურნუთეშვილი (პატრების ყმა), ღარიბაშვილი, კასკანაშვილი, მემანდღესშვილი, ბაქრადე (კარალეთელი), ალპაპაშვილი, მეჯანიკაშვილი, ამირალაშვილი, ქამბურნათისშვილი, ჩილბაჩიშვილი, შაუაშვილი, შიმშიაშვილი, ნაცვლიშვილი, ზუბალაშვილები, ზუბაანთი, მამულაშვილი, შიხინაშვილი, გალუსტაშვილი, სააკაშვილი, ბიბუაშვილი, აფრიაშვილი, ჯიქშიაშვილი, არჩილაშვილი, თარალაშვილი, დავითაშვილი, შემაბურელი, ფარემუზაშვილი, ყულუმბიაშვილი, გოგიაშვილი, ჯაფარაშვილი, ულუმიაშვილი, ბაქრადე, პოლოსაშვილი, მესარკოვი, ჩიქოვანი, მაკარაშვილი, ბეჟანოვი, ყორხმაზიშვილი, ანტონაშვილი, მალხაზაშვილი, ერეკლეშვილი, გერასიმეშვილი, ჩოლოყაშვილი, მისდურაშვილი, გოგიაშვილი, მამასახლისიშვილი, ადუკაშვილი, თუთულაშვილი, ურუაშვილი, შავრაშიძე, სამუელაშვილი, ჯიკაშვილი, გიორგობიანი, ამრივანთ, გოდერძიანი, ხუდადელი, როსტევეანიშვილი. მკერვაშვილი (სტეანი, ხუდადელი, როსტევეანიშვილი, მკერვაშვილი, (სტეფანე 1780 წ.), დიარაშვილი (1780 წ.), დათუაშვილი, ჩარჩიშვილი (ჩარჩიევი), ყანწიშვილი, ზაალიშვილი, ლალმისაშვილი, პაატაშვილი, ფისუდურაშვილი, პაპუნანი, მამუჩარაშვილი, გაბოაანთ მღვდლისასშვილი, ფირუმაშვილი, ზარაფიშვილი, ყირმიზაშვილი, ოჰანჯანაშვილი, სტეფანეიშვილი, (ზარაფი 1788 წ.), ბერბუკაშვილი, ხითარაშვილი, თემურაშვილი, ტულუკაშვილი, ამსუაშვილი, ადიბეგაშვილი, ტერუაშვილი (მეზარ ნიშე), ქურქჩიშვილი, მემანდარბაშიშვილი, ყორღანაშვილი, მურადაშვილი, თავლიდარაშვილი, ჭოჭუაშვილი, ჭარა-

– 58 –

შვილი (აზნაური), ჯაშნიაშვილი, დადანაშვილი, ლელაშვილი, ჭანჭუაშვილი. (მოსდოკელი) ტილაშვილი, მოქალაქე იავრინოვი, გვარამდინისშვილი, ფიბუაშვილი, იექაშვილი და მრავალიც სხვანი ენით მოუთვლელნი.

ყველა ესენი თავიანთ დროის კვალად პირველ ოჯახის-შვილებათ ითვლებოდენ ყველგან, მემამულეებათ გორსა და აქა იქ სოფლებშიაც. გარდა ამის სულ მეურნე, ხელოსნები და ვაჭრებიც ყოფილან. ამათ წარმატებას მათი მღვდლები უფრო აფართოვებდნენ. მათში სჩანან ისეთ იშვიათ ხელობის კაცნიც, როგორიც ყოფილა ხელობა მეზარნიშე, თავლიდარი და ზოგიც სხვანი. აღსანიშნავია, რომ ბევრნი ამათში გაკეთებული კაცნიც ყოფილან. ამათის მეოხებით გორში ქართველი მოქალაქობა ძველადგანვე დაარსებულა, გორის მოქალაქეთა შორის ძველადგანვე სჩანან მრავალნი. მოქალაქეთა გარდა აზნაურისშვილებიც ურევან და თავადნიც. თავადნი არიან ხელთუბნელი თუმანისშვილები, რომელთა კათოლიკობასთან დაკავშირების ხანა 1650 წლებს უნდა ეკუთვნოდეს. კათოლიკის სარწმუნოების მაღიარებელი თავადის თუმანიშვილების რამდენიმე ოჯახი სჩანს XVIII საუკუნის ნახევრამდე. ჰაზრი არის დაშთენილი, რომ ოზურგეთელ თუმანიშვილები ძველად ხელთუბნიდან უნდა იყვნენ გასულნი იმერეთს, შემდგომ სამცხეს და გურიას გადასულნი, რაის გამო მათ თავიანთი წოდების ცნობაც დაუკარგავსთ, 1815 წლებს, გურიელი დავითი ჰპირდებოდა მათ აღდგენას. ამ გვარის გარდა კათოლიკ თავადისშვილების გორში ყოფილან ანდრონიკაშვილები, ვგონებთ კახეთიდან გადმოსულნი ძველადგანვე, XVIII საუკ. ჩიქუანი და ორბელიანი (თფილისელი) და აზნაურისშვილების ბაქრაძე, ყანდინაშვილი, ჭარაშვილი, გაბუნია, გოდერძიშვილი, გიორგობიანი, გოგილაშვილი, ავთანდილისშვილი, ბეზირგანისშვილი და მრავალიც სხვანი, რომელთაც ჩვენ აქ არ ვახსენებთ.

ზოგი გვარის წევრთა რიცხვი სამი და ოთხის მოსახლისგან შესდგება, მაგალითებრ ასეთია ზუბალაშვილი, სააკაშვილები, დავრიშაშვილი, შიიხნაშვილი, ყლუბაშვილი, ანდრო-

– 59 –

ნიკაშვილი, ბაქრაძე და მრავალიც სხვანი. დღეს კი ამ ძველი გვარების მეოცე ნაწილიც აღარ სცხოვრობენ გორში. ხსენებული გვარები-კი გორში XVIII საუკუნემდე მრავალობდნენ, მას შემდეგ მათ აქეთ იქით იწყეს განსვლა, ზოგი ვაჭრობის მხრით, ზოგი სხვა და სხვა საქმეების მეოხებით, ისე რომ დღეს გორში სულ ხუთ ექვს გვარსლა ჰპოვებთ ქართველ კათოლიკეთ. აქ საოცრება ერთი ის არის, რომ ყველა ამ პირებმა აქეთ იქით გასვლის შემდეგ თავისი გვარებიც გადაიკეთეს. მათში გვარების გადაკეთება 1829 წლიდან შემოდის. იჩების მიმატების ხანაც იმავე დროს ეკუთვნის. უნდა მოგახსენოთ, რომ რა გარემოებაც გორის კათოლიკებთ შორის დატრიალდა და იქ ამან მათ რიცხვი მოსპო, შეამცირა, სწორეთ იგივე გარემოება დატრიალდა გორის ახლო მახლო მდებარე სოფლის ქართველ კათოლიკებშიაცა და აქაც ისევე იწყეს შემცირება, როგორც გორს. მაგალითებრ, დღეს გორის მაზრის სოფლებში თქვენ ერთ მოსახლესაც ვეღარ ნახავთ, რომ ის კათოლიკობას ეკუთვნოდეს. საით წავიდენ და გაქრენ ყველა ესე-

ნი, ამისი კაცმა არა იცის რა. ქართველ კათოლიკეთ სახლი-კაცთ მართლმადიდებელთ რიცხვს კი აქა იქ მრავლად ჰპოვებთ და მათში ზოგნი გრიგორიანებიც არიან. ზემოთ მოყვანილის გარემოებიდამ სცნავთ, რომ უმეტესი ნაწილი კათოლიკებისა ნამდვილს ქართულის გვარისანი არიან.

შეიძლება ბევრისთვის ეს ქართული გვარებიც არ იქმნეს საკმარისად და მათ რამე ეჭვი აღიარონ კათოლიკეთ ქართველობაზედ, ამიტომ ახლა ჩვენ აქედგან მოვიყვანთ თვით კათოლიკეთა სახელებსაც, რომელნიც უფრო კარგათ დაასაბუთებენ. ეს სახელები ჩვენ გამოვკრიბეთ გორის ეკლესიის ძველის წიგნებიდგან. მაგალითებრ ქალის სახელები:

რუსუდანი, იაგუნდა, ნათელა, ქალება, მარეხა, თამარი, ხორეშანა, ევემია, დარეჯანა, თინათინი, ელისუა, მაია, ფაშახათუნ, ანახანუმ, ისმინა, ნენია, და სხვაც მრავალნი. კაცის სახელები:

შიხი, ზალი, ბეჟანი, როსტევანი, იასე, ავთანდილი, პაატა,

– 60 –

დათუნა, ფარსადანი, ხოშია, ნონია, გლახა, გოგია, მიქელა, და სხვაც მრავალნი ენით მოუთვლელნი. საინტერესოა აქ გორის კათოლიკეთა შორის ეს გარემოებაც, რომ გორში სცხოვრობენ ყიზლარიდგან მოსული ქართველი კათოლიკენი, მოსდოკიდამ, ახალციხიდგან, ქუთაისიდამ და თვით ივლიტიდამაც, სადაც დღეს ხუთი კომლიდა სცხოვრებს. საყურადღებოა აგრეთვე ისიც რომ 1810 წ. გორში მოიხსენება ერთი კათოლიკის დედაკაცი, ასული. „წმინდა სარწმუნოებისათვის დევნილი ანასტასია“ (!) მეორე ქალი არს სოფ. ველელი. ველი არდაჰანის ხეობაში სძევს. დღეს იქ ქართული ენის აღარავინ რა იცის. სჩანს 1800 წლებში. ველელებმა ქართული ენა კარგათ იცოდენ და თავიანთ თანამორწმუნე ქართველ კათოლიკეთ ხსოვნაც კარგი ჰქონდათ, რომ ქართლშიაც მოდიოდნენ.

გორელ კათოლიკებს მაინც ჩვეულებათ ჰქონდათ ყველა დევნილ და ღარიბთ მიკედლება და ხელის გამართვა. ეს ცხადათ მტკიცდება იმ გარემოებიდამაც, რომ გორის პატრებს XVIII საუკუნეში გორსა და სხვა და სხვა სოფლებში მრავალი ყმები ჰყვანდათ და იგინი იმ ყმებს კარგათაც ჰპატრონობდნენ. მათვე გორის კათოლიკეთ მცხოვრებნიც ეხმარებოდნენ. მაინც გორელ კათოლიკებს ჩვეულებათ დაჰყვანთ მხნეთ ყოფნა და მოქმედება. აი კიდევ მაგალითი, 1701 წ. თფილისს, ქართველ კათოლიკეთ შეუდგენიათ და დაუარსებიათ, „სავარდისის“ ძმობა. ამათისავე მიზამვით დაუარსებიათ გორელ კათოლიკებსაც. მოგვითხრობენ, რომ 1755 წ. რადგანაც ფრანგის პატრებს საქართველოდამ ექსორია უყვეს, ამიტომ გორის კათოლიკეთ ძმობაც დაიხურაო. შემდგომ 1755 წ. ეს ძმობა აღარ ყოფილა ქ გორს. 1760 წ. პატრებს კვალად მიეცათ ნება საქართველოში ყოფნის, მაგრამ ძმობა კი ველარ განახლეს. 1780 წ. დანიშნულ იქმნა პატრი ანდრია

პალერმელი, რომელმაც მართლაც და კვალად განაახლა ხსენებული ძმობა. უნდა მოგახსენით, რომ ასეთი ძმობის დაარსება იმ დროის ქართველთაგან და ისიც დევნილ კათოლიკეთაგან

– 61 –

ჩვენ ერთობ დიდს საყურადღებო საქმეთ მიგვაჩნია. შემდგომ ამის ეს ძმობა აღარ მოსპობილა და დღემდეც არსებობს ქ. გორს, კათოლიკეთ ეკლესიის მახლობლივ.

ძველად ამ ძმობას ეკუთვნოდენ ყველა ის კათოლიკენი, რომელნიც-კი ქართლის სოფლებში სცხოვრებდენ. მაგალითებრ ცხინვალს, ალს, ალელათ ბეჟან ამირაღაშვილია მოხსენებული 1788 წ. გორელი ჭონბერუაშვილი, მოსდოკს მოვაჭრე, ხელთუბნელი თავადი თუმანიშვილი, რუსიელი ორმოსიძე და სხვა. ატენელი ნერსესა მიც. 1780 წ. შინდისელი ალუყაშვილი, არაშინდელი 1803 წ. ხანდაკელით ჩიხარელი მეჩითე თამაზა 1785 წ. ცნობა სჩანს, რომ კეთილ ვაჭრობის მოწყობის გულისთვის გორის კათოლიკებს გორისავე გრიგორიანები დიდათ ემტერებოდნენ. მათში ვაჭრობის საქმე განხეთქილებას სთესდა. კათოლიკენი ყოველთვის სჯობნიდენ სინდისიერის ვაჭრობით. საქმე ისე მოაწყეს გრიგორიანებმა, რომ თვისკენ გადბირეს ერთი კათოლიკის მღებრიშვილის მეუღლე თინათინი, მაგრამ ეს დიდ ხანს არ დაშთა. 1821 კვალად დაუბრუნდა თავის ძველს სჯულს, კათოლიკობას. ამ გარემოებამაც დიდი უკმაყოფილება დასთესა მცხოვრებთ შორის. გორის კათოლიკებს ძველადგანვე დიდათ უყვარდათ გლახაკთ შემწეობა, გაკითხვა, იგინი ვაჭრობის დროს არც ისე სჩაგრავედენ ხალხს, როგორც სხვან., ესენი დიდის სიბრალულით პატრონობდენ მოხუცებულთ, უძლურთ, ვრდომილთ, დატაკთა და სნეულთა. ერთის სიტყვით გორის კათოლიკებს ცალი ხელი ღარიბებისაკენ ჰქონდათ გაწვდილი და მათ შველოდნენ უანგარიშით. რაც შეეხება გორის კათოლიკეთ მოძღვართა, ესენიც ხომ მალამოები ყოფილან თავიანთ მრევლისა.

საკუთარ მრევლს გარდა იგინი სხვათა სარწმუნოების ხალხსაც ჰპატრონობდნენ. მათ საერთოთ მიაჩნდათ ყველას გაჭირება. ამას გარდა მათ ჰქონდათ გახსნილი საექიმო და წამალხანა, სადაც საწყალი ხალხი დადიოდა და მუქთად სწამლობდნენ. ექიმობა და წამლები მათ ყოველთვის უშურველად ეკავათ ხელში. ბატრებთ შორის ყველაზედ უფრო შე-

– 62 –

სამჩნევი ყოფილან შემდეგი პირნი: პატრი ანდრია პალერმელი, პატრი ბერნარდინე აქვოლეელი 1780, პატრი პავლე ქამოისრელი, ბონვინთურა თავრინელი, პატრი კარლო ონქოელი, პატრი ანტონიო პადუელი, პატრი მარიას ტულაპტელი, პატრი ფილიპე რომაელი, ფრა კარლო რომაელი, პატრი ემიდო მორაველი, პატრი დამიან ვიაჯელი, პატრი ანსელმო მღებრიშვილი, პატრი გაბრიელ ასლანიშვილი. ყველა ამათ

თავთავიანდ წილად საკმარისი შრომა და ღვაწლი მიუძღვისთ კერძოთ გორის კათოლიკეებზედ და საზოგადოთ ყველაზედ, ვინც კი გორში სცხოვრობდენ და გაჭირებაში იყვნენ. პატრების ერთ უმთავრეს სანაქებო საქმეს ის გარემოებაც შეადგენდა, რომ მათ გორში ძველადგანვე დაარსეს საეროდ სასწავლებელი, სადაც კათოლიკეთ ბავშვებს გარდა სხვა სარწმუნოების ყმაწვილებსაც ასწავლიდნენ. ასეთი შრომის მფარველობა პატრებს თვით ისეთ დროსაც-კი არ დაუტოვებიათ, როცა იგინი დევნას იყვნენ უმეცართაგან მიცემულნი.

დღევანდელ გორის ქართველთ კათოლიკენი მისდევენ აღებ-მიცემას და ხვნა-თესვას. ძველის გვარებისა აქ მთლათ შემცირებულ არიან და ვინც დარჩენილან, ისინიც აქა იქ, სხვა ქალაქებში გადადიან, რადგანაც შვილების სწავლა მათ საქმეს უჭირებს. რაც შეეხება ამათ ქონებრივ ძალას, ამითიც თუ არიან მაინც და მაინც შესანიშნავი, მათში საერთოდ ყველა საშუალ შეძლების პატრონათ ითვლებოდა. აქვსთ ერთი ეკლესია და ჰყავსთ მოძღვარი. მოძღვარი ერთგული თავის მრევლისა და მრავალ ნაირად დაჯილდოვებული და პატივსაცემი პირი ადგილობრივ კათოლიკეთ და ქართველთ წინაშეც. გორის კათოლიკენი ვაჭრობით ძველიდგანვე წასულან წინ, მათგანნი ხშირად მგზავრობდენ ევროპის და აზიის ქალაქებს, ნამეტურ თვით რომში შვილების გზავნა XVII საუკუნიდამ დაუწყვიათ, რასაც ცხადათ ამტკიცებს პატრი მიხეილ თამარაშვილის პატივ საცემი შრომანიც. ისიც უნდა მოვიხსენოთ, რომ გორის ქართველ კათოლიკეთაგანმა პირველად რომში სწავლა მიიღო დავით ტულუკაშვილმა,

– 63 –

რომელმაც იქ 1733 წ. ქართულს ენაზედ წიგნების ბეჭდვაც მოაწყო. 1675 წ. რომის ქართული დაძინებული სტამბა 1733 წ. მან განაახლა. პატრი დავითი რომშივე დაშთენილა სიკვდილამდე. ასეთი პირები გორელებში ძველად მრავლად ყოფილან. ბევრს ვაჭრობის და მეურნეობის ასპარეზედაც გამოუჩენიათ შესამჩნევად შემძლებლობა.

სამოსამართლო მხარე ქართველ კათოლიკეთა.

ქართველ კათოლიკებს ძველგანვე წეს ჩვეულებათ დაშთენიათ, რომ ოსმალეთის ხელში მრავალს თავიანთ სადავო და საკამათო საქმეს თვითონ აბჭობდნენ და ასამართლებდენ. ეს მიმართულება მათში ისე ყოფილა წინ წასული, რომ იგინი ერთმანერთში მორიგებით სახლებსაც კი მიჰყიდდნენ, მათის ბარათების ძალა დღეინდელ საბუთის ქაღალდებით შთებოდენ, მამულის გაყიდვას, ან საქმის გათავების შემდეგ ყოველივე პირობის ქაღალდი იმ ძალით შთებოდა, როგორც ერთი რთული ხელთ უხლებელი და დაურღვეველი საბუთი. ასეთ საქმეთა გარდა რაც შეეხება თამასუქების წერას და ესეც ხომ სულ ერთმანეთში სცოდნიათ, იშვიათად,

რომ რომელიმე პირის თამასუქი გაბათილებულიყოს. რაც შეეხება დღეინდელს, „ატკაზებს“ და სხვა ასეთ ხრიკებს, მაშინ ეს ჭაჭანებათაც არ ყოფილა. კათოლიკენი თვით იყვნენ მსაჯულნი თავიანთ საქმეების, ვექილნი, ბოქაულნი, მოურავნი და სხვა. ერთის სიტყვით, იშვიათი საქმე იყო, რომ კათოლიკე თავისავე ძმაზედ საჩივლელად თათრის სამართალში წასულიყო. გინდა რომ წასულიყო, მაინც თათრის გამგეობაში ქართველ კათოლიკეთათვის სამართლის გზა და კვალი დახშული იყო, მათში ქრთამი და სულ ქრთამით კეთდებოდა ყველაფერი და ხშირათ ქრთამსაც ართმევდენ, მაგრამ მაინც ქრისტიანებს ამტყუნებდენ. იშვიათად, რომ თათრის სამართალში ქრისტიანი გაემართლებინათ და მის მოკამათე მტყუნნი თათარი კი გაემტყუნებინათ, ეს შეუძლებელი იყო. ქართველი რაც გინდ მართალი ყოფილიყოს თათრის წინაშე,

– 64 –

მაინც მას გამტყუნება ელოდა და თათარს კი გამართლება. ამიტომ ქართველ კათოლიკენი ძველიდგანვე თათრებთან რამე საქმის დაჭერას და ჩივილს დიდათ ერიდებოდენ. ზოგიერთი კაცი თათრისაგან რომ დაჩაგრულიყო, იგი მაინც თათრის სამართალში საჩივლელად არ წავიდოდა, რადგანაც მან იცოდა, რომ იქ მათთვის სამართალი არ ქნებოდა. მართალი გამტყუნდებოდა მხოლოდ მიტომ, რომ იგი ქრისტიანი იყო. ამიტომ ქართველ კათოლიკებს ურთიერთ შორის წერილების, თამასუქების, ნასყიდობის და პირობების წერა არამც თუ მარტო საქართველოში სცოდნიათ, არამედ საქართველოს გარეშე უცხო სახელმწიფოთა ქალაქებშიაც, თვით კონსტანტინეპოლსაც კი, სადაც ევროპიელთ ძალა დიდი იყო, მაგრამ მაინც ქართველ კათოლიკებს ჩვეულება არ ჰქონიათ რამე საქმეების გამო სამართველოებში სიარული და დავა. ასეთ მიმართულებას მათი მოძღვრებიც აფართოვებდენ. ძველათ რომ კათოლიკებს ურთიერთ შორის დავა ძრეელ ეჯავრებოდათ და ყოველი მათი საქმე მშვიდობით თავდებოდა, ეს დღესაც ბევრს მოხუცებულს ეხსომება და ის სიამოვნებით მოიგონებს. უნდა ვსთქვათ, რომ არამც თუ მარტოდ ოსმალეთის ქართველ კათოლიკებში ყოფილა ასე, არამედ ქუთაისს, გორს და თფილისშიაც. უდავობის გამო აქაური ქართველ კათოლიკენი ძველადგანვე ქებულან. ყველანი კი იმათ ასეთ ღირსებას სულ პატრებს აწერდენ, რომ პატრები ასწავლიან და ამზადებენ ამ მშვიდობიანი მხრის ნიადაგს მათშიო. აი ესეც ერთი წერილი, რომელიც მომყავს აქ და რომელიც ცხადათ ასაბუთებს აღნიშნულ ბაასის სინამდვილეს. იქონიეთ სახეში, რომ ეს წერილი დაწერილია კონსტანტინეპოლს 1823 წ.

პირობის წერილი (სტამბოლს) დაწერილი.

„1823 წელსა, ღვინობისთვის პირველსა, ძველისა წიგნი

აკოვამ ამ ჯაცეზე, რომ ქამარ აღოში, ახორ უსტი ვეზირი ხანში რვა ოდის მუჭლი იყიდეს ახალციხის იშხნებმა და ივლიტის იშხნებმა ახალციხის ეკლესიის ფასითა და ივლიტის ეკლესიის ფულითა ექვსი ოდა ზედა ზედა ყათში და ორი ოდა ქვეშა ყათში ამა რვა ოდის მულქი ძმებმა ჩემზე დაწერეს, მაგრამ მე ლახ არა მაქვს და არა ჩემს ჩამომავალსა, ამის ქვემოთ ხელის მამწერელი ძმა კაცების მოწმობითა აკოვას ხელის მოცემით და მისი თხოვნით მე პოლოს ოსეფიჩ ფროვს (!) დამიწერია და მოწამეც ვარ“.

წერილი კარგა ბნელად არის დაწერილი, ჩვენთვის გაუგებარის სიტყვებით. ამისიგ ხანა იყო იმ დროის ქართველთათვის ოსმალის ხელში.

ქართველ კათოლიკობის არსებობის სიმტკიცეს ის გარემოებაც ასაბუთებს კარგათ, რომ სულ ძველის ძველად კათოლიკეთ ეკლესიის ქვებზე ქართული წარწერები მოიპოვება, მაგალითებრ ეკლესიის მახლობლივ მიცვალებულთ საფლავის ქვებზე ყველგან ქართული წარწერაა, მიცვალებული იხსენება რომის კათოლიკეთ, და არა სომხის კათოლიკეთ. საფლავის ქვებს გარდა ქართული წარწერანი მოიპოვებიან ეკლესიის კედლების თლილ ქვებზედაც, სადაც მოიხსენება ეკლესიის მაშენებლის გვარი და სახელი, ან განმაახლებლის. მაგალითად: ახალციხის იოანე ნათლის მცემლის ეკლესია განუახლებიათ 1753 წელსა. ერთს ქვაზე ასე აწერია: – „წელსა უფლისა 1753-სა განახლდა ეკლესია წმ. იოანე ნათლის მცემლის ხარჯითა და წარსაგებითა საზოგადო ერთა ქალთა და კაცთა შემდ-

გომ განახლებისა ეკლესიისა შემკობისათვის წმ. იოანეს ტაძრისა რომელთამე შესწირეს რამეები და არიან ესენი“. აქ შემდეგ ქართველი გვარებია ჩამოთვლილნი. ესევე წარწერა ამ ეკლესიის კონდაკშიაც მოიპოვება. კონდაკის მოხსენებაში სხვათა შორის არის: – „ღმერთმან განაძლიეროს სტამბოლოს მყოფი ახალციხის კათოლიკე ერნი“. მეორე ალაგას: – „ღმერთმან განაძრიელოს სტამბოლში მყოფნი ახალციხის კათოლიკე ვაჭარნი“. არსად ამ მოხსენებაში სიტყვა სომეხი სრულიათ არ მოიხსენება.

ამიტომ ჩვენ აქ მოგვყავს თვით კონდაკის ზოგიერთი ად-

გილები, რომელნიც ცხადათ ამტკიცებს ჩვენის საუბრის დედა ჰაზრებს. დარწმუნებით ვიტყვი, რომ ახალციხის კათოლიკენი ქართველის გვარის არ ყოფილიყვენ, უამისოთ ისინი ქართულს ენაზედ კონდაკის წერას არ განიმრახავდენ. გინდ რომ მრევლს განემრახა, მათი სამღვდელოება მანც არ მისცემდა ნებას, რადგანაც 1720 წლიდან სომეხთ კათოლიკეთ ხუცების გავლენა ქართველთ კათოლიკებზედ სასტიკათ გავრცელდა, მღვდლებმა გულლიათ იწყეს მოქმედება და მეტადრე ოსმალეთის საქართველოში ესენი თავიანთ ნებისათ მოქმედებდენ. კონდა-

კის ცნობათ დაწერის დრო 1720 წლიდან იწყება და გრძელდება იგი დღემდე. პირველ წლებს აღწერას, ანუ მოხსენებაში, სომხური სახელების ხსენება სულ არ არის, შემდეგ კი ანუ 1760 წლიდან კი სომხური სახელებიც სჩნდება. მათში მიზეზი ამისი მრავალ ნაირია და ერთ უმთავრეს მიზეზათ ჩვენ ის გარემოებაც მიგვაჩნია, რომ 1755 წ. მოუფიქრებელიის მეფის თეიმურაზის წყალობით თფილისიდან და გორიდან კათოლიკის პატრები განდევნეს, პატრები ახალციხეს გადავიდნენ; იქ დაისადგურეს. ამ გარემოებამ ცუდი გავლენა იქონია ქართველ კათოლიკეებზე და ქართველი კათოლიკენი ძლიერ გაგულისდნენ ქართველებზე. ახალციხელ კათოლიკებს და ქართველთ შუადიდი მტრობა დათესეს. მტრობა მათში შემცირდა 1760 წლიდან, რადგანაც ახალციხის მეფე ერეკლემ თავის და და თანსხვა კაცები გაგზავნა პატრებთან. ესენი პატრებს ბოდიშს სთხოვდნენ და თფილისში დაბრუნებას ავედრებდნენ, კათოლიკეთა მშვიდობით ყოფნას, თავისუფლებას და სხვანი, რაც მართლაც მოხდა კიდევ.

1760 წლიდან საქართველოში კათოლიკეთ ყვავილოვანი ხანა დაიწყო, ხოლო სომეხთ კათოლიკეთგან გავრცელებულს ძლიერებას კი თავისი გზა და კვალი მიეცა. შემდეგისათვის იგი უფრო გაფართოვდა. უკანასკნელ ისე დაუტრიალდა საქმე, რომ სომხური სახელები ქართველ გვარის კათოლიკეთათვის სასუკვარიც კი გახდა. ამ გარემოებას აღარც პატრები ეწინააღმდეგებოდნენ. ისიც კი კარგად სჩანს, რომ პირველ წლებს

– 67 –

მღვდლებს მრევლის ნებას და კვალზედ უწერიათ ყოველივე; შემდეგ კი ნელნელა თვისი გავლენაც უვრცელებიათ მათზედ. უნდა შეინიშნოს, რომ ამ სახელებში ზოგი ისეთი გვარებიც არის მოხსენებული, რომელიც ოსმალეთის ძლიერების მეოხებით მათებურ ენის წესზედ არის გადაკეთებული. ზოგიერთ კათოლიკეთ ისეთი გვარი ეწოდება, რა ხელობის კაციც თვითონ ყოფილა. ხელობის სახელი მის გვარად მოიხსენება, როგორც ყაუხჩი, მანქანდორი და სხ. აი ესეც თვით კონდაკის ადგილები.

1. ღმერთმა შეიწყალოს ბემქენათ ასთანდარაი, რომელმან შესწირა წმიდა იოანეს საყდარსა ერთი სპილენძის ფახრაჟი.

2. ღმერთმა შეიწყალოს ბალას შვილი ზაქანდარა და მისი მეუღლე თურვანდა, რომელთა შესწირეს ორი ხალიჩა.

3. ღმერთმა ადლეგრძელოს როსტომას მეუღლე მანიჟავა, რომელმაც შესწირა ერთი ხელი შესამოსი.

4. ღმერთმა მაგიერი მიაგოს ქვიანთ სკანდარას მეუღლე ხამბეგას, რომელმან შესწირა ერთი ვერცხლის ბარძიმი 1747 წ.

5. ღმერთმა შეიწყალოს აღოშანთ ავთანდილა და მათი რძლები: ფერიხან, დარეჯანა და მანიჟავა, რომელთა შესწირეს ერთი ვერცხლის ვაკასი და ვერცხლის ქამარი.

6. ღმერთმა შეუწიროს ბეჟუანთ გოზალას, მეუღლე თი-

ნათინას, რომელმა შესწირა ამავე ეკლესიას ერთი ვერცხლის ბარძიმი, რომლის წონა არის 244 დრამა.

7. ღმერთმა შეიწყალოს ხოჯა ამირა და მისა შვილები: მელქი, ელისბარი და შვილის-შვილი ბატონჯანა, რომელთაც შესწირეს იოანეს ეკლესიას ოთხი ხატი, ერთი ჯვარი და ერთიც საათი.

8. ღმერთმა შეიწყალოს ალოშაანთ დავითას მეუღლე დარეჯანა, რომელმაც შესწირა ერთი სახარება.

ღმერთმა ადღეგრძელოს გურგენას ქალი შუმანა, რომელმაც შესწირა ერთი ბოხჩა.

ღმერთმა შეიწყალოს ნადირაანთ ავთანდილა, რომელმა შესწირა შავი ფილონი.

– 68 –

ღმერთმა შეიწყალოს ხიზანანთ თამაზას მეუღლე თინათინა, რომელმაც შესწირა ერთი დიდი ფიჩილ.

ღმერთმა შეიწყალოს ჩილათ ელისბარას მეუღლე მარიამი, რომელმა შესწირა ერთი დუქანი და ერთიც ხელთ ნაწერი სახარება.

ღმერთმა შეიწყალოს ბარაქჩიანთ ელისბარას მეუღლე მზისანდარა, რომელმა შესწირა ერთი ჩით-მანდილი.

1752-გან იწყობა სომხური სახელები სომხების გავლენით. ღმერთმა შეიწყალოს ქრისტესას იმვილი გრიქორა, რომელმა შესწირა ერთი ფარდაგი, ხალიჩა და ბემბის საბურავი.

ღმერთმა შეიწყალოს აბინაანთ ოესაი, რომელმაც შესწირა ერთი ჯვარი.

ღმერთმა შეიწყალოს ფრუსტუნათ ბაღდასარა და მისი მეუღლე თურვანდა, რომელთაც შესწირეს ერთი შურჩალი, ხალიჩა და ვერცხლის ვაკასი (?)

ღმერთმა შეიწყალოს განგელას შვილი არუთინა, რომელმა შესწირა ერთი ქვაბი თავისი ქაფჩითა.

ღმერთმა შეიწყალოს ალოშაანთ ავთანდილას ქალი გასანა, რომელმა შესწირა ერთი ვერცხლის ქამარი, წონით არის 80 დრამი.

ღმერთმა შეიწყალოს ხუციანთ იოვანეს მეუღლე, ელენა, რომელმა შესწირა ერთი წითელი დიბის სურჩალი.

ღმერთმა შეიწყალოს კრუხი ჭამიაანთ (ისარლოვი) პეტრისა და მისი მეუღლე ჰარუნა, რომელმა შესწირა ორი წირვის პერანგი.

ღმერთმა შეიწყალოს ზოზოთ აწყურელ პატარა იოანესა, (გვარამაძე), რომელმა შესწირა ერთი ნარევის წიგნი და ორიც შანდალი.

ღმერთმა შეიწყალოს ხუციანთ სკანდარაშვილი ტერე ანტონი, რომელმა იოვანე ნათლის მცემელის საყდარს ერთი ხელი წირვის შესამოსი და ასი ყურუში თეთრი და სხვა ამისთანები მრავალი შესწირა.

„კონდაკი“ იწყება 1720 წლიდგან. წინა ფურცლები

დაკარგულია; სჩანს, რომ ეს კონდაკი 1720 წელზე ბევრად წინა უნდა შეედგინათ. რასაკვირველია, შიგ ძველი ცნობებიც იქნებოდა მოყვანილი და ეს ცნობები ჩვენს გვარის ისტორიის შესახებ ბევრს რამე ცნობებს მოგვცემდა; მაგრამ ჩვენ და საუბედუროდ, ეს წინა ფურცლები ვიღაცას უნდა ამოეხიოს. ამის მოხვევა რაიმე განძრახვით მოხდებოდა და ისიც უნდა ითქვას, რომ იგი ძველათვე უნდა იქმნეს მოხეული. მაინც ჩვენთვის ესეც კმარა, ვგონებთ, აქედანაც ცხადი იქნება მრავალთათვის, რომ ახალციხის ძველ მკვიდრნი ქართველის გვარისა არ ყოფილიყვნენ, უამისოდ მათი მოძღვარნი ამ კონდაკის მოხსენებათ ქართულად არ დასწერდნენ. XVIII საუკუნის ნახევარს ახალციხეს სომხების რიცხვი ძლიერ მცირე იყო; იგი აღსანიშნავადაც არ ღირს. საზოგადოდ უნდა ითქვას, რომ სომხები ახალციხეს არ ეტანებოდნენ; იქ იყვნენ მხოლოდ რამდენიმე კომლი ქართველ გრიგორიანებისა, რომელნიც მართლმადიდებლობიდან გრიგორიანებზედ იქნენ გადასულნი, ხოლო ძირეული სომხები კი იქ არავინ ყოფილა ძველადგანვე; იქ მხოლოდ სომეხთ კათოლიკეთ და გრიგორიანთ მღვდლები იყვნენ, რომელნიც მათი ენის და გვარის სასარგებლოთ მოქმედებდნენ ქართველთ კათოლიკებში.

ქართველ კათოლიკეთ სამღვდელო პირთათვის ახალციხე ძველადგანვე ისეთს ცენტრს შეადგენდა, როგორც ქართველთათვის ტფილისი. მესხეთსა და ჯავახეთში ახალციხე ითვლებოდა

უმთავრეს ქალაქად და ლავონაში ართვინი. ახალციხის ივანე ნათლის მცემლის ეკკლესიაში ინიშნებოდნენ ახალგაზდა მღვდლები, რომელთაც იქ სწურთვნიდნენ. გაწურთვნაში მიღებული ჰქონდათ ქართული ენა, ქადაგებასაც ქართული ენით ასწავლიდნენ. სახელმძღვანელოების ხმარება კი სომხურათ ჰქონდათ მიღებული. წინეთკი, როგორც ვიცით ქართულათაც ჰქონიათ სახელმძღვანელოების ხმარება. XVIII საუკუნის 30 წლებში ქართულის მაგიერ სომხური წიგნები მიუღიათ. XIX საუკუნის დამდეგს სახელმძღვანელოების საჭიროება პავლე შაჰყულიანს შეუგნია და ამის სხვა და სხვა საჭირო სახელ-

მძღვანელო წიგნების თარგმნაც დაუწყია. რამდენიმე უთარგმნია. თარგმანებისზოგმა ჩვენ დრომდისაც მოაღწიეს, უმეტეს ნაწილი კი დაკარგულან. საზოგადოთ შენიშნულია, რომ ახალციხეში ქართველ კათოლიკეთ შორის სამღვდელო პირთათვის სახელმძღვანელოდ თუმც სომხური ენა ყოფილა მიღებული, მათ შორის მაინც ყოფილან ისეთი მოძღვარნიც, რომელთაც ქართულნი ენის ხელმძღვანელობაც კარგათ ჰქონიათ.

ქართული ენის საჭიროება სამღვდელოთ შორის ისე ყოფილა აღორძინებული და საჭიროთ მიჩნეული, რომ ქართულ ენას სწავლობდნენ თვით ნამდვილ სომხის გვარის კათოლიკეთ

მღვდელნიც, რასაკვირველია უმეტეს თავიანთ მიზნის მისაღწევათ. ახალციხეში არ ყოფილა დღე, კვირა, თვე და წელიწადი, რომ თითო ეკკლესიაში რამდენ რამდენიმე მღვდელი არ ყოფილიყოს. ძველად ახალციხის ეკკლესიებში სიებიც კი ყოფილა შედგენილი, სადაც ანუსხულ ყოფილან ქართველ კათოლიკეთ მოძღვარნი. დღეს ასეთი სიების აღარაფერია დამთენილი, დაკარგულან. მათში ბევრი ძველი ქართული გვარის მოძღვარნი იქმნებოდენ მოხსენებულნი, ბევრნი რომიდა მოსული პატრებიც. დღეს ჩვენ ასეთის სიებით ბევრს რამე საყურადღებო ცნობებს შევადგენდით, მოძღვართ შორის ბევრი შესანიშნავი პირის სახელი და მოქმედების ცნობები აღსდგებოდა, ბევრის მოძღვრის ქართულ ენით მოქმედებას მიეცემოდა შესაფერი გზა და კვალი, ბევრი შეიმოსებოდა ნათლის სხივით, ეს მომავლის თავობისათვისაც კარგი იქნებოდა. ეხლა აქ მოვიყვან ერთ სიას, რომელიც გამოკრებილია ახალციხის ივანე ნათლის მცემლის „კონდაკიდამ“. ამ ცნობებიდან გამოსჩნდება, თუ ძველად რა მრავლად ყოფილან ქართველ კათოლიკეთ გვარის მოძღვარნი და ან მათ რა გვარ ჰყვარებიათ ქართული ენა და ან ეს მოძღვარნი სიკვდილის შემდეგ როგორ აუნუსხავთ ივანე ნათლის მცემლის „კონდაკში“ ქართულად. აი ეს სიაც: ამათი ცნობა როგორც „კონდაკებშია“, ისევე საფლავის ქვებზედ სულ ქართულად მოიპოვებთან.

– 71 –

1764 წ. 21 აპრილს, ლაზარე (ივლიტას მიიცვ)

1764 წ. 29 აპრ. დონ სტეფანე ბავთიტელი (ივლიტა მიიცვ).

1764 წ. 23 მაისს, აწყვერელი იოანე (ივლიტას მიიცვ).

1767 წ. 20 მკათათ. დონ ანტონი.

1771 წ. ვაჰრამ სტეფანე.

1773 წ. 25 ქრისტ. იაკობი საბაშვილი ბაროხი.

1774 წ. 19 მკათათვეს. პატრი გიორგი.

1779 წ. 5 თებერვალს ტერ იოანე გარსევანაშვილი.

მოწამლული სოფ. ოქრობაგეთს, შავშეთს, სომხებისგან, მარხია მარცხენა ტაძრის შესავალში.

1779 წ. 16 მკათათვეს ჩიგიაანთ იოანე ვართაპეტი პროვიქრი (ივლიტას მიიცვ).

1783 წ. 19 მარიამთვეს არაქელი.

1786 წ. 4 თიბათვეს. გრიგოლ კრუხიჭამიანთი.

1786 წ. 21 მკათათვეს დიდი იოანე აივაზიანი.

1797 წ. 4 თებერვალს მაქანდარაანთ იოანე.

1795 წ. გომელი ტირაცუა ბატონ ჯანამ

1798 წ. 25 მარიამობისთვეს. ნარუაანთ გრიგოლ.

1800 წ. 6 იანვარს პროვიქარი ანტონ ქოჩოხათი.

1800 წ. 21 მკათათვეს მიიცვალა ჟამით პატრი ბონვემთურა.

1800 წ. 15 ენკენისთვეს მიიცვალა ჟამით. აღამალაანთ

ტერ სტეფანე.

1805 წ. 31 დეკემბერს. ისკანდერაანთ ბოლოსი.

1809 წ. 13 თიბათვეს. ხოჯივანანთ იოანე.

1810 წ. 28 მაისს. მიიცვალა მეხით ვართანანთ ხეჩატურა, სადამოს ჟამს, ლოცვა სახარებას რომ კითხულობდა, ტაძარს კაწრშუა ფანჯარიდგან დაეცა მეხი ნახევარი საათი იცოცხლა. მარხია წმ. გიორგის ტრაპეზის წინ.

1814 წ. 23 თიბათვეს მიცვალა გორელი ფრანჩისკე.

1818 წ. 6 მაისს ხუციანთ უდელი ტერ პოლოსი.

– 72 –

1819 წ. 15 დეკემბერს, ორთავათ დიდი იოსები(?)

1824 წ. 10 თებერვალს, სათლელი გაბრიელი.

1828 წ. 18 გიორგობისთვეს, სილაჯიანთ იოანე.

1828 წ. 31 გიორგობისთვეს, მეფისაანთ გრძელწვერა სტეფანე.

1829 წ. 7 ქრისტიშობისთვეს მღებრიანთ სტეფანე.

1835 წ. 14 მარიამობისთვეს პატრი ფილიპე.

1837 წ. 30 იანვარს ოცხელი იოანე (უფროსი).

1838 წ. 4 მაის ეფრემ სეთიანი.

1838 წ. 11 მაის ჟამით პატრი თომა ქაფუჩინი.

1839 წ. 17 იანვარს ნავროზაანთ სტეფანე.

1841 წ. 2 თებერვალს ანტონი ოპონაანთ ქარელა-შვილი.

1842 წ. 12 თიბათვის ალოშაანთ ტერ სტეფანე.

1854 წ. 14 იანვარს ტერ პოლოს ხარისჭირაშვილი.

1855 წ. 23 თიბათვეს დავით პავლე არქიმნდსტ შაჰყულიანი.

1858 წ. 7 მაის, გრიგოლ ვართაპეტ ზარაფიანი.

1856 წ. ხუციანთ ანტონი.

1862 წ. 22 ქრისტიშობისთვეს არზრუმელი გაბრიელი.

1864 წ. 23 მაისს, იაკობ ფეიქაროვი.

1870 წ. 22 ქრისტიშობისთვეს სარქის მხითარიაანი.

1873 წ. 2 აპრილს მეფისაანთ გრიგორი.

1873 წ. 2 მკათათვეს მურადაანთ იაკობი.

1871 მიც. მღვდელი პავლე ლაზარეშვილი, ვარგაკელი ახლო ასაფლეია.

1883 წ. 7 თებერვალს გალუსტაანთ იოსები.

1890 წ. 17 თებერვალს ხიზაბავრელი ხუციანთ იოსები.

1890 წ. 28 ენკენისთვეს ხარისჭირაშვილი აბბა, პეტრე, კონსტანტინეპოლს.

1892 წ. 22 მარ. სიმონ ასლანოვი წევრი.

1892 წ. 13 მაისს არალის პოლოს ბალახოვი.

1894 წ. 22 იანვარს არალს ელაზარაანთ პოლოსი.

– 73 –

1895 წ. 9 მარტს ვალელი გოზალაანთ სტეფანე.
1899 წ. 25 იანვარს ალოშაანთ მამა პეტროსი 27 დასაფ.
1899 წ. 8 მკათათვეს უდეს ბალახათი სიმონი.
1900 წ. 8 აპრილს იაკობ აბკაროვი ჩითიანი.
გოგელი, მღვდელი ბატონჯონა 1795 წ.
ლაზარე ივლიტე 1764 წ. 31 აპრილს.
დონ სტებანე ბავთიტელი 1764 წ. 29 აპრილს
აწყვერელი იოანე 1763 წ. 23 მაისს.

ჩიგიაანთ მღვდელი იოანე პროვიქატორი. 1779 წ. 16
მკათათვეს. უნდა შევნიშნოთ, რომ აქ ყველგან მამის მაგიერ
ტერ იხმარება. ასე ჰქონდათ ძველათ ქართველთ კათოლიკეთ
მიღებული. ეს რასაკვირველია სომეხ კათოლიკეთ გავლენისა-
გან აიხსნება. ჩვენ აქ ყველგან ტერის მაგიერ მამა ვიხმარეთ,
რადგანაც სომხურათ მამა – ტერს ნიშნავს.

ყველამ კარგად ვიცით, რომ საქართველოს ერი ოსმა-
ლეთის ხელში საკმარისად იდევენბოდა, იდევენბოდა სარწმუ-
ნოებით, ენით, მწიგნობრობით და სხ. იდევენბოდენ. არა მარ-
ტო ქართველ ქრისტიანები, არამედ თვით კათოლიკენიც. რომ
ყოველივე ეს მართალია, ამას ამტკიცებს ის გარემოებაც, რომ
ოსმალეთის საქართველოში ქართველთა დაჰკარგეს თავისი სჯუ-
ლი, მწიგნობრობა და ენა: სჯული იდევენბოდა, ძველი წიგნე-
ბი ისევ იფხრიწებოდა მტრისაგან და ქართულ ენასაც საერ-
თოდ ავიწყებდენ აქა იქ ძალით. ბევრს ალგას დაავიწყეს ქარ-
თველებს დედა ენა, ბევრს სოფელში და ხეობაში მოისპო ქარ-
თული ენა, არა მარტო ქართველ მაჰმადიანთ შორის, არა-
მედ ქართველ ქრისტიანების და კათოლიკებისაც, მაგრამ მაინც
ყოფილა ისეთ კათოლიკეთ სოფლები, სადაც ქართველ კა-
თოლიკენი ქართულის ენის ხსოვნით თვით XVIII საუკუნის
დამლევამდისინაც სჩანან. ეს ადგილებია შემდეგი:

ყიზლარს, XVIII საუკუნის დამლევამდე მოსახლებდენ
ქართველ კათოლიკენი, რომელთაც ქართული ენა კიდევ
იცოდენ.

მოზდოკს XVIII საუკ. იქ ქართველ კათოლიკენი მრავ-

– 74 –

ლად იყვნენ და ქართული ენაც კარგათ იცოდნენ.

ატოცელთა იცოდენ ქართული XVIII საუკუნის შემდეგაც.

ტატანისელთა იცოდენ ქართული და იქაური კათოლი-
კენი ქართულათ მოლაპარაკენი. 1788 წ. მოიხსენებთან.

კლდიელნი ქართული ენით მოსაუბრე კათოლიკენი მოიხ-
სენბიან XVIII საუკ.

ვარძიელნი, ასევე ყოფილან ძველად ქართულ ენაზედ
მოსაუბრენი.

აბაზთუმნელი იყვნენ მთლად ქართველ გვარის კათოლი-
კენი, ქართულად მოსაუბრენი.

ახალქალაქელი, ქართული ენის მცოდნეთ მოხსენებულია
თომა ახალქალაქელი და სხვანიც მრავალნი.

კორძელელნი ქართული ენის ცოდნით მოხსენებულ არიან

1790 წლებში.

პიკურელნი, აწყვერელნი და სხვანიც XVIII საუკ. ბოლომდე. კბიელთა სცოდნიათ XVIII საუკუნომდე. ასევე გოკიელებს, ჩხარელთ, ოცხელთ, არსნელთ, ხეველთ, არტანელთ, კოლელთ, შაშველთ, და ხერთვისელთაც. დღეს ამ სოფლებში ქართული ენა დამხოზილია. აქ საკვირველება ის არის, რომ ქართულ ენას რამდენსამე სოფლებში ქართველ მაჰმადიანებთან ერთად ქართველ კათოლიკენიც ჰკარგავენ. სჩანს, როგორც მუსულმან ქართველთ, ისე ქრისტიანებს ქართული ენის დავიწყებისათვის ერთნაირი ჭირი ჰქონიათ კარს მომდგარი. ჩვენ ასე ვფიქრობთ და ეს მართლაც ასე უნდა იყოს. ზემო ხსენებულ სოფლის მცხოვრებთ კათოლიკეთ დედა ენათ რომ ქართული ენა ყოფილა XVIII საუკუნის გასვლამდე, ეს მოხსენებულია სხვა და სხვა ძველს „კონდაკებში“ რითაც უტყუარათაც მტკიცდება.

ქართველ კათოლიკეთ სასწავლებლები 1624 წლიდან.

ქართველ კათოლიკეთ სასწავლებლების დახსნა საქართველოში ისეთ დროს შეეხება, როცა საქართველოში ქართველთ შორის კათოლიკობა აღორძინდა. საუბედუროთ ამ პირველ

– 75 –

დროის სკოლების არსებობის შესახებ დაწვრილებითი ცნობები ჩვენ ბევრი არა გვიქმს რა. მხოლოდ XVII საუკუნის დამდეგიდამ კი იწყება აქა იქ ცნობები. მაგალითებრ კარგათ სჩანს, რომ იმ დროის კათოლიკე მოძღვართ 1624 წ. თფილისში, კათოლიკების ეკკლესიის გვერდით, გაუხსნიათ საერო სასწავლებელი, სადაც კათოლიკეთ ბავშვებს გარდა სხვა სარწმუნოების ყმაწვილებსაც ასწავლიდენ. სწორედ ამ სასწავლებლის შთამომავალია დღეინდელი თფილისის ქართველთ სასწავლებელი. ასე და ამ გვარად თფილისში ქართველ კათოლიკეთ დღეინდელი სკოლის დარსება ეკუთვნის 1624 წელს.

თფილისის კათოლიკეთ სკოლა დაარსებულ იქმნა ქ. თფილისის ქართველთ კათოლიკეთ ეკკლესიის გალავანში, რასაკვიელია ქართველთ მთავრობის ნებართვით. მასწავლებელათ და მფარველათ ყოველთვის ფრანგის პატრები ითვლებოდენ. მათი დამხმარე რავინ იყო. იგინი ინახავდენ თავიანთის სრულის საფასით, ბავშვებს ასწავლიდენ ქართულ და ევროპიულს ენებსაც, ზოგიერთ ევროპიულს სამეცნიერო საგნებსაც. ამით მათ ქართველობაში დიდი ამაგი მიუძღვისთ, დიდი შრომა. მათ ბევრი რამ შემოიტანეს და განავრცეს და ყველაზედ უფრო მათგან საყურადღებოა საექიმო ხელოსნობის განვითარება. ამით იგინი იყვნენ ხელოვანნი მკურნალნი, ნამეტურ ჯარა ექიმობაში. ამიტომ მოზარდ მოწაფეს მკურნალობასაც ასწავლიდენ. მოწაფეთა გარდა არც სხვებისათვის იმურვებდენ ექიმობის სწავლობას. ესეთი მიმართვა და ექიმობის ვრცელების პატივის ცემა მათში თვით XVIII საუკუნის დამლე-

ვამდე არსებობდა. საქართველოს დედა ქალაქ თფილისში მათ ყოველთვის ჰქონდათ საექიმო სასწავლებელი და მახთან აფთი-აქი-წამალხანაც.

ამ ძველი სასწავლებლის არსებობას მრავალი ცნობები ამტკიცებენ. სასწავლებელში სწავლება ყოველთვის სწარმოებდა გარდა უქმე დღეების და ზაფხულის, ეს როგორც დღესაც არის. მოსწავლეებს ფასათ არაფერი ერთმევიდათ. ობოლ ბავშვებს და უპატრონოებს პატრები ფარველობდნენ. იგინი სზდი-

- 76 -

დენ და ჰპატრონობდნენ, ბინასაც ეკვლესიის ახლოს აძლევდნენ, იქვე ტანთ აცმევდნენ, და ზდიდენ დროის შესაფერისათ. ეკვლესიის გვერდით მათ ჰქონდათ სამადლო სახლიც, სადაც ფარველობდნენ მოხუცთ დატაკთ და უპატრონოებს. სახელმძღვანელო წიგნებათ აქ დიდხანს ხმარობდნენ რომში დაბეჭდილ ქართულ ანბანს, ქართულ იტალიურს გრამატიკას, ლექსიკონს, ლოცვის წიგნს და ზოგთაც სხვებს ხელთნაწერებს. სასწავლებელს პატრებს გარდა ქართველთ ბატონიშვილი და შეძლებულნი გვამნიც აძლევდენ დახმარებას, რადგანაც მათ იცოდნენ პატრების მნიშვნელობა და ის საქმე, რომ მათ სკოლის არსებობით და მოქმედობით დიდი სარგებლობა მოჰქონდათ ქართველთათვის. ამ სასწავლებლიდამ ბევრი მწიგნობარი პირი გამოსულა. საინტერესოა ამ სკოლის ისტორია და მასთან ერთობ ვრცელი და მდიდარი. როგორც იქმნა ავით თუ კარგათ ამ სკოლამ 1624 წლიდან 1890 წლამდე მოაღწია, მაგრამ ვაი მის მოღწევას. უკანასკნელ წლებს სკოლაში მოწაფეთა რიცხვი გამრავლდა, სწავლის საჭიროება ყველამ შეიგნო, ხოლო სკოლა კი შეუძლოთ შეთებოდა და სწავლაც ძველებურათ მიდიოდა. ეს გარემოება ძრიელ ბევრს აწუხებდა, დროც ისეთი იყო, რომ სკოლის გარემოება აღარ ითმენდა. უსათუოთ იგი შინაგან და გარეგან უნდა შეცვლილიყო. სწორეთ ამ დროს შეესწრა პატრი დიმიტრი თუმანიშვილი, რომელმაც სხვათა დახმარებით თავს იდვა სკოლის გადაკეთების და სრულიად განახლების შრომა. საქმეს მალეც შეუდგა და მოკლეს დროის განმავლობაში პატარა სამრელო სკოლის შენობის მაგიერ გააკეთა მშვენიერი შენობა. მთავრობისგან ნებართვა აიღო ორ კლასიან სასწავლებლათ გადაკეთებაზე. მასწავლებლებთაც უკეთესი პირები მოიწვია. ასე რომ დღეს სკოლის საქმე ფეხზედ დგას. იმედია მომავალში იგი უფრო წინ წავა და ამ სკოლიდამ გამოსული ძენი სხვა და სხვა სასწავლებლებშიაც განაგრძობენ სწავლას და მით შესცვლიან მათში არსებულ წესებს, რომ დღეს მთელს თფილისის სასწავლებელში ერთი კათოლიკის შვილიც არ სწავლობს, ნამეტურ

- 77 -

ალექსანდროვის ინსტეტუტში, სადაც ხუთ წელიწადში ერთხელ მაინც უნდა შედიოდეს მოწაფეთ თითო ქართველ კათოლიკეთ

მენი. აი ასეთი იყო წინანდელი მდგომარეობა სკოლისა და ასეთი გახლავსთ დღეს. სკოლის შესანახი ფული საეკლესიოს ძმობიდან იფარება. მე ვფიქრობ, რომ ბევრმა იქნება არც კი იცის, რომ ეს სკოლა ასეთი ძველი სკოლა არის და მისი მომდინარეობა 1624 წლიდან იწყება. ეს საზოგადოთ კი არა და ბევრს თვით ქართველ კათოლიკეთაც არ ეცოდინებათ. ამ სკოლას შარდენიც მოიხსენებს. მის დროს, ე. ი. 1670 წ. სკოლაში რამდენიმე მოსწავლე ყოფილა. ისიც კი უნდა ითქვას, რომ ხანდისხან სკოლა დაკეტილა კიდეც, მაგრამ დროებით. მიზეზი ქალაქხედ მუსულმანთ თავდასხმა ყოფილა, ომები და სხვა. მაგრამ ასეთი დახურვა მხოლოდ დროებითი ყოფილა. რაც უნდა უმნიშვნელო ვიქონიოთ სახეში ამ სასწავლებლის დიდი ხნის განმავლობაში არსებობის შესახებ, მას მაინც თავისებური მაღალი მნიშვნელობა არ მოაკლდება. ამ სკოლიდან ბევრს ქართველს შეუსწავლია წერა-კითხვა. ყოფილა ისეთი დღეები, რომ მთელს თფილისის ქართველებში ერთი სკოლაც არ ყოფილა, სხვა და სხვა მიზეზებისაგან მთლად მოსპობილან, ხოლო კათოლიკებს კი რამე უბედურების განვლის უმაღვე გაუხსნით და ბავშვებისათვის განურჩევლად უსწავლებიათ. ძველათ თფილისში ვაჭრებში თუ იყო გავრცელებული ქართული წერა-კითხვა, სულ ამ სკოლიდამა. ვაჭრებს გარდა სხვა წოდების შვილებიც სწავლობდენ და ნამეტურ ქართველ გლეხების. ამიტომ ამ სასწავლებლის არსებობა ჩვენ საპატიო მოსაგონრათ მიგვაჩნია.

1670 წლებში, გორს კათოლიკეთ ეკლესიის გვერდით გაიხსნა სამრევლო სკოლა, რომლის არსებობაც 1755 წლამდე გაგრძელდა, ამ წლის შემდეგ კი იგი დახურულ იქმნა, რადგანაც მათს მოძღვართ ექსორია უყვეს. შემდეგ თუმც მობრუნდნენ მოძღვარნი, მაგრამ სკოლა კი ვეღარ გახსნეს, ბავშვებს შინაურულათ ასწავლიდენ. ასევე მოხდა თფილისში. თფილისიდან პატრების განდევნის შემდეგ სკოლაც დაიხურა.

– 78 –

მაგრამ როცა პატრები მობრუნდნენ ე. ი. 1762 წ. მათ მაშინათვე გახსნეს ხსენებული სასწავლებელი. ისიც უნდა ითქვას, რომ თუმცა 1755 წ. თფილისის სასწავლებელი დაიკეტა, მაგრამ მოსიარულე მოწაფეთა რიცხვი მაინც არ მოსპობილა. ბავშვები მაინც დაიარებოდენ. მათში ვინც უფროსი იყო, ის ასრულებდა მასწავლებლობას, ეკლესიასაც ის აღებდა, რჩეული მოწაფენი გალობდენ და კპატრონობდენ ყველა საქმეს. ქუთაისის კათოლიკეთ სასწავლებლის მოწყობის, ანუ შინაურულად, ეკლესიის გვერდით გახსნა ეკუთვნის 1740 წლებს. შემდეგაც აქ ეს სასწავლებელი არ მოსპობილა, იმერთა მეფე და ბატონიშვილებიც საკმარის დახმარებას უჩენდნენ. ერთხელ მოხდა, რომ სოლომონ დიდმა იმერთ კათალიკოზის მეოხებით სდევნა, თორემ სხვა დროს მაგალითიც არ ყოფილა. როგორც თფილისში მეფე ერეკლე ჰფარველობდა პატრებს და ფრანგებს, ისევე სოლომონ დიდი ქუთაისის და სხვა

კუთხის ქართველ კათოლიკებს ანიჭებდა პატივს. მან ზოგიერთი პირნი კათოლიკეთა გააზნაურა კიდევაც, ორს ოჯახს თავადიშვილობაც მიანიჭა და სამცხელ აზნაურ ხურსიძეებს, ისარლოვეებს, აზნაურიშვილობაც აღუდგინა. ასე რომ იმერეთში კათოლიკენი ყოველთვის სამეფოს მფარველობის ქვეშ იყვნენ. ამათ სასწავლებელსაც რაკი მეფე პატივს ანიჭებდა, ამიტომ სხვანიც მეფის მაგალითს ჰბამავდნენ. 1810 წ. რომ რუსეთმა იმერეთი დაიჭირა, მაშინ მათ იქ კათოლიკეთ ეკკლესიის გვერდით სამრევლო სასწავლებელიც დახვდათ. 1820 წლებს ეს სასწავლებელი მოისპო. მის შემდეგ ეს სკოლა კვალად აღორძინდა შემწირელობით და დღეინდელი საეკკლესიო სკოლა 1850 წ. იქმნა განახლებული, ხოლო ქუთაისის კათოლიკეთ სკოლის დაარსების პირველ დროთ კი 1735 წ. უნდა მივიღოთ.

ახალციხის კათოლიკეთათვის წიგნის საკითხი, სასწავლებლის დაარსება ძველადგანვე იწყება, თითქმის იმ დროიდან, როცა იქ კათოლიკობა აღორძინდა. ხოლო სკოლის არსებობის ცნობები XVII საუკუნის ნახევრიდან სჩანს. ეს სამ-

– 79 –

რევლო საეკკლესიო სასწავლებელი XVIII საუკუნეში გაფართოვდა. ხსენებულისავე საუკუნის დამლევეს პავლე შაჰყულიანის მეთაურობით ევროპიულათ გადაკეთდა. მისი არსებობა გაუმჯობესდა. პატარა ბავშვების გარდა იქ სამღვდელო პირთაც ამზადებდნენ. ახალციხის ძველს სასწავლებელს მდიდარი ისტორია აქვს, თფილისის სკოლაზედ გაცილებით წინასული, ხოლო ამ მდიდარი ისტორიის ცნობები ჩვენ არ გვაქვს, ხოლო ის კი უნდა ითქვას, რომ ვინც კი ძველადგანვე სამცხე-საათაბაგოში ქართველთ გვარის კათოლიკეთ შორის ქართველ მოძღვარნი გამოსულან, ყველა ესენი ამ სკოლიდან ყოფილან, პირველათ აქ უსწავლიათ და მერე აქედამ სხვაგან წასულან. აქ ყოფილთ პირებს შესახებ ჩვენ დაწვრილებით ვერ ვისაუბრებთ, ეს ერთობ შორს წავა, ზოგიერთ პირთა ბიოგრაფიებიც გაუწყებთ ამას, რადგანაც თავთავის ალაგას მოხსენებულია ისიც, თუ სად ვინ სწავლობდა. ვინც კი ჩვენ აგვიწერია, იქ მოგვიხსენებია აღნიშნულ პირის პირველ დაწყებითი სწავლა და სასწავლებელიც. იქ თქვენ ნახავთ, რომ ახალციხეს ასეთ საქმეთა ასპარეზზედ ქართველთა წინაშე პირველი ადგილი უნდა დაეთმოს. თფილისის სკოლიდან გასულთ და რომში მოსწავლეთ რამდენსამე პირთ ვხედავთ, ასე 4-5, გორიდან მხოლოდ ერთს, პატრს დავითა ტულუკაშვილს და ახალციხიდან კი ყოველთვის რამდენიმე პირს, მასთან ისეთებსაც, რომელთაც ჩვენი მწერლობის და საზოგადო საქმეთა ასპარეზზედ ბრწყინვალე პირებთაც აღმოსჩნდნენ. კმარა თუნდა დავასახელოთ ის გარემოება, რომ ამ სასწავლებლიდან არის პ. შაჰყულიანი, პ. ხარისჭირაშვილი, ივანე გვარამაძე, ანტონ ხუციშვილი, გრიგოლ მამულაშვილი, და მრავალიც სხვანი მოქართულე მოძღვარნი და სა-

ქართველოსთვის დიდათ გულშემატკივარნი.

დღეს კი ასეთ პირთა პირველ აღმზრდელ სკოლის საქმე სამწუხარო მდგომარეობაშია მოთავსებული და სკოლა თითქმის გაუქმებულია შეუძლებლობის გამო. ჩვენ კანონიერს მოვალეობათ მიგვაჩნია, რომ ასეთ სასწავლებელს ყურადღება

– 80 –

მიექცეს და შეძლების და გვარად დახმარება აღმოუჩინოს, რათა ძველის დროიდგან დაარსებული შთენი არ მოისპოს საყოველთაოვოდ და მისი ძველი ღირსებისა და ამაგის ცნობაც არ გაუქმდეს. ამ საქმისთვის დიდათ იღწვის პატივცემული მოძღვარი ივანე გვარამაძე და ვნახოთ, იქნება ბედმა გაუღიმოს და ეს მიმტკნარებული ძველი სასწავლებელი ისევ ფეხზედ დადგეს. ასეთია დღეს ახალციხის ძველი ბრწყინვალე სკოლის შთამომავლის მდგომარეობა. XIX საუკუნეში, პ. შაჰყულიანს სურდა, რომ ეს ძველი სამრევლო სკოლა სასულიერო სემინარიად გადაკეთებულიყო. ამისთვის მთავრობასაც სთხოვდა, მაგრამ სხვადასხვა მტრების მეოხებით საქმე ვერ მოხერხდა. ძველი სკოლა ისევ ისე დაშთა. ხოლო 1820 წლებიდან კი სკოლის სწავლის საქმე ისე მოაწყო პ. შაჰყულიანმა, რომ იქ სწავლობდენ და ემზადებოდენ თვით სოფლის მღვდელნიც, რომელთაც აქ სწავლის მიღების შემდეგ პირდაპირ მღვდლათ აკურთხებდენ. მარტოდ ამ სკოლაში ყოფილთ მოწაფეთ, წასწავლთ და მერე მღვდლათ კურთხეულთ რიცხვი დღესაც არს ჯავახეთში აქა იქ სოფლებში. მე თვით ვიცნობ ისეთ მოძღვართა, რომელთაც ხსენებული სკოლის კარის გარდა სხვა არ უნახავთ-რა. ყველა ამ მოძღვართ საეკლესიო სახელმძღვანელო წიგნებს სომხურს ენაზედ ასწავლიდნენ. ხოლო ქადაგებისა და ბევრს სხვა რამ სასწავლო წიგნების კითხვაში ქართულად, ქართულს კანონიერს წერაკითხვას და სჯას კანონიერად ასწავლიდენ. ამას ცხადათ ამტკიცებს ზოგიერთი აქ ნასწავლ მღვდელთაგან ნაწერი ქართული წიგნებიც. დღეს სკოლას რამდენიმე მოწაფე ჰყავს, უბრალო სამრევლო სკოლათ არის გადაქცეული და ერთი მასწავლებელი ჰყავსთ. ძველათ კი აქ ყოველთვის მღვდლები და პატრები ასწავლიდნენ და ყოველს დროს რამდენიმე მასწავლებელი იყო.

– 81 –

თბილისის ქართველ კათოლიკენი XVIII საუკ. ბოლოს და XIX საუკუნ.

ქართველ კათოლიკეთ რიცხვი თფილისში XVIII საუკუნეში არ იყო მცირე. ქართველ კათოლიკეთა რიცხვში იყვნენ ქართველი გლეხ-კაცნი, ყმანი თფილისის კათოლიკის ეკლესიისა და თავისუფალნი, რომელნიც თფილისში თავს ირჩენდნენ ხვნა თესვით, ღვინის მოსავლით, სხვადასხვა სა-

ხელოსნოს მუშაობით, მუშაკობით და სხვანი. თფილისის კათოლიკეთ გლეხნი ყოველთვის მალა იდგენენ სხვა სარწმუნოების გლეხებზედ. ცოდნა და გამოცდილებაჲც მეტი ჰქონდათ, ცხოვრებითაც სჯობდენ. კათოლიკეთ გლეხებში მოსპობილი იყო ჩხუბი, გმობა და ერთმანერთის მტრობა ისე, როგორც ეს სხვა გლეხებმა იცოდნენ. კათოლიკეთ გლეხნი სამაგალითონი იყვნენ და ყველასაგან მისაბამნი.

თფილისის მოქალაქეთა რიცხვშიაც ქართველ კათოლიკებს საპატიო ადგილი ეკავათ, იგინი როგორც მოქალაქენი დაწინაურებული იყვნენ სხვა მოქალაქებზედ მრავალნაირად. როგორც გლეხნი, ისევე მოქალაქენიც ექვემდებარებოდენ თფილისის კათოლიკეთ ეკკლესიას. მოქალაქენი ყოველთვის ერთგულნი იყვნენ პაპისა და რომისა. იგინი ხშირად რომშიაც მოგზაურობდენ, პაპისაგან ლოცვა-კურთხევას იღებდნენ და მერე იქიდან ნავაჭრნი საქართველოში ბრუნდებოდნენ. თფილისის და გორის ქართველ კათოლიკეთა საქართველოდამ ევროპაში საქონლის გატანა და ვაჭრობა ერთობ ადრიდგან დაიწყეს. როგორც გვითქვემს, ასეთ სანაქებო საქმეში დიდს ხელმძღვანელობას უჩენდნენ ლათინის პატრები. როგორც თფილისის კათოლიკეთ გლეხნი, ისევე მოქალაქენიც სხვათა მოქალაქებზედ ერთობ მალა იდგენენ. შედარება რომ ყოფილიყო, მაშინ კათოლიკებს ცხადათ შენიშნავდით წარმატებას. უნდა აღინიშნოს, რომ თფილისში ძველად კათოლიკეთ ვაჭართაგან ბევრი რამ ძვირფასი საქმეები გაკეთებულა და თან საქებიც. ამიტომ ამ მოქალაქებს საკმარისს პატივს სცემდნენ თვით მეფენი და მათი ძენი, ნათესავები და სხვა-

– 82 –

ნიც. რიცხვი მოქალაქეთა არა მცირე იყო. მათში იყვნენ მრავალნი ისეთის გვარისანი, რომელთა შთამომავალთა ძენი დღეს აღარ სცხოვრებენ. მაგალითებრ ძველად კათოლიკენი იყვნენ ყალამქრიშვილი, ფინთუაშვილი, გულგულაშვილი, აბესალამისშვილი, ყუზანაშვილი და ბევრიც სხვანი მრავალნი ენით მოუთვლელნი. დღეს ძველ მოქალაქეთაგან მხოლოდ მელიქიშვილების ძენი არიან დაშთენილი. ამ ქართველ კათოლიკეთ მოქალაქეთაგანია ოდესის უნივერსიტეტის პროფესორი მელიქიშვილი, უმიაკაშვილი, თამაზაშვილი, კობიაშვილი და სხ. იკითხავთ, თუ ყველა ესენი რა იქმნენ. უნდა მოგახსენოთ, რომ ზოგი გვარის წევრნი მოისპენ. მიზეზი მოსპობის ოჯახის წევრთა სიმცირე უნდა ჩაითვალოს, მეორეს მხრით უცხო სახელმწიფოებში მოქალაქეთა მგზავრობა. ხშირად იგინი აღარც კი ბრუნდებოდნენ, რადგანაც აქ მათ სხვა სარწმუნოების მექონ ერთაგან დევნა ელოდათ. მიტომ თავს აფარებდნენ უცხო სახელმწიფოთა ქალაქებში, სადაც გადაგვარდებოდენ კიდევაც.

თავადაზნაურთა რიცხვიც არ იყო თფილისში მცირე. მაგალითებრ XVIII საუკუნის დამლევს ქართველ კათოლიკე აზნაურისშვილობით არიან ცნობილნი შემდეგნი გვარნი:

ხურსიძენი (ისარლოვები) ვითარცა სამცხის ძველი აზნაურის შთამომავალნი, ნებიერიძენი. დღეს ამათი შთამომალნი თფილისში კი აღარ სცხოვრობენ და სამცხეს კი არიან. ყარა-შვილები, მეფის ექიმბაშნი და დოსტაქრები, თავიანთ დროის კვალად მრავალნი და მეფეთგან პატივცემულნი. უკანასკნელ ექიმბაშათ ირიცხებოდენ ექიმი ანტონა, თათულა, იოსების და სხვანიც მათის გვარის წევრნი, ხოლო უაღრესის დროის გვამნი და მიტომ დროთა უბედურებისა გამო ისტორიაში არ ჩენილნი, მივიწყებულნი. შთამომავალნი ამ ძველი ქართველ კათოლიკეთ აზნაურთა გვარების დღესაც არიან. ჩივიანები იყვნენ მრავლად, დღესაც არიან მცირედ, იყვნენ დავითაშვილენი, დღეს აღარ არის ამ გვარის წევრნი. იყვნენ კიდევ ბეზირგნისშვილი, ნაზარბეგისშვილი, დანიბეგისშვილი, შე-

– 83 –

რიმანისშვილი, დღეს შერიმანოვი, ყაითმაზისშვილი, დღეს ყაითმაზოვი, ბასტამისშვილი, დღეს ბასტამოვი, და მრავალიც სხვანი. ამ გვარებში ბევრი აღარ მოიპოვებიათ კათოლიკის სარწმუნოს წევრნი, მოისპენ. ყველა აქ მოხსენებულნი გვარის წევრნი ძველად აზნაურებათაც იყვნენ წოდებულნი. დანიბეგისშვილის ოჯახის წევრთაგანია რაფიელ დანიბეგოვი, რომელიც მეფე ერეკლის ბრძანებით ინგლისის ინდოეთის ქალაქ მადრასეში იქმნა გაგზავნილი შესახებ საქართველოს ინგლისის მთავრობასთან მოსალაპარაკებლად. დღეს აღარც ეს გვარია დაშთენილი და რამდენი კიდევ სხვა ამისთანანი.

თავადისშვილებთაგანი იყვნენ ორბელიანები, საბა ორბელიანის ძმა ვახტანგი, ივანე, ბიძაშვილები და მრავალიც სხვანი, მიტომაც XVIII საუკ. პაპთან სწერს ერთი ორბელიანი და აღიარებს, რომ კათოლიკობას და პაპის პატივისმცემლად „მთელი ჩვენი გვარი“ არისო *).

ორბელიანთ გარდა იყვნენ ერისთვისშვილები, თუმანის-შვილები, ვგონებთ სოფელ ხელთუბნელები უნდა ყოფილიყვნენ, შეიძლება თფილისელებიც იყვნენ. გარდა ამათის თითქმის ფორმალურად აღიარებდენ კათოლიკობას ციცისშვილების გვარის წევრნი, ბარათაშვილების და კახელთაგანაც რამდენიმე გვარი. ესენი ხშირად დაიარებოდნენ თფილისის კათოლიკეთ ეკლესიაში და დიდის სიამოვნებით ისმენდნენ ლათინურს და ქართულს წირვას და პატრების მჭევრმეტყველებით სახსე ქადაგებას.

ჩვენგან უფრო უკეთესი იქნება, რომ აქ მოვიყვანოთ წცნობები იმ ძველის კათოლიკეთ გვარების, რომელნიც XVIII საუკუნის დამლევამდე სცხოვრებდენ.

ანდრონიკაშვილები, თავადისშვილის გვარის წარმომადგენნი. ამათი ძველები სპარსეთში დაკავშირებიათ კათოლიკობას. ანდრონიკაშვილების შთამომავალნი უნდა იყვნენ დღეინდელი კათოლიკ ანდრონიკაშვილები, ხოლო ამათ თავა-

*) Propaganda Eide პაპის არქივის ცნობა.

დისშვილობა დაკარგული აქვს და არ უწყით რათა? თუმცა ექვი არავის შეუძლიან იქონიოს ამაზედ. რაც შეეხება რუსეთის მთავრობისათვისაც ეს ექვ მიუკარებელი უნდა იქმნეს და მე დარწმუნებული ვარ, რომ თვით ანდრონიკაშვილების ოჯახშიაც იქმნება დაცული ბევრი რამ საინტერესო სიგელ გუჯრები, ქართველთა მეფეთაგან ბოძებული, რომელნიც ამას ცხადათ დაამტკიცებენ. დაბეჯითებით ვიტყვით, რომ ანდრონიკაშვილების წევრნი თუ არ თავიანთ დროის კვალად წარჩინებულ და დაწინარებულ ოჯახის შვილები, უამისოდ ისინი საქართველოს რუსეთთან დაკავშირების შემდეგ იმ სახელოვნებით და შემღებით არ აღმოსჩნდებოდენ, როგორათაც ქართველ კათოლიკე ანდრონიკაშვილები აღმოჩნდნენ. დღეს ამ გვარის მნიშვნელობა ჩვენში იმ პატივისცემით და ღირსებით არის გარემოცული, როგორც ერთი და ორის ქართველ კათოლიკეთ უპირველეს ოჯახის შვილებისა.

ეს გვარი მეტად ძველისძველია, ამ გვარის ისტორიას ბიზანტიის მწერლებიც აღგვიწერენ. სხვათა შორის ამ გვარს მოიხსენებს X საუკუნის ბიზანტიის მწერალი ალექსანდრე პორფიროგენტიც.

უძველესი გვარია და უძველეს დროსვე აღორძინებული საქართველოში, მხოლოდ ისიც უნდა ითქვას, რომ იმ თავიდანვე ამ გვარის წევრებათ სულ წარჩინებული პირები სჩანან. მდაბიოთაგანი, ანუ შეუძლონი და გლეხნი ამ გვარის წევრნი ჩვენ საქართველოში ძველადგანვე დღემდე არ გვინახავს და ეს არის უფრო რომ გვაფიქრებინებს ქართველ კათოლიკე ანდრონიკაშვილების გვარის ისტორიას და კავშირს ქართველ თავადისშვილს ანდრონიკაშვილებთან. არავინ იფიქროს, რომ ჩვენ რამე წოდებრივი ოცნებების პატივისმცემელი ვიყოთ და ან მას რამე განსაკუთრებით მნიშვნელობას ვაძლევდეთ, არა, რა დროს ამის ხანა არის, აქ ჩვენ მარტო გარემოება გვალაპარაკებს. გარდა ამის მთელს საქართველოში ცნობილია საერთოდ ხალხში, რომ ქართველ კათოლიკე ანდრონიკაშვილები თავადები არიანო. ხომ მოგეხსენებათ,

რაც კი ერთხელ რამე დაინერგება ხალხში, ის სამერმისოდ მათ ცხოვლათ დააჩნდებათ გონებაზედ. ასევე ემჩნეოდათ ხალხს ამ გვარის ცნობები და მიტომაც აღიარებდნენ ამათ თავადობას, თორემ უამისოდ იგინი რამე მოგონების საჭიროებას სულ არ ინდომებდნენ და ეს მათთვის არც საჭირო იყო.

ყარაშვილები (ყარაევი) ოსეთიდან გადმოსულნი საქართველოს სამეფოს წინაშე, სახელგანთქმულნი და შემდეგ დროს კათოლიკობასთან დაკავშირებული. ყარაევიები, კარაევიები და ყარაშვილები დღეს ოსეთშიაც არიან მრავლად.

სადაც ქართველ კათოლიკეთ ერთი და ორი წარჩინებული გვარი მოიხსენება, იქვე უნდა აღინიშნონ ყარაშვილებიც, ანუ დღეს ყარაევებათ წოდებულნი. ყარაევები ძველადგანვე გაითქმნენ მკურნალობის მხრით საქართველოს მეფეების წინაშე და ამიტომ დაჯილდოვებულნიც აზნაურისშვილობით. ამ გვარის წევრთ საექიმოს მხრით საკმარისი ამაგი მიუძღვით თვის თანამედროვე ქართველთ წინაშე. იგინი იქებოდნენ მრავალთაგან, მეფიდგან დაწყობილი თითქმის ყველასაგან, რადგანაც ერში, სადაც კი ღატაკს ავადმყოფს ნახავდენ, ყველა მათ უფასოდ მკურნალობდნენ. გარდა ამის თუ ავადმყოფს სახსარი არ ჰქონდა, ამითიც ეხმარებოდნენ და ვიდრე ავადმყოფი ფეხზედ არ დადგებოდა, მანამდის იგინი მას თავს არ დაანებებდნენ. ესეთი საქციელი ყარაშვილებისა ყველამ იცოდა, დიდმა და პატარამ. მათი სახლის კარი ყოველთვის ღია იყო. როცა კი მივიდოდა ვინმე, ყოველთვის, ღამე, შუალამისას და გათენებისას, იგინი დაუზარებლივ მიდიოდნენ ავადმყოფებთან. თავიანთ საკუთარს სახლშიაც ინახავდნენ ისეთ ავადმყოფებს, რომელთაც რჩენის და წამლობის შეძლება არ ჰქონდათ.

ასე და ამისთანა საქმეებით ყარაშვილები საკმარისს სამსახურს უწევდენ ქართველთ, ნამეტურ თფილისის შეუძლო ერს. ყარაშვილებში ყოველთვის ყოფილან რამდენიმე ექიმნი და დოსტაქრები. ხან მთელის გვარის წევრნი მარტოდ ამ

– 86 –

შრომას და საერო სამსახურს მისდევდნენ. საუბედუროდ ჩვენს ისტორიაში კა მხოლოდ სამი ექიმ ყარაშვილების სახელება მოხსენებული, ისინიც რომელნიც მეფე ერეკლეს და გიორგის ემსახურებოდნენ, მოიხსენებიან ვითაარცა მეფის ექიმნი. მოკლედ უნდა მოგახსენოთ, რომ XVIII საუკუნეში ამ გვარის წევრთ თფილისში საკმარისი მნიშვნელობა და გავლენა ჰქონდათ. მათგანო ჩვენ ვიცნობთ: ანტონ ექიმს, თათულას და იოსებს. მამაკაცებს გარდა ამათ გვარში დედაკაცებიც მისდევდნენ ექიმობა-ბებიობას. ასეთის თანამდებობის გამო ყარაშვილებს როგორც თავადაზნაურობაში ეჭირათ პირველი ადგილი, ისევე მოქალაქეებში. ასე, რომ თფილისში ამათი ოჯახი გამოჩენილ გავლენიან ოჯახათ ითვლებოდა და წევრნი ამ ოჯახისა იყვნენ დიდათ საყვარელი მეფე ერეკლესი. აღსანიშნავია ის გარემოებაც, რომ მეფის საბჭოში, ანუ სამეფო რამე საქმის განხილვაში ესენიც იღებდენ მონაწილეობას და ხშირად განაბჭობდნენ რამე კითხვებს. ხშირათ ამათ თვით სამეფოს საყურადღებო საქმეების გარჩევაშიაც მიუღიათ მონაწილეობა. იგინი შენიშნულნი იქმნენ მეფეთა და დიდებულთაგან, როგორც ჭკვიანი აზნაურისშვილები და საქართველოს სამეფოს საქმეების დიდათ გულშემატკივარნი. ყარაშვილები საქართველოს სამეფოს და მის წარმომადგენთ პატივისცემა იქამდე განცხოველებული ჰქონდათ, რომ საქართველოს რუსეთთან დაკავშირების შემდეგაც კი ქებით მოიგო-

ნებდინენ იმ გარემოებას, რომ იგინი მეფე ერეკლეს ექიმებათ ახლდნენ. მაგალითებრ სოლოლაკის კათოლიკეთ სასაფლაო-ვოზედ ექიმის იოსებ ყარაევის მეუღლის საფლავის ქვას შემდეგი წარწერა აქვს:

„მეფის ერეკლეს აქიმბაშის ყარაევის მეუღლე ელისაბედი. გარდაიცვალა ამიერ სოფლიდგან. გთხოვთ ვინც წაიკითხოთ, შენდობა მიბძანოთ. წელს 1832-სა" და მრავალიც სხვა ამ გვარნი, რომელნიც ცხადათ მოწმობენ ყარაშვილების საკმარის შემძლებლობას. აღსანიშნავია ის ცნობებიც, რომ ყარაშვილები დახელოვნებული ქართული მწიგნობრებიც ყოფილან, კარგნი

– 87 –

მწერალნი, სიტყვა პასუხის მიმგებნი და თავიანთ დროის კვალად ქართული ენის ზედ მიწევნით კარგად მცოდნენი. ქალაქის მართვის საქმეებშიაც დახელოვნებულნი ყოფილან და ხშირად ქალაქის საქმეებიც უმართავთ უნაკლულოდ.

ზუბალაშვილები, ირიცხებოდენ XVIII საუკუნის თფილისის და გორის წარჩინებულ ქართველ კათოლიკეთ ოჯახებათ. ამათზედ იხილეთ მათი გვარის ისტორია.

ხურსიძეები (ისარლოვი) წარჩინებული ძველი აზნაურის გვარი სამცხე საათაბაგოსი, მოხსენებულ არიან X საუკუნის წიგნებში. XVIII საუკუნის დამლევამდე ამათ დიდს პატივს აპყრობდენ თფილისში, ვითაარცა ქართველთ წარჩინებულს უძველეს გვარის ოჯახს. მეფე ერეკლეს დროს თფილისში სცხოვრებდა ლუკა ერეკლეს ძე ისარლოვი, რომელმაც მეფე ერეკლეს თფილისის კათოლიკეთ სასაფლაოდ აწინდელი სოლოლაკის სასაფლაოს ადგილი გამოსთხოვა და მეფე ერეკლემაც სიამოვნებით დაუთმო. უკეთესად მიგვაჩნია ახლა აქ მოვიყვანოთ თვით თფილისის ძველ ქართველ კათოლიკეთ ზოგიერთა გვარები. ამ გვარებიდამ მკითხველი კარგად მიხედება, რომ ყველა ესენი ქართველ გვარის წევრნი უნდა იყვნენ, ქართული ოჯახის შვილები. აქ ამიტომ ვლაპარაკობთ ასე, რადგანაც მრავლათ იციან ახირება, რომ ქართველ გვარის კათოლიკენი სულ არ არსებობენო. აი ესეც ცხადი დასამტკიცებელი საბუთი, რომ ქართველ კათოლიკენი თფილისში ძველადგანვე ყოფილან. ვინც ამას არ დასჯერდება, მაშინ იმან აგვიხსნას ვითარება ამ ქართულის გვარების ისტორიის შესახებ და ისიც, თუ ასეთს გვარებს სომხები რათ დაირქმევდენ. ეს რომ ენდომნათ და დაერქმიათ, მაშინ თავიანთ გვარებს რაღას უზამდნენ ან რათა და რისთვის და რა მიზეზით უნდა მომხდარიყოს ეს მათში. ამიტომ მოგვყავს ეს გვარები უფრო აქ ასე აღსავსებით.

ფითუაშვილები, ამ ფითუაშვილების შთამომავალნი არიან დღევანდელი ფითუაშვილები, რომელთა გვარის ისტორია ჩვენ კარგათ ვიცით. დღევანდელი მდიდარი ფითუაშვილები

– 88 –

ამათ შთამომავალნი არიან, ხოლო ზოგი კათოლიკ ფითუა-შვილები XVIII საუკუნის ნახევარს ძალით თუ შესყიდვით იქმნენ გრიგორიანებთან დაკავშირებულნი. (ნაზირის იოსების-შვილი - ზურაბი).

ყაფლანის შვილები, თავადისა, ცნობილნი გვამნი თფილისში დღეს ამათ შთამომავალნი აღარავინ არის, კათოლიკეთ ყაფლანისშვილები ძველადვე მოისპენ.

ბარათაშვილები, დღეს აღარავინ არის.

ჩოლაყაშვილი იოანე რამდენიმე კომლი, დღეს მათი შთამომავალნი აღარავინ არის.

ორბელიანები, მდივნის იოანეს შვილები, დღეს აღარავინ არის დაშთენილი.

ბეგთაბეგისშვილი, დღეს აღარავინ არის ამ გვარის წევრთაგანი კათოლიკის სარწმუნოებისა, გასომხდნენ.

იყვნენ კიდევ აზნაურისშვილები:

მელიქიშვილები, ნებიერიძე, ბეზირგანისშვილები, ბაქრაძე, მხეიძე, შავერდაშვილი, შარვაშიძე, თუმანიშვილები. თუმანიშვილები აზნაურებიც ყოფილან და თავადისშვილებიც. დანიბაგასშვილი, - აზნაურად ცნობილი. ყარაევების ძლიერ მრავალნი. ზოგის ჩვენ არც გვარი ვიცით და არც სახელები, მათ ცნობამ ჩვენ დრომდე ვერ მოაღწიეს, უკეთესად მიგვაჩნია ახლა აქ თფილისის მცხოვრებთ ქართველ კათოლიკეთ გვარებიც მოვიყვანოთ.

ღარიბაშვილი (დღეს ღარიბოვი), ყამაზიშვილი (ყამაზოვი), შადინაშვილები - მრავალნი, ჩუთმირზაშვილები, ცოცხალაანი, ჭიანურაშვილები, ხოჯა-სიმონაშვილები, ჯანუაშვილი, ოქონანთშვილი, კაკულაშვილი, ჯანელაშვილი მრავალი. მირაქაშვილი, ხანუმაშვილი, იერიანი, ურიხანასშვილი, ვართანაშვილი, შუაშვილები, ტერუაშვილები, ამათი მონათესავე მართლმადიდებელ ქართველ აზნაურისშვილები დღესაც სცხოვრობენ, სომხიაშვილი, იეზოვი, მღებრიშვილი, ოცხელი, გიფენოვი, ამათ მეგვარე მართლმადიდებელი ქართველი გლეხნი დღესაც სცხოვრებენ პატარძეულს. ბერიკაშვილი,

- 89 -

ამათ მეგვარე იმერეთშიაც სცხოვრებენ. ქართველ მართლმადიდებელ გლეხნი. ყარაზანაშვილები, ამათ მეგვარე ქართველ მართლმადიდებელნი მრავლად სცხოვრებენ თფილისში. ბაბულაშვილი, შიშმანაშვილი, დონიასშვილი, კიშურაშვილი, მადათოვი, მამუკაშვილი, საიფოვი, სიმონიშვილი, მართლმადიდებელნიც არიან დღემდე დაშთენილნი. ყაიბეგოვი, საფარაშვილი, თავქალაშვილი, იამერანისშვილი, დავიდოვი, კირაკოზოვი, ბეჟანისშვილი, საინოვი, ბოსთანაშვილი, კწუაშვილები (მრავალნი), თამამშაანი (როსტომა), თუთულაშვილები, იავრინასშვილები, კოსტანაშვილი, კუკუჯანაშვილი, დოინანანი, ასბარაშვილი, გრიგოლისშვილი, ჩითახაშვილი, ალავერდაშვილი, ამირაანი, ამუსაშვილები, (პაპუნბეგი) პაპალაშვილი, ბოსტანჩიანი, ბიცუაანი, მურცკოსიანი, (?) ქა-

რუმიშვილი (ქარუმი), თუმანიშვილი, დზანდარაშვილი, ამათ მონათესავე მართლმადიდებელნი ქართველნი სოფ. დილომს სცხოვრებენ. ნარიმანაანი, ქოქოვი, ჯიმშერისშვილი, გურგენისშვილი, ჯანყულოვი, ჯანაშია, ჩარახჩიანი, (მექალამნე) შაკრაბიძე ქუჩუკაშვილი, ყაზმინაანი, ძამიაანი, ყარამდივინის-შვილი, ნანეტალაშვილი, წონიაშვილი, ორთაჭალელი ბენიამინე ყალუჭაანი, ბადინაანი, შანდანურაანი, სათუმაშვილი, ფაჩიაშვილი, პავლიევი, ქვაბიაშვილი, ქარჩიევი, დაჩინაშვილი, მომზიაანი, ტერშმნოვი, ტერ-სააკოვი, კობახიძე, საპონჯანაშვილი, ალხაზოვი, (მოზდოკელი) ბაინდურასშვილი, ჯიმშეროვი, ნალბანდოვი, ყაიბეგაშვილი, იზმიროვი, ყაუხბისშვილი, არაქელაშვილი, არუთინასშვილი, გიორგისშვილი, აკოფასშვილი, ვარლამასშვილი, ლაზარესშვილი, მესამთლეს-შვილი, ფილიპესშვილი, ნონაშვილი, პეჩოაშვილი, შაიშმელაშვილი, ონანაშვილი, პეტრიაშვილი, კობალაძე, თოროზაშვილი, თომასშვილი, თორმანასშვილი, უზბაშისშვილი, უზბაშოვი, შერგილაშვილი, ანტონოვი, მიზანდარი, ზაქარია-შვილი, მაისურაძე, გორელისშვილი, საფაროვი, ჯანყულოვი, მამალაშვილი, ზარაფოვი, (დიდი გვარი) ხანუმაშვილი, ონანოვი, ჭარიევი, ამირალაშვილი, ვართანოვი, კანდელაკი, მი-

- 90 -

დიდაშვილი, ოქრომჭედლისშვილი, ჯერუნაანი, ხანპატოვი, შუაშვილი, ფიბუაშვილი, მადათოვი, ალიბეგისშვილი, (დღეს ალიბეგოვი) გოგიასშვილი, მიტუაანი, გალუსტაშვილი, მდივინისშვილი, გულამყარისშვილი, კობიაშვილი, გულელმოსესაშვილი, დალაქბესუაშვილი, თავლიდარაშვილი, კუნთიაშვილი, გულაშვილი, აღმურაშვილი, ყასპიშვილი, არუთინასშვილი, პოდოსოვი, ქურჭიშვილი, პავლეშვილი, დარჩიაშვილი, გვარაუდინასშვილი, თერძისშვილი, ყაზახა-შვილი, ყამაზაანი, შარუაშვილი, ჩითახოვი, ჩუჩარმაზისშვილი, ჭაუკელი, პეტრუსასშვილი, ხოჯა სიმონანთ სიმონა-შვილი, ბაღდასარაშვილი, ტულუკაშვილი, ფონდუაშვილი, (ფონდოევი) ოჰანეზასშვილი, იოსებისშვილი, კაკოლაშვილი, მარჯანაშვილი, დოღრელაშვილი, და მრავალიც სხვანი ამგვარნი.

ვგონებთ აქედამ მკითხველი კარგად მიხვდება, რომ ბევრი რამ გვარის სახე და მოხსენება ნათლად მოწმობს, რომ იგი ქართველი კაცის გვარი უნდა იყოს და მას არას დროს არავინ არ დაირქმევდა უცხო ტომისა. ზოგს გვარებს კი სომხური სახელწოდებაც აქვს, მაგრამ ეს მხოლოდ ცარიელი ჩონჩხია, იგი სომეხთ კათოლიკეთ მღვდელთა გავლენით დარქმევიათ ქართველს კათოლიკებს. როგორც გნებავდეთ თქვენ ისე მიიღეთ, ჩვენ კი ეს გვარები გამოვკრიბეთ ძველის „კონდაკის“ და სხვადასხვა ბარათებიდამ. ამათ გარდა ჩვენ იმ კათოლიკეთ კი არ ვახსენებთ, რომელნიც ნამდვილ სომხის ჩამომავლობას ეკუთვნიან და იგინი XIX საუკუნის პირველს რიცხვებიდგან თფილისში გადმოსახლდნენ და სცხოვრობდ-

ნენ. ისიც კი უნდა ითქვას, რომ დღეს ჩვენგან მოხსენებულ გვარების მეოცე ნაწილიც აღარ სცხოვრებენ თფილისში. ქართველ კათოლიკეთ შორის სულ გადაბირდნენ აქეთ იქით და სხვებს შეუერთდნენ, რაც აღსანიშნავია ჩვენგან და საყურადღებო. აღსანიშნავია ის გარემოებაც, რომ თფილისის ქართველ კათოლიკეებში იყვნენ ისეთნიც, რომელნიც პატრების და კათოლიკეთ ეკკლესიის ყმებათ ითვლებოდნენ. ყმებში

– 91 –

ქალებიც კი ურევიან და სხვა და სხვა დიდ გვარისშვილთა გამდლებიც. მამაკაცთ შორის ყმათა სახელებიც კი არის დაშთენილი, მაგალითებრ: ქიტუა, ონანა, გიორგი, გოგია, პეტრე, როსტომა, თუსა, მიქელა, ბერუა, ანდრია, ივანე, ღარიბაშვილა და სხვა. რაც შეეხება ქალთა და კაცთა სახელებიც თითქმის სულ ქართულებია. სომხური სახელები მათში უკანასკნელ დროებში შემოვიდა. როგორც ვსთქვით, ძველადგანვე თფილისის ქართველ კათოლიკენი უმეტესად მისდევდნენ ვაჭრობის საქმეს, მათში იყვნენ თითქმის ყველა ხელობის და ვაჭრობის ხალხნი, თფილისში თუ კი რამ შეიძლებოდა, რომ ვისმეს რამე ეკითხნა, ეძებნა და ეყიდნა, ის ამათში უსათუოდ ნახავდა. აღსანიშნავია ის გარემოებაც, რომ ამ ძველ ქართველ კათოლიკეთ სიაში თითქმის ყველა დღეინდელ გამოჩენილ მოქალაქეთ გვარებიც მოიხსენებიან, რომელთა წინაპარნიც ადრე კათოლიკენი ყოფილან და დღეს კი მათი რიცხვი აღარ არის.

ქართველ კათოლიკეთ სოფლები საქართველოში ძველად მრავალი იყო. მესხეთსა, ჯავახეთსა, ერუშეთს და ართვინისაკენ ვერ ნახავდით ისეთ ქართველთ სოფლებს, რომ იქ ქართველ კათოლიკეთ რიცხვი არ ყოფილიყოს და მათ თავიანთი ეკკლესია არ ჰქონებოდეთ. დროის მეოხებით ასე მრავლად ხსენებულ სოფლებმა ჩვენ დრომდი ვერ მოაღწიეს. უმეტესი ნაწილი შემდეგ დროებში მუსულმანთა თავდასხმით აღიგავნენ ამ ქვეყნის პირიდგან და მათში მცხოვრებნი ზოგი ოსმალეთის შუაგულს ქალაქებში გადასახლდნენ და ზოგნიც აქეთ იქით წავიდნენ. ვინც ამ დიდ რიცხვს გადარჩნენ, ესენი არიან ის პირნი, რომელნიც დღემდე დაშთენილან და აქა იქ მესხეთს და ჯავახეთს სცხოვრობენ. თუ რამდენად მრავალი უნდა ყოფილიყოს ძველად საქართველოში ქართველ კათოლიკეთა რიცხვი, ეს გამოჩნდება შემდეგის ცნობებიდგან, რომელიც ჩვენ აქ ძველის წიგნებიდგან მოგვყავს ჩვენის აზრების დასამტკიცებლად.

– 92 –

მაგალითებრ, ძველად ქართლში გორის და ტფილისის გარდა კათოლიკენი სცხოვრობდნენ ცხინვალს, თელავს, კარალეთს, მეჯვრის ხევს, დუშეთს, მცხეთას და რამდენიმეც სხვა სოფელს. ცხინვალის კათოლიკეთ შესახებ ქვემოთ მოყ-

ვანილი გუჯარი დაამტკიცებს, რომელიც ეკუთვნის მცხეთის ძველ მკვიდრთ კათოლიკეთ იზაშვილებს. კათოლიკის შვილები მცხეთის ტაძრის ყმანი ყოფილან. ეს სიგელი მათ XVII საუკ. მიუღიათ საქართველოს პატრიარქისაგან. შემდეგ ამავე სიგელს მათ უახლებს ანტონ კათოლიკოზი მე- XVIII საუკ. იმერეთს ქუთაისს გარდა ქართველ კათოლიკენი ყოფილან სამეგრელოს, გურიას, სამტრედიას, ხონს, ფოთს, ყვირილას, საჩხერეს და სხვა დიდრონ ქალაქებში.

მესხეთს და ჯავახეთს, ანუ სამცხე საათაბაგოს ქართველ გვარის კათოლიკენი ახალციხის, ახალქალაქის, არდანუჯს, ართვინს და არტაანს გარდა შემდეგ სოფლებშიაც სცხოვრობდნენ, მაგალითებრ: კლდეს, ვარძიას, ოცხეს, აზასთუმანს, სათლეს, ოქრო ბაგეთს, კორძულას, შხიკიურას, აწყურს, უდეს, ვალეს, არალს, ბალაჯურს და ბევრს კიდევ სხვა სოფლებში, რის ცნობაც არ გვაქვს. ამათ გარდა სომეხ-კათოლიკებთან არევით ქართველ გვარის კათოლიკენი სცოვრობენ შემდეგ სოფლებში: აბდახევს, სხვილისს, წინუბანს, ნაოხრებს, ჯურგას, კულალისს, მუსხს, წყალთბილას, ალასტანს, ტორიას, კარტიკანს, უჯმანას, ეშტიას, ვარევანს, ხოლგუმოს, ბავრას, ვალეს, ბნელას, ტიტო ხარებას (ალექსანდროპოლის მაზრაში) და სხვაგან. ამათ გარდა კათოლიკეთ რიცხვი ძველადგანვე სხვაგანაც ყოფილა გამრავლებული, მაგრამ მათი რიცხვი სრულიად გამქრალა. ქართველი სომეხ-კათოლიკებს შესთვისებია, მათში ქართული ენა ამოვარდნილა და სომხური გამეფებულა. ბევრს ალაგას ამის ამბებიც იციან ზეპირად, ბევრს ალაგას კი დავიწყებით. მაგალითები ძლიერ ბევრია, ასეთ გადაგვარებულ ქართველ კათოლიკეთ ძლიერ ბევრს ნახავთ აზრუმს და ამის მოსაზღვრე ქალაქებში, სადაც ქართველნი მრავლად მირბოდნენ ოსმალ-

– 93 –

თა დევნილობის გამო. თუ მე- XVIII საუკ. კონსტანტინე-პოლს 15000 კომლი იყო ქართველ გვარის კათოლიკენი, არზრუმსაც არა მასზე ნაკლები იქნებოდა. სხვა ქალაქებთა ცნობაზე ხომ არას ვიტყვით. შავი ზღვის ნაპირა ქალაქებში ყველაზედ მეტი ქართველთ კათოლიკენი ტრაპიზონს ყოფილან, ლაზისტანის დაბა და ქალაქებში და ბათუმსაც, მაგრამ ყველგან ერთი და იგივე ხიფათი დახვდა, ენის დაკარგვა, გვარტომობის მომდინარეობის დავიწყება. დღეს ტრაპიზონს ძლიერ ბევრია ქართველი კათოლიკობა, რომელთაც ქართული ენა მე- XVIII საუკუნის ბოლოს დაჰკარგეს და დღეს ისევე აღარა ახსოვთ რა თავიანთი გვარტომობის, როგორც ეს კონსტანტინეპოლის ქართველთ შთამომავალთ გასომეხებულ კათოლიკებმა აღარა იციან რა. ამის დასამტკიცებელ ნიშნებს ისიც წარმოადგენს, რომ სომეხთ კათოლიკებში მრავლად მოიპოვებიან ჩერქეზიანი, ლაზიანი, აჭარიანი, ჭანიანი და მრავალიც სხვა ამ გვარნი.

საქართველოში დღეს ქართველ კათოლიკებს სამშობ-

ლო ენა დაკარგული აქვსთ ართვინს, არდანჟჯს, სათლეს, ფხიკიურას, ოქრობაგეთს, მამანელიას, ალასტანს, ვარევანს, ტურცხას, ხოლგუმას, კარტიკანს, ტორიას, უჯმანას, ემტიას, ბნელას, ტიტო ხარებას, კულალისს, ჯულგას, ნაოხრებს, წინაუბანს, სხვილისს, აბდახევს, წყალთბილას და ბევრსაც სხვა ადგილებსა, ყველას ვერ მოვსთვლით, ზოგ სოფელში სომხის გვარის კათოლიკებთან არიან არეულნი, რომელთა რიცხვი მესამედი იქნება, ზოგში ნახევარზე მეტი ქართველობაა არეული და ზოგში მეტ-ნაკლები. ბევრს ალაგას მათში ისეა დავიწყებული ქართული ენა და გვარტომობის მომდინარეობისა, რომ მათ ქართველობისა აღარა ახსოვთ რა, ვინაობას სომხად აღიარებენ. არის ისეთი სოფლებიც, სადაც ქართველ გვარის კათოლიკენი სცხოვრობენ, ხოლო მათ ქართული ენა დავიწყებული აქვსთ, თათრულად ლაპარაკობენ და სომეხ-კათოლიკეთ ტიბიკონზე სდგანან. მღვდელნი მათ სომხურად უწირავენ, ქადაგებას კი თათრულს ენაზე წარ-

- 94 -

მოსთქენ. დღეს თუმცა ასეთ კათოლიკეების ზოგმა კარგად იცის, რომ ისინი ქართველის შთამომავლნი არიან, მაგრამ ნელ-ნელა ეს მათშიაც ჰქრება, იგინი ცხადად ივიწყებენ თავიანთ ვინაობას და ამ დავიწყებას ეკვლესიაში სომხური ენის ხმარებაც უწყობს ხელს და მასთან სომეხ-კათოლიკეთ სამღვდელოების მხნე მოქმედებაც.

თფილისის მოქალაქეთა და მცხეთის საკათალიკოზო ეკლესიის ყმათა ქართველ კათოლიკეთ იეზუანთ სიგელი, განახლებული ძველის სიგელიდამ ანტონ საქართველოს პირველის კათოლიკეების მიერ, აი:

„ჩვენ, ყოვლისა საქართველოსა დიდმან მამათ მთავარმან ღვთივ ცხებულთა მეფეთა შარვანდედმან ძემან ქართველთა მეფის იესემან გათოლიკოზ პატრიარქმან ანტონმა. ესე უკუნისამდე ყამთა და დროთა ცვალებადთა გამოსადეგი და უცვალებელი სამკვიდრო და საბოლოო და ყოვლისა კაცის უცვალებელი და შიზუ შემოუკლებელი წყალობის წიგნი და სიგელი შეგოწყალეთ და გიბოძეთ თქვენ ცათა მობაძავს სვეტის ცხოველისა მკვიდრსა და ყმასა ჩვენსა მოქალაქესა იეზუანთ ბუჟინაშვილსა ოჰანეხას (?) შვილსა და მომავალსა სახლსა შენისასა, ასე რომე დიდი ზურაბის სახლი და კარი უმკვიდრო შექმნილიყო და პირველთ კათოლიკოზ პატრიარქთან პაპას იეზუშვილს ფასინას და იმის ძმას ოჰანეხას ემოვნა და წყალობა ექმნათ, მერმე პაპა შენი და ბიძა უმკვიდრო შექმნილიყვნენ ოვანა და ნაფარა და თქვენც გაუყრელი იყავთ, აწე მოხვედით კარსა და დარბაზსა პალატისა ჩვენისასა და ოჰანეხა და საფარას ექვს წილს სახლ კარს და გვიჯეთ. ვისმინეთ აქა და გახსენება თქვენნი და რადგან პირველთ კათ. პატრიარქთაგან წყალობის წიგნი გქონდათ, ჩვენცა ისევე წყალობა გიყავით და სიგელითა ამით დაგიძკიცეთ და ბერძენ მხატვარს აბისტოლესაც ცოტა ხანს ჰქონებოდა იასი სახლები და ისიც უმკვიდრო ქმნილიყო, რადგან თქვენსმეტს არავის ეხელყოდა ისევე თქვენ წყალობა გიყავით, აწე გქონდესთ, გიბედნიეროს ღმერთმან. ჩვენსა ერთგულებასა და სვეტიცხოველის სამსახურსა შინა არ მოგეშალოს არა, ჩვენგან და არც სხვათა ნუჰა-

მთავართაგან, არცა დიდთა, არცა მცირეთაგან, ხოლო დამტკიცებულნი ამისნი ღმერთმან აკურთხნეს აწ შემდგომად ჩვენისა ყოვლად სანატრელისა კათოლიკოს პატრიარხს თქვენც ესევე გაურიგეთ და დაუმტკიცეთ, რათა თქვენი გებებულ და გარიგებულ ღმერთმან მტკიცე ჰყოს ამის მოწამენი და ნების დამფარველნი და დამრთველნი დაიწერა ინდიკტონსა ზ. პატრიარქობასა ჩვენის საამის ხელითა მდივან ქალამ მაღალადის ნიკოლოზისათა, თვესა აპრილის 3. ქრისტეს აქეთ 1749 წ.

„ეს წიგნი მოგეცი ქალაქის მელიქი გიორგის ძმის პაპის ტალაბმა ქეთევანამ შენ იეზაანთ ბეჟანის შვილის ოჰანეხას“.

ამ იეზაანთ შთამომავალია დღეს ქართველი კათოლიკე პავლე იეზოვი, რომელმაც სომეხთ საპასუხოთ დასწერა წერილი ქართველ კათოლიკეთ შესახებ და რომელიც ჯერეთ რუსულათ დაბეჭდა „კავკაზ“-ში და მერე მე დავბეჭდე ცალკე წიგნად „ივერიიდან“.

უნდა მოგახსენოთ რომ აქ მოხსენებული სომხური სახელები იზაშვილებში შემოტანილია 1700 წ. შემდეგიდამ. ეს არამც თუ მარტოდ ამათ გვარზედ, არამედ სხვა ქართველთ კათოლიკეებზედაც ასევე იქმნა თბილისში და ბევრს ქართველ კათოლიკის ოჯახის წევრთ დაერქვათ სომხური სახელები. ეს მანქანება სულ მისი ბრალია, რადგანაც სომეხთ კათოლიკეთ ხუცებმა 1700 წლიდგან თფილისის ქართველ კათოლიკეებზედაც იწყეს დიდი ზედ გავლენა. ამ ზე გავლენისათვის სომეხთ კათოლიკეთა დიდი ძალაც შესწევდათ. იგინი ამისთვის მომზადე-

ბულნიც იყვნენ. ქართველთ უარის ყოფა და ქართული ენის ჩაყლაპვა მათ არამც თუ 1700 წ. იწყეს, არამედ ბევრად უფრო ადრე, 1650 წლებში, რომში, მათ საქართველოს ხსენებად-კი უარ ჰყვეს პაპის წინაშე და აღიარეს, რომ სწორედ ის ადგილები, რომლებიც „კონგრეგაციას“ საქართველო ჰკონია, ის სომხეთი არისო და ჩვენ ქართველობას არც ვიცნობთო. ეს განცხადება მერემოგზაურმა დელავალემ დაარღვია. ასე, რომ ასეთ ყლაპობისათვის სომეხნი ადრევე იყვნენ აღბორგებულნი. მათ ამის დროც ჰქონდათ და შნოც, ხო-

ლო რაც 1700 წლიდამ ვენეციას სევასტ მხითარმა კათოლიკეთ კონგრეგაცია დაარსა, იქ სომეხთ გვარის მოწესენი შეკრიბა და მათ სომხის გვარის სასარგებლოთ შრომა იწყო, მის შემდეგ-კი სომეხთ კათოლიკეთ საქმე მეფურს გარემოებაში ჩავარდა და რაც შეეხება ამათ მეზობელ ქართველ კათოლიკეთ საქმეს, ესენი მათ მონებათ მთავარდნენ. აბა რათ უნდაგაგვიკვირდეს ეს და ან რათ უნდა გვეუცხოვოს ასეთი ოსტატობა, როცა ვენეციის მხითარისტებმა 1700 წლის შემდეგიდამ ქართველ კათოლიკობაზედ ოსტატურათ იწყეს მოქმედება და

მათ ამის ხელის შემშლელიც არავინ უჩნდებოდა.

ამიტომ ნურავის გაუკვირდება ესე რომ კათოლიკე ქართველთ სომხის სახელები ეწოდებათ. კათოლიკე ქართველთ-კი არა და იგინი თვით მართლმადიდებელ ქართველთაც როცაკი გადაიყვანდნენ გრიგორანობაზედ ან კათოლიკობაზედ, მაშინათვე მათ ისეთ სახელებს უწოდებდნენ, რაც მათ მკაცრად მოგლიჯავდა თვის თანა მენათესავეებს, მეგვარეებს და მერჯულეთ. ეს ოსტატობა მაშინ უფრო წავიდა წინ, როცა სომეხთ კათოლიკეთ გარდა მთელს სომხობაზედ ვენეციის მხითარისტებმა ოსტატურად და მძლავრად იწყეს მოქმედება. ერთის სიტყვით, იგინი ქრისტიანობის სწავლის ხსენებით ჩუმი და ნელი მყლაპავნი იყვნენ სხვა გვარის ერისა. სწორეთ ასევე დაგვემართა ჩვენ, ქართველებსაც, რაც პირ და პირ მხითარისტების ბრწყალებს და ოსტატურს განკარგულებას უნდა მიეწეროს. ასეთ სომეხურ სახელებს არამც თუ იზამცილების გვარში ვპოვებთ, არამედ ჯავახეთის ქართველთ ტეტების გვარშიაც ვნახათ და თვით ქართველ კათოლიკეთ თავად აზნაურებისაშიაც, რომელთაც სომეხებთან არც ნათესავობა ჰქონიათ ოდესმე და არც აქვსთ და რომელნიც ნამდვილ ქართველთ შთამომავლობას ეკუთვნიან, ასეა საქმე, მაგრამ რას ვიზამთ. ყველა ეს იმისი ბრალია რომ ქართველთ კათოლიკენი იმდენი არ იყო, რამდენიც სომეხების და მეორე სომხის გვარი ძველადგანვე დაიბნენ სომეხთიდგან, იგინი მთელს ევროპას მოედნენ, კონსტანტინეპოლს ოსმალების ქვეშ თავი შეიფარეს, იქ დიდი

– 97 –

ძალა შეიკრიბეს, ოსმალის მთავრობას ბერძნების ჯამუშებათ იყვნენ, არც ქართველებს ზოგავდნენ, საქართველოსთვისაც ბასრს კბილებს ლესავდნენ, ათას ნაირს დასაღუპს მანქანებს ამზადებდნენ, ხოლო ამისთვის-კი ქართველ კათოლიკეთ და თვით ქართველთაც არაფერი ძალა შესწევდათ. აი ამის წყალობა გახლავთ ეს მოწყალება, რომ ქართველ გვარის შვილებს ასეთი სახელი და გვარები ეწოდებათ. მხიტარისტების ძმობა სომხის გვარის სასარგებლოდ სწორედ ასეთ საქმეთა გავრცელების ძმობათ უნდა ითვლებოდეს სხვა და სხვა გვარის და ტომის ერში.

ნაამბობი ახალციხის ქართველ მართლმადიდებელ ბლალ-ჩინის დიმიტრი ხახუტაშვილის-მიერ.

ჯავახეთის და მესხეთის ქართველებში ბევრი რამ ამბებია ქართველ კათოლიკეთ შესახებ დაშთენილი. ზოგი მე გამიგონია ჩემის ყურით, ზოგი სხვათაგან ნაამბობი შემიტყვია, ზოგიც თვით გადაგვარებულ ქართველ კათოლიკებს უამბნიათ.

სოფ. ხულგუმოს, ბავრას და კარტიკამს, რომელნიც დღეს ლაპარაკობენ სრულიად თათრულად, ათასში ერთმალა იცის მათში ქართული, სხვებს სულ დავიწყებიათ. არც ის ენა იციან, ე. ი. სომეხური, რომელსაც სხვები მათ დედაენათ

ჰკონებენ. ამ სოფლებს გარდა სოფ. ტურცხაშიაც არიან ქართველ გვარის კათოლიკენი, სადაც სომხის გვარის კათოლიკენიც ურევია. ქართველ კათოლიკეთ რიცხვი 40 კომლია. ესენიც თათრულად ლაპარაკობენ, ხოლო ამ უკანასკნელ დროს მათაც სომხურს ენაზედ დაუწყვიათ სწავლება, რადგანაც მათი მოძღვარნი სომეხთ კათოლიკეთ ტიბოკონზედ დგანან და მათს დედაენათაც ამ სომხურ ენას ასმენენ. მაგრამ არიან ისეთი კათოლიკენიც, რომელნიც ლაპარაკობენ ქართულს და თავიც ქართულ მოლაპარაკე კათოლიკეთ მიაჩნიათ.

ამათში წინეთ კი ყველამ იცოდა ქართული ენა. სომხის კათოლიკეთ მღვდლების მეოხებით დაკარგეს ამათ ქართული

– 98 –

ენა. ეს კათოლიკენი რომ ქართველის ტომისანი არიან, ამას ამტკიცებს ის გარემოებაცა, რომ მათ აქვს ნათესავობა მართლმადიდებელ ქართველებთან. ამას გარდა მისვლა მოსვლაცა და როგორც ნახავთ თქვენ ამ გადაგვარებულ ქართველ კათოლიკეთ და ქართველ მართლმადიდებელთ, მაშინათვე შეამჩნევთ, რომ იგინი ქართველის შთამომავლობის უნდა იყვნენ და ორივე ამათგან, ხოლო ერთი ტომის შვილები, ძრიელ წაჰგვანან ერთმანეთს. ნამდვილ სომხის გვარის კათოლიკენი კი დიდათ განირჩევიან მათგან არა მარტო სახით, არამედ ზნით, ხასიათით და სხვაც ბევრი რამ საგვარტომო ჩვეულებებითაც. აქ ხსენებულ სოფლებს გარდა ქართველ გვარის კათოლიკენი სხვაგანაც მრავალად სცხოვრებენ, ხოლო იგინიც სომეხ კათოლიკებში არეულები არიან და ამიტომ მათ თავიანთი ზნე, ხასიათი და წეს ჩვეულებაც დაუკარგავთ, თვით ენით და ხასიათითაც კი ცხადათ დამსგავსებიან სომეხ კათოლიკებს. აქ შუა გულს ქართლში რომ ეს ასე მომხდარა, ამ საქართველოს განაპირა და ოსმალეთში მცხოვრებ ქართველ კათოლიკებს რაღა დაემართებოდა, სადაც ძველათ მათი რიცხვი დიდი ყოფილა და დღეს კი იქ აღარაფერი სჩანს ქართველ კათოლიკების.

ქართველ კათოლიკენი სოფ. ხიზაბავრს.

ხიზაბავრა ახალქალაქის მაზრაში სძევს, ახალციხის და ახალქალაქის შუა, მაღლა, რამდენიმე ათასი ფუთის სიმაღლეზედ არის. მაინც საზოგადოთ ჯავახეთის სოფლები სულ ასე მაღლა ადგილებზედ არიან გაშენებულნი. არის ისეთი სოფლები, რომლებიც ხიზაბავრაზედ მაღლა მდებარეობენ. ის კი უნდა ითქვას, რომ ჯავახეთის სოფლები თავიანთ სიმაღლით და სილამაზით მშვენიერს სანახაობას წარმოადგენენ. ჯავახეთში, ანუ ახალქალაქის მაზრაში, სოფ. ხიზაბავრაც ისეთივე ვრცელი და გვარიანი სოფელია, როგორც ერთი და ორი სოფელიც სხვა არის ამ მაზრის სოფლებში.

– 99 –

მოგეხსენებათ რომ ადრე ამ კუთხეში მთლად ქართველი ხალხი ესახლა, ყველა სოფელი ქართველის იყო, შიგ ქართველი მოსახლობდა. თათრობის მეოხებით დღეს აქ ისე აღარ არის, ქართველნი აქა იქ თითო ოროლა სოფლებში სცხოვრებენ, უმეტეს ნაწილი ქურთები, თათრები და ახლად მოსული სომხები არიან, მაინც ყოველს შემთხვევაში მესხეთსა და ჯავახეთში ქართველთ სოფლები სულ 55 მეტი არ იქნება. რა გაეწყობა. ესეც კარგია, კარგი, რომ ოსმალის მონების დროს სულაც არმოისპოს იქ. იმ სოფლებს კი, სადაც დღემდე ქართველებმა თავი შეინარჩუნეს, უნდა ითქვას, რომ მათ საერთოდ დიდი შრომა მიუძღვით, როგორც თავიანთ შინაგან ცხოვრების წესების დაფარვით და შენახვით, ისევე სარწმუნოებით, მტრის მოგერებით და საყოველთაოდ ქართველობის დაშთენით. სწორეთ ასეთი სოფელია ხიზაბავრა და მის მცხოვრებნი. ადრე ხიზაბავრას ქართველ მართლმადიდებელნიც სცხოვრებდენ, აქ მათი ეკკლესიაც არის დღემდე დაშთენილი. დღეს კი მთლათ ქართველ გვარის კათოლიკენი სცხოვრებენ, ხოლო ეს ქართველ გვარის კათოლიკენი სომხის კათოლიკეთ ტიბიკონზედ სდგანან.

ხიზაბავრელთა კათოლიკობასთან დაკავშირება ცნობილ დროს ეკუთვნის, ზედ მიწევნით ვერ განვსაზღვრავთ, XVII საუკუხეზედ უგვიანეს კი აღარ იქნებოდა, ე. ი. ისეთ დროს, როცა სამცხე-საათაბაგო ოსმალეთის სახელმწიფოს ფორმალურად არ ემორჩილებოდა. წინეთ ხიზაბავრელები კი ლათინის წესზედ მდგარან. სომხის კათოლიკეთ ტიბიკონზედ გადასვლა უნდა ეკუთვნოდეს XVIII საუკ. დასაწყისს. შესანიშნავი ისტორია აქვს, ამ სოფელს და მის მცხოვრებ ქართველ კათოლიკებს მრავალი ტანჯვა უნახავსთ მტერთაგან, მრავალი ცარცვა სდა გლეჯა, მაგრამ თავიანთ დღეში სჯულისათვის კი არ უღალატნიათ. ნაცვლათ ამისი იგინი მედგრათ ამხნევებდნენ თვის ახლო მახლო მდებარე ქართველ მართლმადიდებელთ სოფლელებსაც, რომ ამათაც მათებურათ შეენახათ ქრისტიანობა, არ დაკავშირებოდენ ისლამს, მამა პაპის ხსოვნა

– 100 –

და გვაროვნობა არ გამქრალიყო მათში. ამ სოფლის ახლო-მახლო ქართველთ სოფლებში ქართველებს გარდა სხვა ტომის ხალხიც სცხოვრებს, რომელნიც შემდეგ არიან მოსულნი და ზოგიც გადაგვარებულნი ქართველნი, გამაჰმადიანებული.

ადრე ხიზაბავრს 30 კომლი იყო. დღეს 200 კომლია. ადგილები კი იგივე აქვსთ, რაც 30 კომლს ჰქონდა, საუკეთესო ადგილები აქაურის კუთხისა. როგორც ვსთქვით ზემოთ, მოტაცებული აქვსთ სხვა და სხვა ტომის ერთ. ხიზაბავრელი ამიტომ მეტის მეტის შეწუხებით სცხოვრობდნენ. იგინი თავიანთის ძველის მდგომარეობითაც ვეღარ რჩებიან და უფრო დაკნინებას, დაქუცმაცებას ეძლევიან. რჩებიან ისევ ისე მამა პაპურს სოროებში, თხრილებში და აქამდინ მათგან ვერც

ერთი კაცი ვერ გამოვიდა კარში, მაღლა მზეზედ, თავისუფალ კედლიანი სახლი არავინ გაიკეთა. მთელი სოფელი როგორც იყო ამ 100 წლის წინეთ, თითქმის ისევ ისე არიან. სოფლის სახლები თავგის სოროებსა ჰგავს, სახლს არც ბანი უჩანს ბევრს ალაგას და არც სანათურები. გარედამ რომ შეხედავთ, სოფელი სოფლებს კი არ ჰგავს, არამედ ქვა ყრილს თათრულ ხორხს (აულს), გარედამ ასეა, სადაც სინათლე და ჰაერი მუშავობს და შიგ თქვენი მტერი, უცხო კაცი ერთ ღამესაც ტანჯვით გაათევს. შეხვალთ შიგა, მაგრამ სიბნელის მეტს ვერას ნახავთ. ცუდი სუნი, ზინტილიანი ლოგინი, ჩულები, კონკები, დედაკაცების თათრული ტანთ-საცმელის კონკები ღდა ათასიც სხვა ამ გვარნი, რომელნიც ქართველ კაცად კაცის გულში მაღალს მწუხარებას ბადვენ.

თქვენი მტერი, აქ რომ ასეთი მდიდარი ბუნება არ იყოს, მაშინ უამისოდ ხიზაბარელნი თავიანთ სოროებში გამრავლების მაგიერ სულ ამოიხრჩობოდნენ, მოისპობოდნენ, რადგანაც ამათ თავიანთ ოჯახის და ცხოვრების კაი პირობების სახსრათ ის ჩვეულებაც დაკარგეს, რაც ძველათ ეპყრათ ხელში. გამრავლებულთ და სილატაკის მეოხებით სხვა ახალი, უკეთესიც ვერა შეიძინეს რა. როგორც ხუხულა ქოხებია, ისევე სოფლის ოღრო-ჩოღრო გზებიც იგეთივე ბინძურებია, ეზოებიც,

– 101 –

ბინძურებია. ერთის სიტყვით, ხიზიბავრელთ ცხოვრება, რამდენათაც ქართულია და ადამიანური, იმაზედ მეტი თათრული, აზიური და რაღაც ნარევი ყველაფერში. მამაკაცებს თუ შეამჩნევთ, რომ იგინი ქართულები უნდა იყვნენ, თორემ დედაკაცებს მთლათ თათრული ტანთ-საცმელი აცვიათ, წითელ-ყვითელ, ტანზედ სახვევ საკრავები, წინ წითელი ტილოს მისაფარებელი და მრავალიც სხვა ამ გვარნი. რაც შეეხება სახლის ავეჯეულებას და სხვა ასეთ საჭირო ნივთებს, ტანთ საცმლის სარეცხს, ჭურჭელს და სხვა ასეთ საჭიროებას, ამითიც დაქვეითებულნი არიან. მეურნეობის მხრით მისდევენ საქონლის შენახვას. მევენახეობაც იციან. აქეთ მევენახობა ხილის ხეთა გამრავლება მოშენებით ოციან. ვაზი ასეთ მაღალ ადგილებში არ გვარობს, თუმცა ხიზაბავრელებს მცირე ვაზის ვენახებიც აქვთ, ხოლო სოფელის შორს, დაბლა 7 ათსს ფუტს ქვემოთ, სადაც გვარობს ვაზი. ადებ მიცემაში უხერხულნი არიან, ამის ეშმაკობას მათ სულ არაფერი მოეძევათ, ამით წმინდათ ქართველები არიან.

ურთიერთ შორის მეგობრობა და ნათესავობაში ძრიელ განწყობილნი და კეთილ თვისებისანი არიან. მათში კაცს და ქალს ფლიდობა, მზაკვრობა, მტრობა და შური სულ არა აქვსთ. გინება, ლანძღვა, ლოთობა, მეძავობა მთლად მოსპობილია. ყოველივე სრულდება ძველ პატიოსნურად, წყნარად და კეთილ თვისებიანათ. ლაპარაკში და ზრდილობაშიაც ჩენილნი არიან. ბევრი რამ სანაქებო თვისება სჭირთ. ქართლ კახეთის გლეხკაცობაზედ იგინი ბევრის რამით სდგანან მაღლა.

კათოლიკობას მტკიცეთ იფარვენ. უკანასკნელ წლებს კარგათ შეიტყეს, რომ იგინი სარწმუნოებით კათოლიკენი არიან, ხოლო ტომით ქართველნი, საქართველოს შვილნი. ძრიელ სწყინთ, რომ მათს ეკკლესიაში წირვა ლოცვა უმეტესად სომხურს ენაზედ სწარმოებს, რადგანაც იგინი სომხის კათოლიკის რიგზედ სდგანან. ამაზედ-კი ძრიელ უკმაყოფილონი არიან. უკმაყოფილონი იყვნენ თვით ისეთ დროსაც, როც მათ გვარტომობის შესახებ არაფერი წარმოდგენა ჰქონდათ, მაშინაც-კი ნატრო-

- 102 -

ბდენ ქართულ ენას ეკკლესიაში სახმარებლად და მოიგონებდნენ ნატვრით ძველს დროს და პატრებისგან ნახმარ ქართულ ენას.

ასეთ საქმეთა შემცნებაში მეტად დიდი ამაგი მიუძღვის პატივცემულს მოძღვარს ვინმე მესხს. ეს მოძღვარი თუმც სომხის ტიბიკონზედ სდგას, მაგრამ უმეტეს სულ ქართულად სწირავდა და ქადაგებდა. ამანვე გაუღვიძა მათ ქართველობის ჰაზროვნება და სწავლის სიყვარული. ამ მოძღვრის შემდეგ იქ დიდის ენერგიით აღმოსჩნდა მღვდელი მიხეილ ვარძელაშვილი. ეს მოძღვარიც თუმცა სომეხ კათოლიკეთ რიგზედ სდგას, მაგრამ მღვდელ მოქმედებას უმეტესად ქართულად ასრულებს. ამ მოძღვარმა თავის მხნეობით ხიზაბავრელებს ისეთი კარგი ეკკლესია გაუკეთა, რაზედაც 30,000 მანეთზე მეტი დახარჯა და ამ ფულში ხიზაბავრელ გლეხების სრულებით არა რეულა რა. ეს ფული მან ევროპაში მოაგროვა. დიდი შრომა მიიღო ამის გამო მან. ახლა ესევე მოძღვარი მათვის მეცადინეობს, რომ სოფხის სკოლა გაუსხნას. ამისთვის მან 1901 წ. უმაღლესად ხელმწიფე იმპერატორსაც მიმართა თხოვნით, დაავალა იქ სკოლის გახსნა, რადგანაც ჩვენ ამის მოხერხების შეძლება არა გვაქსო. ამას გარდა ქართული სამკითხველოს ჰაზრიც განავრცო მცხოვრებლებში და მრავალთ იწყეს წერა-კითხვის შესწავლა და ქართული წიგნების კითხვა. უკანასკნელ ჟამს თხოვნაც მისცა ამ მოძღვარმა სადაც ჯერ იყო სამკითხველოს გახსნის ნებართვის შესახებ.

სწავლა განათლების ტრფიალი ხიზაბავრელებში ისეა გაღვიძებული, რომ ამ გარემოებას მთავრობამ ადრიდანვე მიაქცია ყურადღება და იქ სამინისტროს სასოფლო სკოლაც გახსნა. სკოლას მოწაფენი მრავლად ჰყვანდენ, საქმეც ყოველთვის კარგათ მიდიოდა, ხოლო სკოლის შენობა კი ისე დაძველდა, რომ დღეს მასში ყმაწვილების სწავლება შეუძლებელი გახდა და ამიტომ სკოლაც მოისპო თითქმის დროებით. სანატრელი უნდა იყოს უფრო ჩვენ ქართველთათვის, რომ ასეთ მიყრუებულს და მიუვალს კუთხის სოფლებში, როგორც არის

- 103 -

ჯავახეთი და მის სოფლები, რომ სკოლები გვექონდეს დახსნილი და ხალხი ამით მაინც წაიყვანოთ წინ, თორემ ჩვენდა

საუბედუროდ ჯავახელი გლეხნი რაღაც ქართლ-კახეთის გლეხებზე მძიმე მდომარეობაში არიან, სახლიდან კარში არ გადიან, უცხო ქვეყნებში მოსამსახურედ წასვლას, ან შვილების ხელობაზე და ვაჭრობაზე მიზარებას რაღაც ვერ ეწყობიან, ვერ მისდევენ. ამის მხრით იგინიც ნამდვილი ტეტიები არიან. რაც შეეხება ასეთის მდგომარეობიდან გამოსვლის და თვალის გახილვისთვის ეკლესიაში დიდის გულს მოდგინებით მღვ.

მ. ვარძელაშვილიც ჰქადაგებს და ეს თვით ხიზაბავრელ დედა-კაცებსაც კი ურჩევს, რომ მათ თათრული ტანისამოსი გადააგდონ და მის მაგიერ ქართული ტანთსაცმელი ჩაიცონ. ამის დრო არის უკვე.

ხიზამბარელთ იგივე წესები აქვსთ მიღებული, რაც სხვა იქაურ სოფლის ხალხს. კაცის, დედაკაცის, თუ წვრილფეხობის იგივე მხარეებია, იგივე დაწყობილება, რაც სხვაგან არსებობს მესხეთსა და ჯავახეთში. ამათის წესებისაგან მცირედ გაირჩევიან ახლად მოსულ სომხის სოფლის ხალხი და თათრების. ხიზაბავრა კარგა ვრცელი სოფელია, 200 კომლზედ მეტი სცხოვრებს და სულადათ კი 2000 მდე ადის. ეს ცნობა ადრინდელია და დღეს ვგონებთ მეტიც იყოს. როგორც ვსთქვით, ზემოდ ყველა ესენი არიან ქართველ გვარის კათოლიკენი. სცხოვრობენ ერთად, მაგრამ დიდის გაჭირებით და სიღატაკით, იგინი სახლობენ ვიღაც თათრის და სომხის მეზობლის ადგილზედ. ეს გასაკვირველი არ უნდა იყოს. ხიზაბავრელნი, ეს ძირეულნი ქართველნი, თავიანთ სისხლით და ცრემლით შენახულს ქვეყანაში სხვის მამულზედ უნდა სცხოვრებდენ და ისიც ვისზედ, ვიღაც მოსულ მტრებისაზედ. სად არის აქ სამართალი, სინიდისი და მართლმსაჯულება. მაგრამ ღმერთმა დაღუპოს ათაბაგების გვარი, ამოვარდეს მათი სინილა საქართველოში და მათთან ერთად შეიმუხროს და გაწყდეს ქართველ ბეგების უმეცრული მედიდურობა და თვისება, რომ მათის მეოხებით დღეის შემდეგაც საწყალ ქართ-

ველ გლეხობას კიდევ არ წაერთვას ხელიდან მამულები ისევე, როგორც ეს ხიზაბავრელებს და მრავალ სხვებსაც წარტაცეს ძველათვე მათმა მეზობლებმა. ხიზაბავრელის მცხოვრები ქართველთ კათოლიკენი უმამულობისაგან მეტად შევიწროვებით სცხოვრებენ. საქმემ იქამდე მიახწია და ესენი უკანასკნელ დროს ისე გამრავლდენ, რომ უადგილობის გამო რამდენიმე კომლი გუმბრისკენ გარდასახლდნენ, იქ სახლობენ დღესაც სხვის მიწაზედ, ხოლო ამ მოკლე დროის განმავლობაში მათ თავიანთი დედა ენა კი დაკარგეს.

ხიზაბავრელ ქართველ კათოლიკეთ გლეხნი რომ ნამდვილად ქართველები არიან, ამას ამტკიცებს თვით მათი ქართული გვარები, რომლებიც დღემდე კიდევ შერჩენიან მათ მტერთა ხელშეუხებლად. დღეს მათში არიან ისეთ გლეხის შვილნი, რომელთაც ახალციხის სამოქალაქო სკოლაში სწავლაც მიუღიათ და იგინი თავიანთ სოფლების ხალხის სიყვა-

რულის გამო იქიტკენვე სცხოვრებენ. ხიზაზავრელთაგან სამღვდელო პირნიც ხშირად გამოსულან. ზოგნი ამისთვის რომშიაც წასულან. ერთი დღესაც არის მოძღვარი, ლათინის ტიბიკონზედ მდგარი დ. ნულაშოვი და ცნობილი მქადაგებელი პატრი ალფონს ხითარიშვილი. რაც შეეხება ხიზაზავრელების ხმაურობას, ენას, სიმღერას და სხვა ამ გვარებს, ყოველივე ქართულს ენაზედ აქვსთ და ამის მხრით იგინი სამაგალითონიც არიან. იგინი ამ უკანასკნელ დროს ნატვრით ეძიებენ უფლებას, რათა ეკკლესიაში საყოველთაოდ ქართული ენა ჰქონდესთ მიღებული.

კოსტანტინეპოლის ქართველ კათოლიკენი.

ზოგს ეს სახელი გაუკვირდება კიდევ, მაგრამ აქ გასაკვირველი არა არის რა. ჩვენ კარგათ ვიცით და ამას მ. ი. გვარამამეც მოგვითხრობს რომ კონსტანტინეპოლს, XVIII საუკუნის ნახევარს ქართველთ რიცხვი 4500 სულზედ მეტი ყოფილა. დღეს კი სტამბოლში ამ 4500 სულის შთამომავა-

- 105 -

ლის აღარავინ სჩანს, მთლად მოსპობილია მათ შორის ქართული ხმაურობა. უეჭველია ამაზედ იკითხავთ, რომ ეს ქართველ კათოლიკენი იქ ან საიდან გაჩნდნენ და ან თუ გაჩნდნენ, მერე სადღა წავიდნენ, სად გაქრნენო. ამაზედ ერთსაც მოგახსენებთ და მეორესაც.

დასავლეთ საქართველო ოსმალეთმა 1628 წლიდამ აშკარად დაიმორჩილა. აქამდის მათ ხელქვეშ ყოფილ სამცხე-საათაბაგოს ავტონომიაც გააუქმეს. ამ დღიდან მათ სასტიკათ დევნა დაუწყეს ქრისტიანებს. მკაცრათ სტანჯავდნენ მართლმადიდებელთ ქართველთ და საკმარისად ავიწროვებდენ ქართველ კათოლიკეთაც. ერთის სიტყვით ერთსაცა და მეორესაც მათის დესპოტიზმის მეოხებით სიცოცხლე და ცხოვრების წუთები უზნელდებოდათ. ქართველ ქრისტიანეთათვის დამდგარი იყო დიდი ვაების და შეწუხების დღეები. ქართველთ ქრისტიანეთათვის დადგა აქეთ იქით გარდასახლების და გაქცევის, ან ჩუმათ გაპარვის ხანა. მართლმადიდებელ ქართველნი ოსმალს საქართველოდამ თავიანთ თანამერჯულე იმერეთს, ქართლს და კახელებთან გადმოდიოდენ და სახლდებოდენ და ქართველ კათოლიკენი კი სტამბოლს მიიტოდნენ, სადაც მათ მერჯულე სომეხთ კათოლიკეთ რიცხვი ერთობ დიდი იყო. რაკი ერთი წყობა დაიძრა ქართველთ კათოლიკებისა და წავიდა სტამბოლს სომეხთ კათოლიკებთან, მის შემდეგ დაირეკა სომეხთ კათოლიკეთ ზარი და მთელ დასავლეთ საქართველოს ქართველ გვარისკათოლიკებმა სულ იქ იწყეს გარდასახლება და ცხოვრება. გარდასახლება ისე წავიდა წინა, რომ როგორც ზემოთ ვსთქვით, XVIII საუკუნის დამლევს კოსტანტინეპოლს ქართველ კათოლიკეთ რიცხვი 15000 კომლი იყო, ზოგს ოჯახში 10 სული იქნე-

ბოდა.

კონსტანტინეპოლს ქართველნი სახლდებოდენ აჭარიდამ, მესხეთიდამ, ჯავახეთიდამ, ლაზისტანიდამაც ძლიერ ბევრი. როგორც ვიცით, კათოლიკობას ლაზები ძრეელ მრავლად დაკავშირებიან. შავშეთიდამ, ართვინიდამ, არტიანნიდამ, კარი-

– 106 –

დამ (ყარსი), ოლთისიდამ და სხვანი. კონსტანტინეპოლს ქართველთ კათოლიკენი ყოველთვის მიკედლებულ იყვნენ. სომეხთ კათოლიკებს დიდი გავლენა ჰქონდათ და 1744 წელი კონსტანტინეპოლს მათი საპატრიარქო წესიც განწესდა. ამორჩეულ იქმნა სომეხთ კათოლიკეთ პატრიარქიც, რომელიც დიდის დიდებით მფარველობდა კათოლიკე სომეხებს და მათთან ქართველებსაც ერთად. ქართველ კათოლიკებს სომეხ კათოლიკენი, მათი სიმღვდელოება და პატრიარქი დიდს ყურადღებას აპყრობდენ, ყოველ ნაირის მხრით მფარველობას და მამობას უწევდნენ. მაშინ ქართველთ კათოლიკეთ ხსენება გვაროვნობით გარჩევა სულ არ არსებობდა. ქართველთ შესახებ არამც თუ რამე ჰაზრი, ოცნებაც არავის ჰქონდათ თავში მიღებული და გამოხატული.

ასე და ამგვარად, კონსტანტინეპოლს ქართველ გვარის კათოლიკენი წმინდა ქრისტიანობის სიყვარულის მეოხებით დაჩრდილებულ იქმნენ სომხის გვარის კათოლიკეთ გავლენის ქვეშ. უკანასკნელ სომეხთ კათოლიკეთ ასეთი გავლენა და განკარგულება კი პირდაპირ ისეთ ძალას შეადგენს და პირობებს, რაც ქართველ კათოლიკებში ქართულ ენას სპობდა, მათში ქართველობის ხსოვნას უნებლიედ აქარწყლებდა, წირვა, ლოცვა, აღსარების თქმა სულ სომხურს ენაზედ უხდებოდათ საყოველთაოდ თქმა ამ ქართველთ, ამიტომ მათში ერთმა თაობამ თუ იცოდა ქართული ენა, მიტომ მეორე თაობას კი ისე აღარ, როგორც პორველს. მესამე თაობასა კი თლად ავიწყდებოდა და სომხურს ეთვისებოდა, ამ გარემოებას კონსტანტინეპოლის მოქალაქური მოძრაობა და ხალხის სიმრავლეც უწყობდენ ხელს. გარდა ამისა ქართველ კათოლიკეთ შვილების სწავლაც სკოლებში სომხურს ენაზედ სწარმოებდა. რაც შეეხება ამათი გვარების გარდაკეთებას, ესეც იმავე დროს შეეხება. ქართული ენის და გვარების დაკარგვა და დავიწყება ერთად აღორძინებულა მათში. ასე რომ სულ ერთი საუკუნის განმავლობაში კონსტანტინეპოლის ქართველთ დაკარგეს ქართული ენა და ქართველობა.

– 107 –

პირველ დროებში კი ქართველ კათოლიკებს ქართული ენა კარგა ხანს ჰკავებიათ შეურყევლად. საქმე იქამდე ყოფილა განცხოვლებული, მათ ისე კარგათ სცოდნიათ თავიანთი ვინაობა და ქართული ენა, რომ სიკვდილის შემდეგაც კი მიცვალებულის საფლავის ქვების მოხსენებას მხოლოდ

ქართულად აწერდნენ. ძველად კონსტანტინეპოლის კათო-
ლიკეთ ძველს სასაფლაოზედ კაცი ხშირად ნახავდა ქართულ
წარწერიან ქვებსაო, ზოგიც იქნება დღემდეც არის დარჩენი-
ლი, უმეტესი ნაწილი კი მოსპობილა. 1860 წლებამდე კი
მრავლად იყოვო და უმეტესი ნაწილი ქვების წარწერებისა
XVIII საუკუნის ნახევარს ეკუთვნოდაო. ე. ი. იმ დროს,
როცა ქართველ კათოლიკებმა ქართული ენა კარგად იცოდ-
ნენ, როცა ამის ხსოვნა მათ ჰქონდათ. რაც შეეხება კოსტა-
ნტინეპოლის ქართველთ კათოლიკეთ მოკრებას, ეს შეეხება
1770 წლამდე. ამ წელს შემდეგ სტამბოლში ქართველ კათო-
ლიკეთაგანი არავინ გარდასახლებულა, ამ ხნის წინეთ კი
ძრიელ ბევრი, თითქმის საქართველოს ყველა კუთხიდგან მი-
დიოდნენ იქ ქართველი კათოლიკენი. ესენი მისვლისთანავე
ეთვისებოდენ კათოლიკეთ წესებს, ტანთსაცმელს, ზნეს,
ხასიათს, ლაპარაკს და სხვა. ასე რომ, რაც დღეს კოსტან-
ტინეპოლში სომეხთ კათოლიკენი არიან, მათი მესამედი ქარ-
თველ გვარის კათოლიკეთაგან შესდგება. ამას ამტკიცებენ
თვით კოსტანტინეპოლის სომეხთ კათოლიკეთ უმრავლესო-
ბის სახის მოყვანილობა. ქართველ შთამომავალთ თქვენ რო-
გორც შეხედავთ თუ არა, მაშინვე იცნობთ, რომ იგინი სომ-
ხის ჩამომავალნი არ უნდა იყვნენ, რადგანაც იგინი არ გვა-
ნან კოსტანტინეპოლის არც გრიგორიან სომეხებს და არც
კათოლიკებს. ერთის სიტყვით, ეს მათში ისე აშკარა არის,
როგორც დღის ნათელი. ძლიერ ხშირად და მრავლად ნახავთ
ისეთ სომეხთ კათოლიკეთა, რომელნიც ერთის შეხედვითვე
გამცნევენ, რომ ის ან ჭანის შთამომავალი უნდა იყოს და ან
სხვა რომელიმე ასეთის სილამაზით შენიშნულის ტომის.
აღსანიშნავია ის გარემოებაც, რომ კოსტანტინეპოლში,

– 108 –

XVIII საუკუნის ნახევარს, ქართველ კათოლიკეებიც გარდა,
ძრიელ მრავლად სცხოვრობდენ ქართველ მაჰმადიანები, რო-
მლებთაგანი ზოგნი მუშები იყვნენ, მენავენი, ხელოსნები და
ვაჭრებიც. იყვნენ ფაშები და სხვა ასეთი კაცნი, რომელთაც
სახელმწიფო სამსახური ეკავათ. იყვნენ თვით ქართველთ ხო-
ჯები, მოლები, ყადები და სხვა ამ გვარნიც. ქართველ მაჰ-
მადიანებს გარდა მართლმადიდებელ ქართველნიც მრავლად
იყვნენ; მართლმადიდებლებში ერივნენ თავადნი და აზნაურ-
ნიც. ხშირად სამეგრელოს, გურიის და აფხაზეთის მთავრის
შვილებიც ერივნენ. ქართველი ქალებიც მრავლად სცხოვ-
რებდნენ. სცხოვრებდნენ აგრეთვე ქართველთ მოძღვარნი,
ბერნი-არქიმანდრიტნი და ეპისკოპოსნიც. თვით სულთანის
სახლიც სავსე იყო ქართველის მოსამსახურეებით. ყველა ამა-
თში მაშინ ქართული ენა შეურყევლად სუფევდა, ყველა ქა-
რთულად ლაპარაკობდა. დღეს იქ ამ ქართველთ შთამომა-
ვალთა ცნებაც აღარ იციან მისი, რომ ოდესმე იგინი გურ-
ჯების შთამომავალნი იყვნენ. ერთის სიტყვით, ერთის საუკუ-
ნის განმავლობაში ამოდენა ქართველობამ დაკარგა თავისი

დედა ენა და ვინაობა. ქართველ კათოლიკებმა ქართული ენა და გვაროვნება დაკარგეს ოსმალთა ბოროტის მძლავრის გავლენის ქვეშ. ქართველ მაჰმდიანებმა ქართული ენა და გვაროვნობა დაკარგეს ოსმალთავე სჯულის ზეგავლენის წყალობით, ისლამის და სახელმწიფო ენის საჭიროებით.

ქართველ მართლმადიდებელთა ქართველობა და ქართული ენა დაკარგეს ბერძნების ზეგავლენით, მათის კავშირით, ეკკლესიის ენის წყალობით, რადგანაც მათ ბერძნების ეკკლესიებში იწყეს სიარული და იქ კი ყოველთვის და ყველგან ქართველთათვის სულ ბერძნულს ენაზედ სწარმოებდა წირვა ლოცვა, აღსარების თქმა, ქორწილი, დასაფლავება და მონათვლა. ამას ცხადათ ამტკიცებს დღემდე მათში დაშთენილი ქართველი გვარები. XVIII საუკუნეში, გაბერძნებული ქართველისშვილი მე თვით ვნახე, რომელმაც ამ საგანზედ ილაპარაკა და ეს გაბრძნებული ქართველი გვარადაც

– 109 –

ქართველისშვილი იყო. ასე და ამ გვარად კონსტანტინეპოლის ქართველებს ისლამმა, კათოლიკობამ და თვით მართლმადიდებლობაც ყოველივემ შეჭამა.

ერთის სიტყვით, ჩვენი ქართველობის ფარსაგათ არც ერთი სჯული არ გამოგვადგა, ყველამ ჩვენს ტომს უწყო კბენა და ჩაყლაკვა. ამაზედ ითქმის: – „საითაც გავიქეცით, იქით წავიქეცით“, სადაც რა სარწმუნოების ბადეში კი გავყავით თავი, ყველგან მის მეოხებით დავკარგეთ დედა-ენა, გვაროვნობის ცნობა და სხვა. კმარა დავასახელოთ თუნდ ის გარემოებაც, რომ კონსტანტინეპოლის სომხებში დ სხვებშიაც ძრიელ მრავლად ნახავს კაცი თვით საქართველოს სამთავროების მთავრის შვილების მეგვარეებს, მაგალითებრ როგორც დადიანი, შარვაშიძე, ერისთავებს და სხვებს. დადიანებს ოსმალეთში ხომ დღესაც დიდი ადგილი უკავიათ და სომხები არიან. ასე და ამ გვარად იქ ერთი და ორი მაგალითი არ ყოფილა ამ გვარი. ეს არამც თუ XVIII საუკუნეში იყო ქართველთ შორის, არამედ ასეა დღესაც და მთელს ოსმალეთში გაფანტულია ქართველები, რომელთა რიცხვით 100 ათასამდე ადის. დღეს ყველა ესენი ქართულს ენაზედ ლაპარაკობენ, მაგრამ მათი პატარები კი ივიწყებდენ ქართულს ენას და როგორც ძველად, ისე ამათაც ამ რამდენიმე ხნის განმავლობაში მთლათ დაავიწყდებათ ქართული ენა, ოსმალთს ძლიერება შესჭამს ამას. დღემდე თუ კი არს სადმე ქართველებში ქართული ენა, ეს იმის წყალობა არს, რომ ესენი ახალი გადასახლებულნი არიან და დედა ენა კიდევ ახსოვთ. გავა მცირე დრო, თუნდ 50-60 წელი და ქართული ენაც მოისპობა მათში, ძირიან ფესვიანად ამოვარდება.

კათოლიკეთ მშობის ისტორია საქართველოში.

ქართველ კათოლიკებს ძველადგანვე შეუგნიათ მნიშვნელობა ურთიერთ შორის პატივისცემის და სიყვარულისა.

ამის მისაბამს სახელმძღვანელოდ მათ წინ სარკედ ჰქონიად ეეროპის ერთა ძმობათა ცნობანი, სადაც და მართლაც კა-

- 110 -

თოლიკვბთ შორის ასეთი ძმობა ძველადგანვე დაარსებულან. საქართველოში ქართველ კათოლიკებს პირველად ძმობა 1701 წელს შეუდგენიათ და დაუარსებიათ ქ. თბილის. ამ ძმობის წესდების დასაწყისი აი ასე იწყება:

„წესი ძმობისა, რომელი განწესდა საქართველოს შინა, წელსა ათას შვადას და ერთსა, პირველად სულიერი ძმობა განწესდა ამ ქვეყანასა შინა სამ რიგად, მამა იოსებისა, ზიარებისა და სავარდისისა და რამეთუ მცირედ იყვნენ მართლმადიდებელნი ამა სამთაგან, სავარდისისას ძმობა განწესეს თფილისს ქალაქსა და გორსა შინა. და წელსა ათას შვიდას ორმოცდა ხუთმეტს, ქვეყნისაგან პატრებს ექსორია უყვეს და გორსა შინა ძმობა ესე მოიშალა და წელსა ათას შვიდას სამოცს პატრი მთავარ უფროსმან პატრი ანდრიამ პალერმელმან მეორედ განაახლა და პირველს დაუწერა ამ წიგნსა ზედან სამოცნი ძმანი და დანი დაწერნეს ამ ყოვლად წა სავარდისის ძმობისა შინა იესო, მარიამ და იოსების საფარველს ქვეშ და ჯეროვნად რამეთუ იესო არს მაცხოვარი ჩვენი ყდ წმი და მარიამ მოწყალების დედა ჩვენი და წმიდა მამა იოსება შუამდგომელი ჩვენი. ესენი ამა სიცოცხლეში და საუკუნოდ ჩვენი სასოება და სიყვარული იყვნენ და პატრონობამან მათმან ჩვენ დაგვიფაროს სულთა და ხორცთა ყოვლისა განსაცდელისაგან ამინ“.

შემდეგ, მეორე თავში აწერილია მიზეზი, თუ რისთვის განწესდა ძმობა. აი სათაურიც „რომლის მიზეზისათვის განწესდა ძმობა ესე“. მეორე თავი მოგვითხრობს ძმობის წევრთ მოვალეობას, ძმობის მნიშვნელობას. ნამეტურ მას, თუ ძმობაში ჩაწერის შემდეგ რას უნდა ემსახურებოდეს ყოველი მათგანი. ასეთი ძმობა კათოლიკებს საქართველოში თფილისში ჰქონიათ დაარსებული, გორს, ქუთაისს და ახალციხეს. ამ ძმობის მომდინარეობა თფილისს, გორს და ქუთაისს დღემდე არსებობს და ყველა კათოლიკს სამღრთო ვალად მიაჩნია, რომ ამ ძმობაში ჩაეწეროს და ამისთვის მხვედრი ფულიც შეიტანოს. ამ საშუალებით შეკრებილი ფული ხმარდება და-

- 111 -

რიბ კაცთა შვილების განათლებას და ღატაკთა და შეუძლოთ დასახმარად. აღსანიშნავია ის კეთილი გარემოებაც, რომ ძველადგანვე ამ ძმობის საშუალებით ბევრ გაჭირებულს კაცს შველებია, ბევრი გვემული და სნეული მორჩენილა, ბევრს განწირულს და ყელგამოჭრილ კაცს უხსნია თავი, ბევრი ქალწული ქალი დარჩენილა თავის სიღატაკის დროს სუფთათ, ბევრი ობოლ-ოხერი გამოზრდილა, მოკლედ უნდა მოგახსენოთ, რომ მეტად დიდი, ბევრი სიკეთე დათესილა და

დაფანტულა ამ ძმობისაგან საწყალ ხალხში.

აღსანიშნავია ის გარემოებაც, რომ ასეთ დაარსებულ ძმობას რატომ ქართველნი კი არ აქცევდნენ ყურადღებას, რატომ ქართველთ შორის კი არ იყვნენ ისეთნი, რომ ქართველ კათოლიკეთათვის მიეზამნათ და მათაც შეედგინათ ძმობა, რათა მით დახმარებოდნენ ქართველ ლატაკებს. საოცრება არის ჩვენი ძველების ასეთი გულგრილობა, მაგრამ ქართველები აბა რაში არა ვართ გულ-გრილნი, ყველაფერში.

„ოღონდ მამათგან დაშთომილი მამული ვჭამოთ და ჩვენთ მოყვასთა, ჩვენთ ნათესავთ ძმათ ცილი ვჭამოთ“.

ეს იყო ჩვენი საქმე, ამას მივსდევდით და ძმობის შესადგენად ვიღას სცალოდა. ძველად კი არა და ასეთი ძმობა ჩვენ ქართველებს დღესაც გვენატრება. თვით დღევანდელი ძმობა ანუ „კონგრეგაცია“ პ. ხარისჭირასშვილისაგან შედგენილი ჩვენში საყურადღებოთ უნდა იყოს გამხდარი, რადგანაც ჩვენ ქართველთ მთელს საქართველოში ერთი ასეთი ძმობაც არ გვაქვს დაფუძნებული“.

ქართველ კათოლიკეთ მოსპობა სხვა და სხვა სოფლებში.

კათოლიკენი მოიხსენებიან შემდეგ ადგილებში, რომელთა ხსენება და შთამომავალნი ამ ადგილებში დღეს აღარავინ სცხოვრებს.

– 112 –

თელავში, მოხსენებულ არიან XVIII საუკ. ნახევარს. იქ სხვა კუთხიდან მოსული კი არა, არამედ იქაური მცხოვრები.

ავჭალას, მოხსენებული არიან ხსენებულსავე საუკუნის ნახევარს. დღეს ავჭალას აღარავინ არის.

მცხეთას, მოხსენებულია XVIII საუკ. ამასვე ასაბუთებს მცხეთელის იეზუანთ გვარის სიგელი, რომელიც მიუციათ, XVIII საუკ. იეზუანი მცხეთის საპატრიარქო ყმანი ყოფილან. დღეს აქ აღარავინ არის დაშთენილი.

ახალქალაქს, მოხსენებულნი არიან XVIII საუკ.

ხანდაკს, მოიხსენებიან აგრეთვე, დღეს აქ აღარავინ არიან.

კარაღეთს, მოიხსენებენ XVIII საუკ. გორის კათოლიკეთ მღვდლები, დღეს აქ აღარავინ არის დაშთენილი.

ტყვიავს, მოიხსენებიან ლათინის პატრებისგან, დღეს აქ აღარავინ არის დაშთენილი.

მეჯვრის ხევს, მოიხსენებენ აგრეთვე, დღეს იქ აღარავინ არის.

დუმეთს, მოიხსენებენ აგრეთვე XVIII საუკ. დამდეგს. დღეს იქ ძველის მცხოვრებლის არავინ არის. ორ კომლს კი ასახლებენ ახალ მისულებს.

ცხინვალს, XVIII საუკუნის ნახევარს 25 მოსახლე იყო,

დღეს კი ერთი მოსახლეც აღარ არის.

რუის, მოიხსენებიან რუისელი კათოლიკენი XVIII საუკ. დღეს იქ აღარავინ სცხოვრებს.

პატრიკეთს, მოიხსენებენ ლ. ისარლოვი, მაგრამ დღეს იქ კათოლიკის აღარავინ არის.

ზუგდიდს, XVIII საუკუნეში რამდენიმე კომლი სცხოვრებდა მეგრულ კათოლიკეების, რომელნიც კათოლიკობასთან XVII საუკუნის დასაწყის იქმნენ დაკავშირებულნი, მათში თავად აზნაურებიც ერივნენ. ზედმიწევნით ვიცით, რომ მაშინ სამეგრელოში მეგრელებთ შორის 5000-მდე იყო კათოლიკობის პატივის მცემელთ რიცხვი. ხოლო შემდგომ იქ ეს

– 113 –

ისე შემცირდა და მოისპო, რომ დღესაც ზუგდიდში კათოლიკის სარწმუნოების აღარავინ უნდა იქმნეს. ამათი ეკლესიაც, რომელიც XVIII საუკუნის დამდეგს იქმნა აღგებული, დღეს იქ მისი ნიშანიც აღარ არსებობს. სხვა და სხვა ცნობებით სჩნდება, რომ სამეგრელოს და აფხაზეთის კათოლიკენი სულ ევროპისკენ გაფანტულან, რადგანაც თავიანთ ქვეყანაში იგინი უდევნიათ.

აწყვერში, კათოლიკენი გამრავლებულ იყვნენ XVII საუკ. იქ მათ საკუთარი ეკლესიაც ჰქონიათ, დღეს კი აღარავინ არის დაშთენილი.

ასპინძას, XVII საუკუნის ნახევარს, მრავლად სცხოვრებდნენ კათოლიკენი, დღეს იქ აღარავინ არის დაშთენილი.

კლდეს, სცხოვრებდნენ XVIII საუკუნეში, დღეს აღარავინ არის.

ოზურგეთს, სცხოვრებდნენ XVII საუკუნას ნახევარს, გურიას კათოლიკეთ რიცხვი 5000-მდე ადიოდა, გურია-სამეგრელოში კი 10.000 მდე იყო. XVII საუკუნის დამლევეს გურულებმა ოზურგეთიდან პატრები სდევნეს, მათი ეკლსია დააქციეს და კათოლიკეებიც სტანჯეს სასტიკათ, რამაც სრულიად მოსპო კათოლიკობა გურულებში. შემდეგ, ანუ XIX საუკუნის დამდეგ, იქ რამდენიმე კათოლიკეთ ოჯახნი გადასახლდა მესხეთიდან და ესენი დღესაც სცხოვრობენ.

ატოცს, სცხოვრობდნენ XVIII ს. , დღეს აღარავინ არის.

ხელთუბანი, სცხოვრობდნენ კათოლიკეები თვით თავადი თუმანიშვილებიც, დღეს ხელთუბანში კათოლიკეების გლეხთაგანი არვინ არის დაშთენილი.

ალი, (სოფელი) მოხსენებულ არიან XVIII საუკუნის გასვლამდე. აღარავინ არის დღეს.

არაშენდა, მოხსენებულ არს XVIII საუკუნეში. აღარავინ არის დღეს.

ჩიხორი, აგრეთვე მოიხსენიებიან ჩიხორელი ვაჭრები – მეჩითეც კი. დღეს აღარავინ არის.

რუისი, იყვნენ XVII საუკ. დღეს აღარავინ არს.

– 114 –

სხვა სოფლებშიაც ყოფილან კათოლიკენი, მაგრამ ჩვენ მათი ცნობა არა გვაქვს. აღსანიშნავია რომ ზემო ხსენებულ სოფლებში დღეს ქართველ კათოლიკეთ შთამომავალნი აღარავინ სცხოვრებეს, მოსპობილია ყოველგან ამათი კვალის ნიშან წყალიც კი.

რადგანაც ეს წიგნი ჩვენ „საქართველოს დაკარგულის სოფლებით“ დავასახელებთ, ამიტომ ეხლა აქედამ მოვიყვანთ შემდეგ სიას.

მთელი სამცხე-საათაბაგო 1627 წლამდე შესდგებოდა ერთს ვრცელ სამთავროდ, რომელიც თავის საზღვრებით ნახევარ საქართველოს უდრიდა.

მთელს კუთხეს განაგებდა ათაბაგი. იგი ოსმალეთს ექვემდებარებოდა და ხარჯს აძლევდა, თავის სრული ავტონომია აქვდა. მისი ავტონომია 1628 წ. გაუქმდა ძირიან-ფესვიანად.

მთელი სამცხე-საათაბაგო შესდგებოდა ცამეტის საეპისკოპოზო კათედრისაგან. ცამეტი მღვდელ-მთავარნი განაგებდენ, ყველა იგინი მცხეთის კათოლიკოზს ემორჩილებოდენ.

მთელს ამ ვრცელს კუთხეში XVII საუკუნის ნახევრამდე იყო 5000-მდე დიდი და პატარა სოფლები. ყველა ამ სოფლებში სახლობდა ქართველი ტომის ერი, ქართულს ენაზედ მოლაპარაკენი. ყოველივე მთა, ბარი და ნაშთი ქართველების საკუთრებას შეადგენდა. იმ დრომდე მარტოდ მესხეთსა და ჯავახეთში ჩილდირამდე ერთი მილიონი ქართველობა ესახლა.

მთელი ეს ვრცელი კუთხე 1629 წ. ოსმალეთს დაემორჩილა სასტიკათ, მოიშალა ათაბეგობა და განწესდა ფაშობა. ამ დღედამ მიეცა აქეთ ქართველობა ვრდომილებას, ქრისტიანობის დაცემა და ისლამის ვრცელება, ქართული ენის მოსპობა და ოსმალური ენის ვრცელება, ქართული ნაშთების დაქცევა და ოსმალთა ჯამეების კეთება. ასე რომ 200 წლის განმავლობაში ქართველებმა დაკვარგეთ ნახევარი საქართველო, მასში მდებარე ქართველთ სოფლები, ქართველთ ხალხი და მასთან ქართული ენაც.

– 115 –

უნდა მოგახსენოთ, რომ მე მთელი ამ ვრცელი კუთხის სოფლები და ხალხი ჩვენთვის დაკარგულად მიმაჩნია. მართალია, ზოგს სოფლებში ქართული ენაც არსებობს, მაგრამ მით ფარსაგი მაინც არა არს-რა ჩვენთვის, რადგანაც ოსმალთა სასულიერო წოდების წყალობით თვით ამ ქართული ენის ხალხი მათ ისე ეჯავრებათ, ისე სძულთ, რომ მასზედ უსასტიკესი აღარა შეიძლება-რა! ასეთ ხალხში რა მნიშვნელობა უნდა ჰქონდეს ქართული ენის არსებობას, არაფერი, სულ უბრალო მნიშვნელობა, იგი ჩონჩხია უსულო კაცისა. მართალია ენა ქართულია, სიტყვებიც ქართულად ისმის, ბევრს ალაგას სუფევს მათში ქართული ენა მჭიდროთ და ეს ენა მათში დიდ-

ხანს არც ამოვარდება, მაგრამ საქმე ეს კი არ არის, საქმე ის გახლავსთ, რომ მათში ზიზღი არ არსებობდეს ქართველობის და საქართველოსი. ქართულს ენას თუ ხმარობენ იგინი, ხმარობენ მხოლოდ მიტომ, რომ სხვა ენა არ იციან. ოსმალური და ან თათრული რომ იცოდენ, მაშინ იგინი ქართულად ხმარსაც არ ამოიღებენ. არ იფიქროთ, რომ ესენი ქართულ ენას ინახავდენ, როგორც მამა-პაპურ ენას, ქართულს, არა. ეს რომ ასე გახლავსთ, ამას აჩენს ის გარემოება, რომ მათში ქართული ზოგ ალაგას მთლათ ამოვარდა, სოფლებიც კი დაიკარგა და მათი ქართული სახელებიც.

300 სოფელი იყო მესხეთს, ცოტა მეტ-ნაკლები. აქ მოისპო ქართველობა, მოისპო ქართული ენა, ზოგ სოფლებსაც შეეცვალათ სახელები თათრულად.

350 სოფ. იყო ჯავახეთს, ასევე მოხდა აქაც – დაიკარგა ბევრ ალაგას ქართული ენა, სოფლებსაც შეეცვალათ სახელები.

500 სოფელი იყო არტაანს, აქაც ასევე მოხდა, ქართველობა გაათარდა, ენა დაეცა, ქართული სახელებიც მოისპო, სოფლის სახელებიც დაიკარგა მთლად.

300 სოფელი იყო შავშეთს, მოისპო აქაც ქართველობა, ენა, სოფლის სახელებიც და მით დაიკარგა ყოველივე.

200 სოფ. იყო ერუშეთს, აქაც მოისპო ყოველივე, დაცა ენაც, მთლად ამოვარდა ქართული ენის სისინი.

– 116 –

300 სოფ. იყო კლარჯეთს, აქაც ასევე მოისპო ქართული ყოველისფერი.

500 სოფ. ლაზისტანს და ჭანეთს, უმეტესად მოისპო ქართული სახელები და რაც დარჩა, ისიც მოისპობა.

250 სოფ. თორთომისკენ იყო, ადრიდგანვე მოისპო აქ ქართული ენა და ქართველობა, დაეცა, დაიკარგა ყოველივე.

300 სოფ. იყო კარისკენ, ყოველივე მოისპო და დაიკარგა ქართული ენის, სოფლების სახელები მთლად.

500 სოფ. მეტი იყო საბერძნეთის და სომხეთის საზღვრებამდე, ამ სოფლის ხალხთათვის ორი ეპარქიაც არსებობდა: ბანელის სამწყსო და ბანის ეპისკოპოსი და ანელის სამწყსო.

სხვა და სხვა კუთხეებიც არის აქ მოხსენებულ კუთხეებს გარდა, სადაც ქართველობის ყოველივე მოისპო, დაიკარგა. სოფლებს ისე შეენაცვლათ სახელები, რომ ქართულის მათ აღარა სცხიათ-რა. ქართული ენა არსებობს მთელს ბათომის ოლქში და ართვინისაში კი ნახევარს ნაწილს. მესხეთსა და ჯავახეთში 65 სოფელი არსებობს. ამათ გარდა არის ისეთი კუთხეები ოსმალეთის საქართველოში, სადაც აქა-იქ ქართველ მაჰმადიანებს შორის ქართული ხმები გაისმის. ბათუმის და ართვინის კუთხის სოფლებს აქვე დავასახელებთ, სადაც ქართული ენა არსებობს:

40 სოფ. კინტრიშისა და ქობულეთისაკენ, სადაც ქართველი მაჰმადიანები სცხოვრობენ და ქართულად ლაპარაკობენ. მე ვიყავ აქ.

92 სოფ. აჭარაში არის, სადაც ლაპარაკობენ ქართულ ენას, ვიყავ აქაც.

120 სოფ. ზეგანს, სადაც ლაპარაკობენ ქართულ ენაზე.

42 სოფ. ლივანას (ლიგანის ხევი), ლაპარაკობენ ქართულად.

35 სოფ. მაჭახელს, ლაპარაკობენ ქართულად.

32 სოფ. მურღულის ხეობაში, ართვინის ოლქი.

18 სოფელი შავშეთს, სადაც ქართულად ლაპარაკობენ, და დანარჩენში კი ამოვარდა ყოველივე ქართველობის.

– 117 –

26 სოფ. იმერხევს, სადაც ლაპარაკობენ ქართულად.

53 სოფ. მესხეთს და ჯავახეთს, სადაც ქართველი ქრისტიანები სცხოვრებენ და ქართულად ლაპარაკობენ.

20 სოფ. ართვინის ახლომახლო სოფლებიდან ს. ბნათა და ჭილი მთიდან შეყოლება, ბევრში მოსპობილა მთლად.

20 სოფ. ჯავახეთს და მესხეთში, სადაც ქართველ მაჰმადიანები სცხოვრებენ.

25 სოფ. არჯევანიძიანთ და სხვათა ხეობაში, ოსმალეთის სამფლობელოს.

26 სოფ. პარხალს და სხვ. ოსმალეთის სამფლობელოს.

10 სოფ. ოლთისისკენ ასახელებენ. მე ესენი არ მინახავს.

ბევრს კიდევ სხვა სოფლებს ასახელებენ, როგორც რუსეთის იმპერიის სამფლობელო საქართველოში, ისევე ოსმალეთის საქართველოშიაც, რომ იქ თურმე ქართველ მაჰმადიანთ შორის არის ისეთი ხეობანი და მასში მდებარე სოფლები, სადაც თურმე ქართულად ლაპარაკობენ. ასეთ ქართველთ რიცხვი დღეს იქ 300.000 ათასამდე ავა. 150 ათასი 1879-80-81 წ. გადასახლებულნი და დანარჩენი იქ მოსახლენი, ანუ ძველადგანვე საქართველოს ადგილებზედ მდებარენი, ხოლო ოსმალეთის ხელში მომწყვდეულნი.

დიახ, ეს შეიძლება ასე იყოს; რომ იქ ქართული ენა არსებობდეს და ამას ისიც ასაბუთებს, რომ მთელს ჭოროხის ხეობაში დღემდე ქართველ მაჰმადიანთ შორის ქართული ენა არსებობს. დიახ, ეს თუმცა ასეა, მაგრამ თვინიერების მათში ჩვენ ყოველივე დამხოვნილად მიგვაჩნია და როგორც ერთი და ორი კუთხე დავკარგეთ და მასში მცხოვრებ ქართველი ხალხი, ენა და სოფლის ქართული სახელები, ისევე ამ ხსენებულ კუთხეებს მოველინებათ და გულ დაწყვეტიტ ვიტყვით, რომ – ყოველივე დაკარგულია ჩვენთვის. სადაც კი დარჩა ქართული ენა, იქ იგი დღეის შემდეგ დაკარგვას მიეცემა, ყოველივე ამოვარდება ისევე, როგორც ეს ამოვარდა ზემოდ მოთვლილ კუთხეებშია. ამის დასაბუთებისათვის ჩვენ შორს არ წავალთ. თვალთ წინ გვაქვს თრიალეთი,

– 118 –

თი, ჩილდირი, ჯავახეთი და მესხეთი, რაც შუაგულ ქართლ-

ზედ ახლოს სძევს, თითქმის ზედ არის მოკრული, მაგრამ ჟამთა ვითარებამ და დროის მახვილმა იქ ყველაფერი მოსპო და ამოაგდო ისე, რომ დღეს თვით შოთა რუსთველის სამშობლო რუსთავეშიაც კი მხოლოდ ქურთები სცხოვრობენ. მთელს კუთხეში ყოველივე დაკარგულია. ქართველნი არ ქართველობენ, ყოვლისფრით გარდაქმნას ეძლევიან, რის მოწმენიც არიან ადგილობრივ ქართველ გათათრებული თავადის შვილებთაგან ფალავანიშვილები, ათაბეგები, ავალიშვილები, დიასამიძეები და მრავალიც სხვანი, დღეს თათრის ბეგებათ წოდებულნი და სრულიად გათათრებულნი.

ამ კუთხეში თუ არის ქართული ენა სადმე დაშთენილი, ეს გახლავსთ შრომა და წყალობა მესხეთის და ჯავახეთის ქართველ კათოლიკეთა, რომელთაც დიდის შრომით და ცდით შეინახეს ეს ენა ამ კუთხეში. აქვე აღსანიშნავია ახალციხის ქართველ ებრაელთა მაგალითი და ღვაწლი ქართული ენის არ დაკარგვის წინაშე.

განცხადება.

მე შევკრიბე სხვა და სხვა ძველი მასალები საქართველოს ისტორიის და ქართველ კათოლიკების შესახებ. ამ მასალებში ბევრი უცხო რამ ცნობებია მოთავსებული. ცნობების ზოგი ძველს დროს შეეხება და ზოგი ახალს, ანუ XVIII საუკ. და ნამეტურ ანტონ ქათოლიკოზის და მის თანამგრძნობთ ქართველ მღვდელ-მთავრებს, რომელთაც გაფრანგება სდომნიათ. განვიმეორებთ, რომ ამ წიგნში ბევრი უცხო რამ საქირო მასალებია მოთავსებული.

დღემდე ეს მასალები დაუბეჭდავით არს დაშთენილი, თუმცა დაცენზორებულნიც არის. თუ ვინმე ისურვებს და გამოცემს ამ წიგნს, ეს ერთობ კარგი იქმნება. 800 ცალი წიგნის გამოცემა 200 მ. დაჯდება. წიგნი საკმარისად ფართო გამოვა. თუ ვინმე იკისრებს თავის ხარჯით ამ წიგნის გამოცემას, იმას ამ წიგნზედ დახარჯული ფული არ დაეკარგება.

მსურველს შეუძლიან მოგვმართოს ჩვენ შემდეგის ადრესით: Тифлисъ, Зах. Чичинадзе. მეტი არა უნდა რა, ადრესი მარტივია.

ნაწერები ქართველ კათოლიკეთა შესახებ:

საქართველოს დაკარგული სოფლები და ქართველთა კათოლიკენი	40	კ.
პატრი ნიკოლა	20	„
უმთავრეს მიზეზები	20	„
საქართველოს შესახებ ევროპიელთ ცნობა	20	„
პეტრე ხარისჭირაშვილი	15	„

კათოლიკეთ ეკკლესია საქართველოში	.	.	10	„
ზუბალაშვილების გვარის ისტორია	.	.	1	მ.
კათოლიკეთ ეპისკოპოსის მოსვლა	.	.	10	„
ბათუმის ქართ. კათოლიკეთ ეკკლესია	.	.	20	„
არქიმანდრიტი პავლე შაჰყულიანი	.	.	15	„
მოდღვარი ივანე გვარამაძე	.	.	15	„
ხურსიძეების გვარის ისტორია	.	.	30	„
ქართველ კათოლიკეთ მოღვაწენი	.	.	30	„
ისტორია ქართველ კათოლიკეთა	.	.	50	„
სამაგალითო ადამიანი (სტ. ზუბალაშვილი)	.	.	20	„
წარჩინებული გვარის შვილნი, გლეხნი და მოქალაქენი	.	.	40	„
გრიგოლ ხურსიძე და სტ. ზუბალაშვილი ინდოეთში	.	.	15	„
პატრი მიხეილ თამარაშვილი	.	.	10	„